

3 1761 08121389 4

2023

DB
930
08
1380

DUNANTULIBANK ÉS TAKAREKPENZIÁR

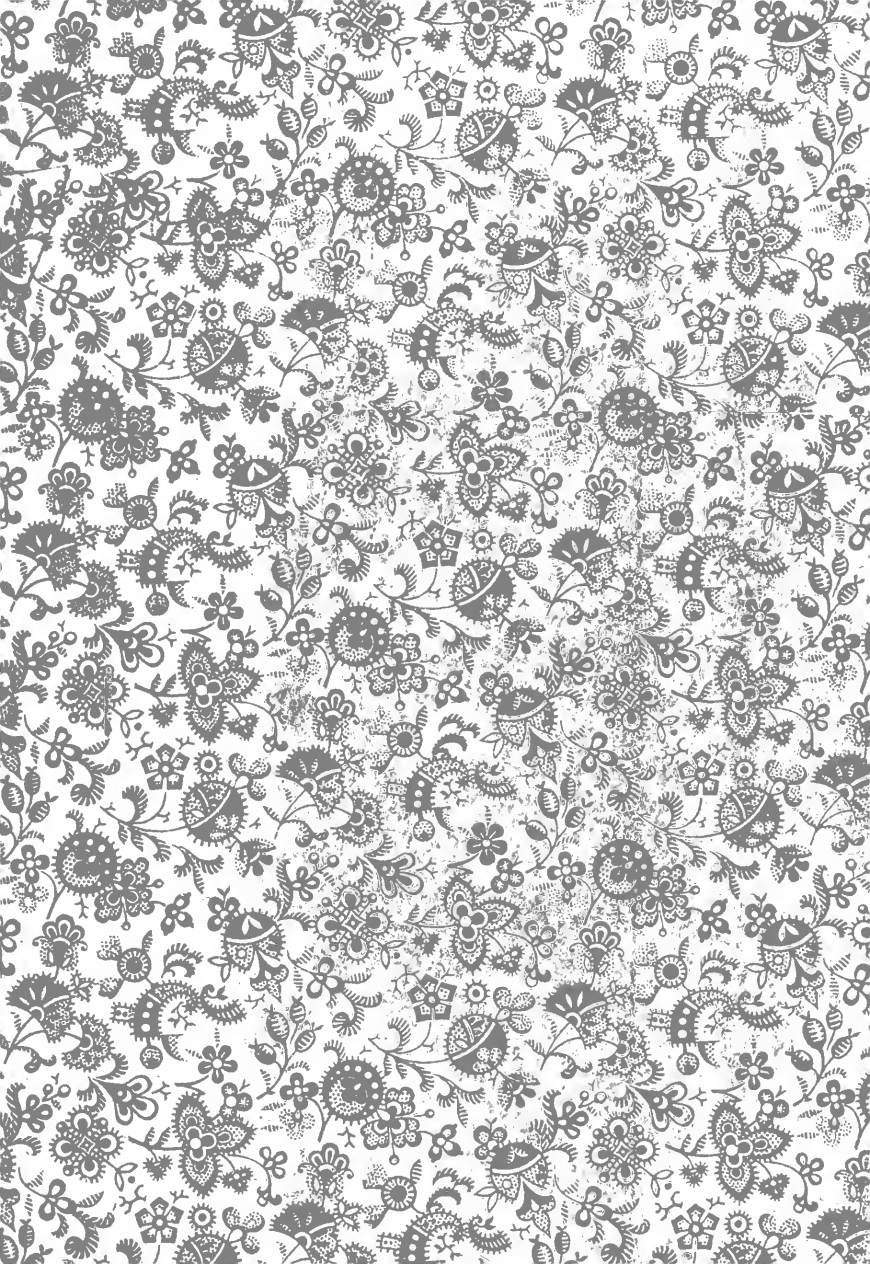

RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KÖNYVTÁRÁBÓL

CSOPORTSZÁM • HELYRAJZI SZÁM

IX

8377

ESZMÉK

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

PHILOSOPHIÁJÁHOZ.

BICZO FERENC
IRTA
könyvtárából.

PULSZKY FERENCZ.

SZABÓ LIP. T.
KÖNYVTÁRSÁG, KÖNYV-
KÖZVETÉS, KÖNYV-
KAPCSOLAT

BUDA-PEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

LB
930
48
1880

ELŐSZÓ.

Huszonnégy éves voltam, midőn 1838—9-ben megírtam *Eszméimet* Magyarország történeteinek philosophiájához, azon időben, midőn Péczeli *Historiája* volt jóformán az egyetlen olvasható magyar történelmi munka. Felfogásom különbözött az elébbi történetírók felfogásától, s cikkeim, melyek az *Athenaeumban* jelentek meg, ugyanazért némi feltűnést okoztak, a munkát azonban nem fejeztem be, mert a censura akkori szervezeténél fogva nem lehetett reményem, hogy az osztrák ház uralkodásáról megengedje nézetem közzétételét. Horváth Mihály terjedelmes munkái csakhamar elfeledteték vázлатаimat, magam is megfeledkeztem rólok, s csak most, negyven évvel később, vettem azokat ismét kezembe, midőn Fraknói Vilmos barátom azt találta, hogy nem avúltak el s egy új kiadást csakugyan meg-

érdemlenének. Emlékeztem, hogy Toldy Ferencz is pár év előtt hasonlóan nyilatkozott, de ismeretes optimistikus felfogására nem fektettem súlyt. Most azonban újra elolvastam fiatalkori művemet s kijavítván néhány németes vagy deákos fordulatot, kicserélvén néhány szót, mely azóta megmagyarosodott, a közönség elébe adom e munkácskát, mely nem tart ugyan igényt mély tudományosságra, de tájékozásul s eszme-ébresztésül most is szolgálhat.

Muzeum, ápril 12-dikén 1879.

Pulszky Ferencz.

A gazdag örökség, melyet a múlt század a jelenre hagyott, nem járt nagy terhek nélkül, s a legsúlyosabb ezek közt a rideg ész azon bálványzása, mely a történelmi alapot megvetve, az egész világnak egyforma törvényeket szabni, s rendszereket, a priori, alkotni vágyott, nem tekintve a különböző nemzetiségre és előítéletekre. Mert bár tagadhatatlan, hogy az igazság csak egy lehet, mégis sokféle az út, melyen hozzá közeledhetünk, s veszedelmes a már ismert ösvényt elhagyva, új bizonytalant törni. Amerika hallatlan arányban növekedő hatalma s jóléte ámitá el a múlt időt, mely elfelejté, hogy Európa nem új világrész, s hogy a jelen erősebben gyökerezik itt a múltban, hogy az utánzás mindig a gyengeség bélyege, s hogy csak az önálló, független kifejlődés biztosíthat egészséges jövőt. Számptalan példák mutatják, mily állhatatlan mindaz a népek intézményeiben, mi nem fejtett ki nemzetségek szívéből, s mily ritkák az idegen utánzásának maradó jó következmé-

nyei, mert a mi nem nemzeti, az soha nem olvadhat össze a nép életével, s megszűnik azon erővel vagy ivadékkal, mely kezdeményezte. A népeknek is, csak úgy mint az egyeseknek, vannak előítéleteik, melyeket nem lehet levetni mint a ruhát, s azért nyakuk nem hajlik oly könnyen a csupán csak észszabta törvények járma alá; eszmények csak egyeseket ragadhatnak el, a népek lénye szilárdabb s csak az hathat rájuk, mi történeteik szilárd földjéből nő fel, csak az, mihez ősi szokás, és százados emlékezetek kötik. De a nemzet jellemének, sajátságainak kinyomozása nem könnyű, s azért a fentérintett, régen ismert igazság oly sokszor terméketlen marad, azért hallunk oly gyakran javaslatokat, melyek a nemzet szokásaiba, életébe ütköznek, azért utasításokat népekhez, melyekhez semmi rokonság nem köt, melyeknek jelleme a miénkkel meg nem egyezik. — Mindenki tudja, hogy fonák azoknak elmélkedése, kik eszményi rendszereikhez akarják a világot idomítani, a helyett, hogy a történeteket vizsgálva, azon törvényeket keresnék, melyek szerint a nemzeti élet eddig kifejlett, mert a történetek összefüggése nem esetleges, egy rejtett törvény fűzi össze a különbözőket, mint a selyemszalag a gyöngysort. De ezen törvényt megismerni nehéz, mert kettő a feltétel, mely a népek történeteit alakítja: az egyik *nemzetiségök*, a másik *földrajzi helyzetök*. Mindkettő egyarányú befolyással bír, s viszonyhatással

van egymásra. Így a németek szabadabb elmű s merészebb része Holland mocsárai s Schweitz hegyei közzé vitt függetlenséget, s míg a tenger habjaitól s a havasok terméketlenségétől kivívott hazája szorgalma által kertté válik, a szünetlen küzdés a természet zordon hatalmával erejét edzi, s alkalmassá teszi függetlenségének megőrzésére. Másoldalról Paestum rózsakertjei s Lucánia termékeny térei elpusztúlnak, a tunya nép elaljasodott jelleme mellett, melynek következménye, hogy a dögleletes levegő esztendőnkint az életre nem való nemzedéket tovább s tovább visszatolja.

Ez a viszonyhatás az, mi annyira nehezíti a nemzetiség tiszta ismeretét, mely minden vizsgálatunkra a tökéletlenség bélyegét üti, s a tiszta igazságnak fényét ködével elborítja. De az ember rendeltetése: keresni az igazságot, s nem feltálni azt, melyet a gondviselés gyenge szemünk elől bölcsen eltakart, s azért talán nem haszontalan a nemzetiség érdekes kérdésének megfejtesére vizsgálni, a mennyire lehet, mi a nemzet történeteiben külső erők következménye, mi az ország földrajzi helyzetének, a föld természetének, a körülfekvő nemzetek befolyásának eredménye, hogy ezt a történetekből lehúzáván, kivilágolják, mi a nemzetiségből önállóan fejlett ki, hogy így a fa megismertessék gyümölcsiből.

Ily vizsgálat Európa legnagyobb és legmíveltebb részére nézve csaknem lehetetlen, mert a

mostani nemzetek nagy részint egykorúak, egy-eredetűek, s kezdetöktől annyi viszonyos kapcsolatban és érintésben valának, hogy összekeveredvén, alig látható, mi mindegyiknek sajátja. Elemök nem különbözik, s csak a római, német és celta nemzetségek különféle vegyülete választja el őket egymástól. De a magyar egészen máskép tűnik fel előttünk; a népvándorlásban utolsó, ki Ázsiából Európába jövéen, itt egészen megtelepedett, más néptörzsökökhöz tartozó, mint szomszédjai, kik már régebben megállapodtak, s első ifjuságokat átérték, midőn a fiatal magyar nép közéjük tolódott, befolyások kitünőbb, s könnyebben látható, mint világrészünk nyugoti nemzeteinél, de mégis le nem törlesztheték a magyarnak azon sajátos bélyegét, mely még most is intézményeiben, alkotmányában, szokásaiban látható, s a többi Európától annyira elkülönzi, hogy bár századok óta vele a legszorosabb kapcsolatban áll, mégis csaknem egészen ismeretlen előtte. Szemei előtt fekszik, de ezek csak az ellenzésben álló különösségeken akadnak fel, a nemzeti szellem, mely őket megfejt, s egységet hoz a magyar élet minden jeleneteibe, fel nem fogható általok, mert nem tartozik a nyugoti nemzetek eszméinek köréhez.

Ha a külbefolyást azon szempontnak vesszük fel, melyből a magyar históriát vizsgáljuk, Árpád törzökének uralkodása öt szakaszra osztható. Kezdetben a vezérek alatt egész Európának meg-

állapodott és polgárisodó állapotja, a vándor, rabló magyarok ellen csak védő szerepet vesz fel, végre nemzetünket országába visszaszorítja s a legvadabb ázsiai szokásoktól lassan elszoktatja. István alatt kezdődik nyugot befolyása. A keresztyénség behozatala össze van kötve a német befolyással, mely ellen a nép Péter, Aba, András és Béla alatt még fegyveresen is kikél, de a keresztyénség mind inkább terjesztvén szelid jótéteményeit, a nemzet jelleme is szelidül, míg Kálmán végre a pogányság utolsó nyomait is eltörli. Németország elvégezte első küldetését, a keresztyénség biztosítva áll, s a magyar szabadság ezen első, sokszor ellenséges, érintéseknél nem szenvedett. — Következik a görög befolyás, káros, a mennyiben a nemzet vad állapotjára emlékeztető kegyetlenségeknek, zendüléseknek és pártoskodásoknak oka, de hasznos is, midőn a külső formákat szabályozza, s a királyi méltóságot lassan a törzsökfejek hatalma ellen, már a külfény által is biztosítja. — A rohadó kelet ezen befolyása föléleszti, második András és negyedik Béla alatt, a nemzeti nemes szellemet, ébredésének áldásteli eredménye az aranybulla. — De Ázsia, s annak befolyása még egyszer elborítja, a virágzásnál induló országot, hogy azt a régi vadságba taszítsa a tatár s kún árasztja el, s a polgárosodás e kétes szerencsével vívott, végre győzedelmes harcában kihal Árpád felséges vére.

AZ ÁRPÁD-HÁZ KORA.

I. IDŐSZAK.

A magyarok a keresztyénség általános behozataláig.

Ámbár Niebuhr mély tudományú vizsgálódásai után, melyek a régi római történeteket — Romulustól Camillusig — a história országából a költészetébe tették át, tagadhatatlan, hogy Béla névtelen jegyzőjének ismeretes históriája nagy részint a régi költeményeknek feloldása prózába, a mint több helyen említi is a népregéket, mégis más részről a históriai igazságot fedő poetai fátyol oly finom szövetű, hogy ez alóla könnyen kitetszik. Így az ismeretes eredeti szerződéstől, a hét törzsök közt, a történelmi igazságot megtagadni nem lehet, mely Anonymus szerint következő volt:

1. A fő vezér mindig Álmos nemzetségéből való legyen.

2. Mit a közös erő nyer, közös legyen mindnyájokkal.

3. A törzsökfejek, kik önkényt választák Álmost vezérökké s utódaik, soha ki ne rekesztethessenek a fejedelem tanácsából s a kormányból.

4. A hűtelennek, vagy visszavonást szerzőnek vére folyjon, mint az övék folyt az eskü letételekor.

5. Átok fekdjék a vezéren, ki az esküt s határozatit megszegi.

Midőn a hét törzsökfő ez esküt letevén, vé-

röket felvágott ereikből a medenczébe folyni hagyák, hogy egyesüljön, akkor vette eredetét magyar kóbor törzsökökből a magyar *nemzet*. E szerződés a legnagyobb befolyással bírt, a magyaroknak Árpád nemzetsége alatti történeteire, sőt csaknem egyedül fejt meg ezen nemzetségi királyok politikáját, s azért megérdemli a figyelmes vizsgálatot. Szerinte a magyarok uralkodásmódja az előidőben egy annál erősebb oligarchiától korlátozott örökösödő monarchia, minél kisebb a törzsökfejek száma; biztosítva volt általa a patriarchalis törzsökzsabadság az egyes uralkodás mellett s a foederalismus, nem a centralisatio, a szerződés fő elve, melyből később a megyei alkotmány dicső intézménye, a nemzet legrégebb eszméivel egészen megegyezőleg keletkezett. Benne van a szerződésben végre mind a két felől a felelősség, a későbbi híres elmentállhatási cikkelynek első csirája. Midőn ily formán egy új szabad nemzet alakult, mely — régi lakását elhagyva, az életerő mozgékony gerjedelme s egy homályos rege által Attila reája hagyott nyugoti örökségéről, költözésre készítve — új hazát keresni megindult, akkor, a kilenczedik század közepén, Európában a szabadság állapota szomorú volt. Nyugoton elhamvadott már Nagy Károly, e világot s fényt gerjesztő gyújtó fáklya, a sötét kor éjjelében. Kis utódainak czivakodásai alatt a nemzeti élet csak lassan fejlett a feudalismus bilincseiben, bár azon földön, me-

lyet Károly kardvasával felszántott, a keresztyén hit szelíd tanításai mélyebben kezdének gyökerezni. A magot vaskéz vetette, a csirázó növény ápoló kezekre talált, de annyira még meg nem ért, hogy a német nemzetek életét egészen áthattotta s irányozta volna. Keletben pedig a vesztébe rohanó byzanczi császárság már régen elvesztette minden életerejét, elkoptatta minden rugékonyságát, előre lépni nem bírván, hátra hanyatlott, s büszke nemes férfiaknak semmi élet örömet nem nyújthatván, fáradozásaiknak semmi méltó czélt ki nem tűzhetvén, minden erejét és erélyét a circus játékaiban, s a tanítószék scholasticus czivódásaiban fecsérelte el. A két császárság közt, a későbbi Magyarországon szláv eredetű népek laktak, erőtelenek és műveletlenek, melyek a közjök nyomuló jövevény nemzet előmeneteleit se fegyverrel gátolni, se szellemi erejük által reá nagyobb befolyást gyakorolni képesek nem valának. Az ázsiai nemzet négy év alatt, első megtámadásra foglalta el Magyarországot. Ez által lényegesen megváltozott a régi alkotmány, s a patriarchalis democraticus elvhez aristocratia is kapcsolódott, nemzeti aristocratia. Minden magyar szabad volt s nemes, természeti jogainak teljes birtokában, a legyőzött nemzetek rabszolgákká váltak, az önkényt hódolók szolgák maradtak. De a nemzetben magában is az oligarchia szélesebb kiterjedésű lett, midőn a szeri mezőn hova a törzsökök, a költözés alatt

hozzájok csatlakozott kúnokkal nyilván, az elfoglalt ország osztálya végett gyűltek össze, mert itt a törzsökfejekon kívül mások is, főképp kún vezérek s idegenek, ajándékoztattak meg a nyert föld részeivel, s általok a fejedelem tekintélye erősítetett meg a törzsökfejek hatalma ellen, kik az ázsiai szerződés szerint a fejedelem tanácsából s kormányból ki nem rekesztethettek. Mily nagy volt azonban a törzsökök függetlensége, azt mutatják pusztító beütéseik a határországokba, melyek a fejedelem nélkül, csaknem évenként rablás okáért történtek, mert ez fő feladatának bevégeztével, az új haza kivívása után, az országból nem távozott el; ezt bizonyítja a bársonyban született Constantin, a byzanci császár, sőt a fejedelmeknek azon ízről ízre megtartott szokása is, hogy fiaiknak éltökben hódoltattak, mutatja, hogy a törzsökfejek messzeterjedő hatalma, még a fejedelmi méltóság alapjainak biztos létét folyvást fenyegette.

A magyar Zoltán és Taksony alatt alig áll más viszonyban mint ellenségesben a többi európai nemzetekkel, s a törzsökök a mint látszik — magok számára prédálták, a fejedelem nélkül* a német s görög császárságot, Olaszországot s Lotharingiát, Burgundot s Franciaországot,

* Innen magyarázható az ellenmondás Taksony uralkodásáról, ki az Anonymus szerint békés fejedelem, míg a németeknél, kikhez csaknem évenként beütések történtek, harcos és hadakozó.

sokszor szerencsésen, sokszor részletesen megvetve, a merseburgi s augsburgi csatákban tökéletesen meggyőzve. Csak harcz s vérontás lehetett az európai s ázsiai szokások első összeütkezésének következménye, s minden vitézség s vadság mellett is, bizonyos volt a kóbor Ázsiának legyőzete a megállapodott s polgárisodó Európában, de szükséges is volt, hogy ennek nagyobb műveltsége hathasson arra. Ezen időszakban a fent említett elválasztó csaták vesztén kívül, melyek a nemzet jellemét némileg szelidíték, a nemzetre nézve még két nevezetes történetet látunk, a böszörményeknek bejövetét Magyarországra Taksony alatt, kik kereskedői előrelátással Pestet építették, s a görögök merényletét a keresztyénség behozatalára, mert ez, ámbár csak igen csekély részben sikerült, mégis a jövőre nagy hatással volt az által, hogy Gejza felesége a keresztyén Sarolta lett a megkeresztelt erdélyi Gyulának leánya; quae totum regnum viri manu tenuit et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, a mint egy régi író mondja.

Gejza uralkodása azon átmeneti időszakot képezte, mely az új eszmék uralkodását megelőzi, s a melyet a buzgólkodók mindig kárhoztathatnak, midőn t. i. új formák palástolják a régi rosszat, a jelen esetben is a fejedelem elég gazdagnak tartá magát, hogy a keresztyén Isten szolgálata mellett a pogány Isteneknek is áldozzék. Alatta kezdődik Európa egyenes hatása a magyar nem-

zetre; a békemestérségek ápolása, s a művelődés első kezdete a keresztyénséggel együtt érkezik a vad nemzethez, De itt újra kitűnik a törzsökfejek hatalma, mert Gejza nem parancsolja, csak javasolja a nemzetnek a békét s áldásait. Még inkább megjegyzésre méltó, hogy nem a görög szertartás, melyhez Sarolta tartozott, hanem a latin hozatott be az országba. Sokszor támasztott már azon kérdés, mily fordulatot ad Magyarország, a világ történeteinek, ha görögök által terítettek meg. Ez a kérdés azonban haszontalan, a byzanci császárságban nem léteztek többé egy új élet elemei, félig rohadva, félig megkövesülve nem gyakorolhatott többé oly befolyást, mint az életdús, jövőteljes nyugat, hol még buzgalom és fellengés nem hiányzott úgy, mint a romlott görögöknél. Új nemzetek, melyeknek van jövőjük, éreznek magokban egy sötét hajlamot, mely őket azon országokhoz vonja, melyek rendeltetésüket még nem végezték be, s mely tiltja, hogy veszendő nemzetekhez csatolják sorsukat, — s ez a gondviselés a históriában.

A béke idegeneket hozott az országba, a keresztyénség s fejedelmi hatalom jövő istápjait a régi pogányság s törzsökfejek hatalma ellen, — itt akadunk megint azon nevezetes jelenésre, hogy míg nyugati vitézek számosabban jönnek az új hazába, a görög császárságból egy kalandor sem jelenik meg a magyar fejedelem udvarában.

Míg így egy új kor előre készül, Gejza meg-

hal, s a keresztyénségben nevelt s nagy jelentőségétől meghatott fia István, ki ha az egyház az érdemlett *szent* nevet neki meg nem adja — a nagy melléknévvel jegyeztetnék, eléggé bízott az új hit istenségében s készebb volt nemzeti nyelvét a latinnal, magyar tanácsosait németekkel, népei szeretetét vallásos háborúval felcserélni, mint szent szándékát: a vad s hadakozó szellemű magyaroknak szelíd keresztyén nemzetté változtatását s polgárosodását, a lassan munkálódó időre hagyni. S így, midőn parancsa — mely keresztelezésre s a keresztyén rabszolgák szabadítására készítetvé a nemzetet — a magyarok egy részénél békétlenséget szült, s a somogyi Kupa az elégtelenségekkel a csatapiacra szállt, Árpád unokája, kinek egy vitéz nemzet önkényt hódolt, a Garan vizében a német Hunt Páznán által német szokás szerint karddal öveztetni körül s vitéznek avattatja magát, s hadait a német-wasserburgi Venczel által vezettetni a csatába, melyben a jobb ügy győzött. Az elesett Kupa testének véres részei négy város falain függesztettek ki rémpéldául azoknak, kik az új szellem jótekonny befolyása előtt meg nem hajlanának. — A győzelmet követte a parancs, mely az egy határidőn túl az ősi hitben megmaradókat a rabszolgák sorába iktatja, s a tized behozatala, az egyházi rend számára. A keresztyénségnek nemcsak külső terjesztése azonban a nemzet oktatása volt szükséges, s azért István a nemzet fejeit magához

hívatta, s személyesen megismertetvén őket az újhit áldásaival s igazságaival, tanításai s fenyegetései által kereszteltetésükre bírta, idegen papokat a német császártól kért; az országot egy érsekségre, tíz püspökségre osztotta, templomokat épített, s szerzeteseket küldött népei közé. Még nagyobb tekintetet kívánván adni magának nemes czélja kivitelére, Ottó császár tanácsára, Astricus kalocsai püspök által Rómából II. Sylvester pápától kérte a királyi koronát. Csodálva hallá a bölcs Gerbert István nagy tettét, ki, a pápa segedelme nélkül egy büszke ázsiai nemzetet a kereszthez térített s apostolnak nevezvén a királyt, neki a koronát, püspökeinek a palliumot megküldé. Augustus 15., 1000 évvel Krisztus születése után, koronáztatott meg István s felesége a bajor Gizela, az esztergami érsek által s az új évezered Magyarországot mint keresztyén királyságot érte.

II. IDŐSZAK.

Német befolyás, szent Istvántól Kálmánig 1000—1114.

Nekünk, egy kétlő s hideg század gyermekeinek, nehéz képzelni azon buzgóságot, melylyel a keresztyénség a középkorban a hívő lelkeket megszállta, s azon termékenyítő erejét, melylyel a közéletre, tudományokra, művészetre s mesterségekre hatott. A keresztyénség, mint egy híres író mondja, villanszikra volt, mely az éjszak

hadakozó népeit ébresztette, magabiztosabb szellemi művelődésre emelte, s az új nemzetek jellemét s alkotmányát elrendezte s megalakította. Az egyház mintegy védfedél volt, mint a minden felett elterjedő mennyboltozat, melynek ótalma alatt a népek békésen kezdtek elrendezkedni, s törvényesen, s jogosan alakulni. E szerint István is a kereszténység fölvétele után a nemzettel egyetemben folytatta a magyar alkotmány dicső palotájának építését, melyhez az ázsiai szerződés, s Árpád rendelkezései az előcsarnokot képezték. A kereszténység s a rendezett szabadság volt a két fő elv, melyből minden törvényei folytak, s ezen két fő eszmében rejtezett a harmadik is, a régi törzsökfejek hatalmának korlátozása, melyek a vezér felsőségét büszkén, az ázsiai kötés értelmében, csak hadban ismerték el korlátlanul, s vitézségök nyerte birtokaikban függetlenül uralkodtak. Ez a hatalom megcsönkült ugyan már a kereszténység behozatala előtt, jelentékenységében azóta mind inkább vesztett, minden lázadásnál azonban újra mutatkozott. Eltörlesztése volt az egymást felváltó királyok főcélja, s bár mennyire különbözött is jellemök, bár mint ellenkeztek német vagy görög hajlamaik, ez az elv mégis örökül hagyatott királyról királyra. Ez fejtí meg az árpádiak nagy rendszabásait: az idegenek kiváltságait, s némileg a kereszténység buzgó terjesztését is, mely kétfelül támadta meg a törzsökfejek tekintélyét, midőn a rabszolgasá-

got eltörölte, s a királyt a szentség fénykoszorújával övedzte körül.

Ha a törvényhozások történetét az óvilágban vizsgáljuk, csaknem mindenütt látjuk, hogy eredetöket az Istenekhez emelték. A régi törvényhozók jól ismerték az emberi gyarlóságot, mely minden új ellen elfogúlt, s hajlandó megvetni azt, mi szemei előtt eredett, s azért nem vágytak munkájok eredetiségének hírére, s törvényeiket a régi hithez, mint legbiztosabb alaphoz ragasztván, mindenütt mint az Istenség tolmácsai jelentek meg, így Mózes, Minos, Numa, Pythagoras, Mohamet. A keresztyén időkben ugyanazon nézet emelte az egyházi rendet a törvényhozó testnek első rendévé, hogy a törvényeknek külsőképen is a vallás szentségpecsétje ne hiányozzék. S így azon gyűlésben is, melyben István a régi rendszerhez, mely ez alkalommal sem töröltetett el, a kor kívánságai szerint új határozatot kapcsolt, fő helyet foglal az egyházi rend fényes állásának biztosítása, törvény s dézmafizetés által Átlátván továbbá a király az egyház elvének igazságát, hogy keresztyén nem lehet rabszolga, a rögtön kivitelnek lehetetlenségénél a megváltást tette lehetségessé, s javasolta a felszabadítást. A büntető törvények középkori szellemben a viszonzás és vérpénz eszméin alapútlak, s így a vérbosszú megszüntetésével e részben is a művelődésnek rés nyittaték, végre a királyi méltóság fentartására felségsértési törvény

hozott. Hazánknak ez első írott törvényei főképp külsejökben sokat hasonlítanak a frank capitulárékhoz és zsinathatározatokhoz, mi azon befolyás mellett természetes, melylyel a külföldi születésű egyházi rend, azon időben minden tudomány élénk őre, s termékeny középpontja, a gyűlésre hatott, de annál kitűnőbb István érdeme, hogy csak a valóban keresztyén, s a magyar nemzetiséggel nem ellenkező, elveket alkalmaztató országára, az akkor már kifejtett, s egész Európában virágzó feudalismus elmellőzésével — A pogányság azonban meg mindig le nem volt győzve, s a jámbor királynak még többször fegyverhez kelle nyúlnia, most az erdélyi Gyula, most a bolgár Achtum ellen. Különös jelenet a keresztyénség históriájában, hogy csaknem mindenütt karddal is hirdetteté, mintegy ellenvetésül azoknak, kik a békeparancsolót erőtlenségnek hinnék.

István életének többi idejét királyi tiszte teljesítésének, s az istenfélelemnek szentelte, s áthatva a keresztyénség magasztosságától, egy keresztyén király középkori eszményképét megtestesítve, áldásteli tetteivel leghathatósabban terjesztette az új vallást. Nagyságát leginkább tünteti ki fia Imre s unokája Péter, kik István jellemének kettős irányát, a keresztyénség s művelődés felé, egész a túlságig kiképezve öröklék. Imrének lágyabb lelke a keresztyénség tette készítő oldalát fel nem fogta; a szentség pálmája

lebegett szemei előtt, nem a királyi korona, s még atyja halála előtt, szűz házasságban élve, gyermektelenül halt meg. Péter ellenben, miután a király közelebbi rokonait cselszövények által eltávoztatták, István halála után királyi székre ült: Magyarországot német földdé kívánta változtatni; — országlása a szent Istvánénak torzképe volt. A finom olasz nevelésűnek nem tetszett a büszke magyar komoly jellem s alkotmányának korlátai; tobzódva akart ő élni, mint korlátlan király, az emberiség magasságain. Midőn azonban német zsoldosokat tartani, s a hivatalokat németekkel kezdte betölteni, a magyarok, kik első királyuk újításait hálásan fogadták, a nemzetiséget féltve Pétertől, Abát választák királynak. De ezt is elhagyta a nemzet, midőn a Péter segítségére készülő császár engesztelésére a Lajtán túli részeket neki átengedni kész volt s ez által az ország integritását, a haza méltóságát megsértette. Péter nem tanult szerencsétlenségén, s hűbérbe fogadván Magyarországot a császártól, maga okozta vesztét — a belháború kigyúlt, s az Oroszországból meghítt András lett ennek vezére. Mindazok, kiknek István bölcs rendelkezései, Péter nemzetelleni zsarolásai, s Aba durvasága elégtelenségre okot adtak, a régi Istenek minden tisztelői, az erkölcsiség minden baráti, s minden igaz hazafi, tőle várták különböző bajaiknak enyhítését. De ő magas hivatásának nem felelt meg, s az elégtelének legdurvább, s a mint

látszott, leghatalmasabb részének megengedte, hogy minden újítást eltöröljenek, s az ősi szokást helyreállítsák. Ez engedelem vérpatakokkal árasztá el az országot, a nép dühöngött a papok, dézmaszedők s németek ellen, de a pogányság e durva, s eleinte győzelmes kitörése sem árthatott a keresztyénségnek, s István rendelkezéseinek, mert Péter meggyőzetése után András átlatta, hogy csak a keresztyén nemzetiségben léteznek a jövő csirái, s miután egész életében országolásának első hibáját helyre hozni iparkodott, a pusztítás is az új vallás diadalmává változott. András a német czászár bosszújától rettegvé, ki Péter alatt Magyarországot már hűbérei közé számítá, egy nagy következésű rendszabásnak alkotója lett, midőn vitéz öcsesét Bélát Lengyelországból segítségül híttá, s az ország harmadrészének urává nevezte ki. A herczegség a királysággal, mint két kard egy hüvelyben, nem fért ugyan össze s háború lett az intézkedés következése; de utóhangja, s nagyobb arányban utánczása levén a törzsökfejek csaknem egészen független hatalmának, ezen felosztás a nemzet szellemével nem ellenkezett, ugyanazért a herczegséggel mind a mellett, hogy már első alapítása is a király vesztével végződött, még többször találkozunk a magyar történetekben.

András meggyőzetése s halála után Béla az ország állapotját zavarban találta, a pogányság a keresztyénség színe alatt, mint a hamutól fedett

parázs tüze, mindig tovább harapózott, a birto-
ko-ok uzsorások kezében voltak, a pénz értéke
különbözött, az egész országban fejetlenség ural-
kodott. Ily nagy bajok enyhítésére rendkívüli
eszközökhöz nyúlt Béla, az ország minden hely-
sége (villa) által két követet választatván, hogy
az egész haza képviselőivel a nehéz időknek meg-
felelő szükséges rendszabásokról tanácskozhas-
sék. A csoportosan megjelentek a pogányság s
ősi szokás helyrehozatalát, az újítások törlését
s a külföldiek s keresztyénség kiirtását fenye-
getve követelték, s a király kénytelen volt
a pogányság ez utolsó nyilvános merényletét
fegyveres kézzel elnyomni. Bölcs rendelkezések a
pénzverés iránt, s szoros igazságkiszolgáltatás
jelzik rövid uralkodását, mely alatt az árúk becse
is meghatározottatott a tudatlanok megcsalásá-
nak nehezítésére. A történetvizsgáló, ki megem-
lékezik, hogy 1848-ig a hús ára s az aratórész a
megye gyűlésén szabatott meg, nem fog csudál-
kozni azon, hogy Béla alatt a magyar nem is-
merte még a közgazdaság legelső tantételeit.

Salamon országglása csak a régibb történetek
ismétlése, egyfelől a királyság, s mögötte a csá-
szár, ki merényletével fel nem hágy, hogy Ma-
gyarországot német hűberré változtassa, másról
a herczegség, Béla fiai közt megosztva, lengye-
lekre s a nemzeti erőre támaszkodva, a két fél
közt pedig ingerlő tanácsosok, kik a törzsökfejek
régii függetlenségének megnyerése végett zavart

s visszavonást szerezni iparkodtak, végre távolabbról a görög udvar, mely a hatalmas szomszédország gyengítésére a belháború lángját nevelni igyekezett. E surlódások s háborúskodások közt előre látható volt a hercegekkel tartó nemzeti erőnek győzelme.

Gejza rövid királysága alatt s László uralkodásának kezdetével még mindig tartott az egyezkedés Salamonnal, mi a pápának alkalmat nyújtott befolyását hazánkban is megerősíteni, de László egy második Szent István, s mint ez a keresztyén király ideáljának személyesítője, erős jelleme s igazi vallásossága által szükségtelemmé s lehetetlenné tette e befolyás maradó megalapítását, mi főképen azért nevezetes, minthogy akkor éppen VII. Gergely, a lángeszű Hildebrand, viselte a tiarát. — Két hatalom uralkodott a középkorban a népek felett, a világi s egyházi, a császár s pápa, a feudalismus és hierarchia, kölcsönös függéssel s korlátozással, s ezek most VII. Gergely alatt ütköztek össze, de a császárság fénye, a feudalismus aczélereje, s mesterséges gépezetök nem tudott sikeresen megbirkózni az egyház tiszteletével, az ész hatalmával, a pánczélos nemesség a fegyvertelen alrenddel. Mert az investitura a harcznak csak jelszava volt, az elfajúlt császárság megaláztatása s az elnyomott nép bosszúja rejlett alatta, s ez talált elégtételt, midőn a bársonyban született Henrik, Canossa várában, a kovácsfi Hildebrandtól három fagyos

napon át, könnyű ingben várta az egyházi átok feloldását. S hogy ez volt a harcz belső értelme, ezt mutatja az egyházi rend magaviselete, mely a szótlanul szenvedő népet megboszulva, alázza meg a királyi koronákat, sőt hogy az a mélység, mely az egyházat a feudalismustól elválasztja, a késő századokig is áthághatlan maradjon, a coelibatus jármát vette vállára, hogy elkülönözve a nagyoktól, kikhez a házasság a papot csatolhatná, csak nagyobbbrészt alrendű atyafiai által köttessék össze a világgal. S így a magyaroknál is nagyobb befolyást nem nyert a pápa, mindaddig, míg férfias s vallásos királyok, magas hivatásokkal megegyezőleg, nemzeti szellemenben s irányban uralkodtak, mint László, kinek érdemei oly mélyen be voltak vésve a nemzet szívébe, hogy holtát három esztendeig gyászolta. Fő elvei, mint tövényeiből is látszik, az egyházi rend biztos szabályozásában, a vagyon biztosságának megőrzésében s a pogányság kiirtásában (alatta tiltattak el az áldozatok forrásoknál, fák-nál, szikláknál) pontosúttak össze. László halála után Kálmán lett király, a selyp, kancsal s béna; a szép Álmosnak a herczegséggel kellett megelégedni. Ez jegyzé meg a magyarokat az európai művelődés bélyegével, hogy ázsiai fogalmaikat elfelejtve, a lélek felsőbbségét a test felett vagyis a szellemi erő uralkodását ismerték el, a király formátlan teste jelezte legjobban a keresztyén elvek győzelmét. Ő végzé be szent István nagy

munkáját, a keresztyénség megalapítását s a rabszolgaság elenyésztetését, midőn a pogány rabszolgáknak a házasságot megtiltotta. Néhány törvényében századát megelőző szellem leng, melyekben t. i. a boszorkányperek megszüntetnek, a gyermekölő csak egyházi büntetés alá vettetik, s a kolostoroknak s egyháznak ajándékozott szerfölötti halastavak visszavétetnek. Midőn a kereszthadak német zsaroló csapatjai Magyarországon alatta s általa vesztöket találják, a németek befolyásának első szaka végét éri; ez kezdetben jótékony volt, mert a keresztyénséggel a művelődés magvát is elhintette, később azonban mindinkább nemzetellenes, s ellenséges irányt vett, de minden külső ereje mellett még nem győzedelmeskedett. Kálmán alatt mutatkoznak a görög befolyás első jelei, nemcsak a konstantinápolyi nevelésű Álmos herceg ármánykodásaiban a király ellen, ki nemzeti erőre támaszkodva, ellenénél mindig erősebb volt, de az ingerlékeny király kegyetlenségében is, melylyel cselszövényeivel fel nem hagyó atyafiát, sőt ártatlan fiát Bélát, a görög udvarnál megszokott módon megvakíttatá.

Igy látjuk, hogy nemzetünk történetének ezen szakaszában *a magyar mindig haladott, s országa virágzott, midőn vezércsillaga nemzetiség volt, mely a kor kívánatait megérti s velök összeolvad, mint ez időszakban a keresztyénséggel. A következő időszak ugyanazon elvet igazolja, mutatván,*

hogy az ország hanyatlott, s a magyarok aljasodtak, valahányszor a nemzetiség külbefolyásoknak alárendeltetett.

III. IDŐSZAK.

Görög befolyás, II. Istvántól III. Lászlóig. 1114—1205.

Jótékony volt a németek első befolyása Magyarországra, neki köszönhetjük a keresztyénséget s nemzetünk első művelődését, de szerencsénkre nem volt elég erős, hogy a nyugoti nemzetélet másik elemét, a már kiképzett feudalismust, mely a nemzeti egységet oly könnyen veszedelmezteti, behozhatta volna, s a német császárok vágya: Magyarországot hűbéreik közé számíthatni, melynek kivételére fegyverhez is fogtak, még inkább elidegenítette a nemzetet a németektől, kik így azon válaszfalat, mely nekik oly soká áthághatlan maradt, önkezeikkel rakták. Minthogy azonban lehetetlen volt, hogy a három, a művelődés különböző fokán álló nemzetől körülfogott Magyarországra, egyike szomszédi közül nagyobb befolyással ne bírjon, a németet a görög váltotta fel, kihez e században a sógorság is gyakrabban kötötte a magyar királyokat. De alig jött nemzetünk szorosabb érintésbe a keleti császársággal, ez már is vágyott a szép ország után, veszedelmesebben mint a nyugoti; nem erőszakkal hanem cselszövényekkel s görög ármánykodással. Nemzetünk azonban

kikerülte e veszélyt is, se határai, se függetlensége nem csonkultak ez időszakban, csakhogy a görög befolyás a nemzet jellemének aljasodására nem minden siker nélkül hatott. Belháborúk, s kegyetlenkedések a királyi családban könnyelműen kezdett háborúk, a királyi hatalom kiterjesztése egész az önkényig, míg másfelől nem képes a közrendetlenséget a világi s egyházi életben zabolázni: ezek a keleti rohadásnak nyomai azon időszakban, melynek egyetlen jó oldala a nemzeti egységnek fentartása, s a királyi hatalomnak mindenfelől biztosítása. A görög befolyás azonban sokkal alattomosabb volt a németnél, s a nemzet jellemére mélyen hatott, még mielőtt a császárok az országot függésbe hozni merészelték volna; sőt már Kálmán alatt látjuk Béla s Álmos kegyetlen kinzásaiban, mily hamar terjedett a görög udvar kegyetlen politikája a fejedelem vérei irányában.

Csak tizenhárom éves volt István, Kálmán halálakor, s kiskorúsága alatt a mágnások uralkodtak, nem bánván, hogy a fiatal király buja dözsölésben pazarolja el erejét, mert Gejza, László és Kálmán uralkodása elegendően bizonyította, mily veszedelmes a kormányzó lelki s testi egészsége azokra nézve, kiknek elemök a rohadás. Istvánban azonban megcsalatkoztak, s a király kicsapongásai nem voltak a gyengeség jelenségei, mert midőn a főhivatalnokok s mágnások elég erőseknek tartották magokat, hogy a

régi törzsökfejek módjára függetlenekké válnak, s Wladimirbe, hova István az elhajtott Jaroslav herceget segíni szállott, ennek elestével a király által parancsolt ostromot folytatni vonakodtak és seregökkel visszatértek, a hazaért király véresen boszúlta meg sértett méltóságát. Ugyan ez okból a görög császárral is háborúba keveredett, minthogy sok elégedetlen, köztök a világtalan Álmos, Konstantinápolyba menekedett, a császár pedig, mint szent László veje, a szerencsétleneket nem akarta száműzni, de Álmos halálával megszűnt az eredmény nélküli háború. Szintúgy eredmény nélkül maradtak István háborúi a velenceiekkel, a csehekkel s osztrákokkal, kik ellen a magyar részint a király fellobbanó tüze, részint a szomszédok ingerlő irígysége, s ármanykodásai következtében harczmezőre kellett szállni. Nevezetesebb volt egy kún csapatnak letelepedése Magyarországon, melyet a király szép leányai miatt különösen megkedvelt, s ez által a magyarokkal oly ellenzésbe hozta, mely gyakran vérengzésre adott okot a két nemzet közt. A fiatal, de magtalan és elerőtelenedett királynak betegeskedése alatt, midőn az árpádi házból emberek tudtára már csak a kétes születésű, Kálmántól el nem ismert, szláv nevelésű, Borics volt életben, a nemzet ellenszenve az idegen befolyás ellen, Bors és Iván ispányokat zendülésre készttette. Merényletöket ugyan életökkel fizették, de alkalmat adtak arra, hogy a király fölfö-

dözze, miképen a szerencsétlen vak Béla még él, mire István őt a kolostorból az udvarhoz hívatta, utódjának választatta s a szép szerb Ilonával megházasította. Kevéssel ezután II. István meghalt.

Vak volt II. Béla, jámbor s gyenge, de annál erősebb kezekkel kormányozta a görög fortélyú Ilona a királyt s az országot, bosszúsan föllépve a nyugtalanságot szító hatalmas törzsökfejek s főhivatalnokok ellen. Az aradi gyűlésben a sokaság elébe vezette a világtalan királyt, s bosszús beszéddel fellázította az indulatokat, s a tanácskozást mészárlássá változtatta át, melyben hatvan-nyolcz főúr, Kálmán tanácsosai, s Béla vakságának okai, talán hatalmok miatt is, felkonczoltattak. A mint látszik, a gyűlés minden végzésein a főúri hatalom elleni szellem lengett, de a történetírás csak töredékeket jegyzett fel e határozatokból, melyek talán épen e szellemök miatt vesztek el, s törvényeink tömegében helyt nem foghattak. E gyűlés a legsúlyosabb csapás volt a régi oligarchiára s a királyi méltóságot tetemesen emelte, következeit azonban Béla gyenge lelkülete nagy részint neutralizálta. A lengyelekre támaszkodó trón-követelő Borics kettős szerencsétlen merénylete, s Bosnia (Rama) magyar felsőség alá jutása jelzik Béla uralkodását az aradi gyűlés s halála közt.

II. Gejza kiskorúságában anyja Ilona, Uros és Belus testvéreivel együtt, erősen s békésen

kormányoztak s Erdélynek egy részét németekkel telepíték meg. Ezek azonban, nagyobb tömeget képezvén, s az egész országban el nem szóródván, a nemzet jellemére nem voltak azon befolyással, mely nagyobb művelődésökből gyanítható lehetett. Különben is a német élet a szabadabb magyartól annyira különbözik, hogy később is a szabad királyi városok, melyek csekély kivétellel német lakosokkal bírtak, s melyekben Magyarország németes civilisatiója központosúl, azon mozgalmaktól nem ragadtattak meg, melyek az országot izgatták, s a csak a reformatió idejében, midőn nem a politikai, hanem a vallásos szabadság volt a harc zelszava, folytak be eredményesen a nemzet történeteibe sőt szabadságukat is csakhamar a dohos, magokat választás által kiegészítő belső s külső tanácsok szűk korlátaiba szorították.

A Borics miatti háborúskodások, Magyarországon s Ausztriában, a német császár s francia király kereszthadainak átvonulása az országon, s a kétes folyamatú, s bár győzedelmes, de eredménytelen háborúk a tót nemzetekkel, csekély epizódok voltak a nemzet életében, melyeknek maradó befolyása nem lehetett. De keletről új, s nagyobb veszedelem fenyegette az országot, mert a görög császári széken veszedelmes szellemű férfi ült, az utolsó nagy ember a rohadón, szent László unokája, Mánuel, ki, a mint jellemében a keleti ármánykodással a nyugati erőt

párosította, úgy anyagilag is a nyugatot a kelettel még egyszer össze akarta kötni, sőt az egyházszakadás megszüntetésével a pápát is Konstantinápolyba átni, s új világbirodalmat alkotni tervezett. Terve kivitelének kezdetűl hatalmát a magyarok felett akarta kiterjeszteni. Háborúra Borics s Servia adtak okot, hol III. Gejzának nagybátyja Tsudomil a görög jármot lerázva, magát Magyarországhoz csatolta. Manuel azonban, meggyőzven a szerbeket, egész Székes-Fehérvárig nyomult, hol a királyi lakot elégeté, míg Gejza Galicziában az orosz hercegekkel hadakozott. Visszatértével Mánuel is visszavonult, s a háborút oly béke zárta be, mely mindent a régi állapotban meghagyott. Évvel azonban a király testvérei nem elégedtek meg, mert herczegséget óhajtottak a magok számára. István volt a legbékétlenebb, s azért előbb a német császárhoz, majd Konstantinápolyba szökött, hol már Boricsot megtalálta, s hová testvére László követte. Byzancz gyűlpontja lett Gejza minden ellenségeinek, a király tehát szintén cselszövényeket szőtt a görögök ellen, végre kardott rántott, de több kétes harcz s egy eredménytelen győzelem után még egyszer megbékült Manuellel, s 1161. meghalt virágzó férfikorban; kétes időben erős király. — Gejza halála után, midőn testvérei Byzanczban időztek, s legidősb fia III. István még kiskorú volt, Mánuel legkönyebben vélte kivihetni nagy terveit, s valóban az idő

nem volt rosszul választva, s Manuelen még egyszer kezdé fényleni a halványuló, keleti bíbor, de törekedései a magyar nemzet józanságán hajótörést szenvedtek, mely idegen kormánytól mindig undorodott. S azért is Manuel kívánatára, hogy régi példák szerint, Gejza fia helyett testvére kövesse méltóságában, a magyarok felelete az volt, hogy hűbéresnek soha sem engedelmeskednek. De midőn a császár II. Béla szökevény fiait görög sereg közepett küldötte az országba, III. István, Gejza fia, az egyházi renddel, mely a görög szertartástól félt s néhány híveivel Pozsonyba vonúlt vissza, s László, és ennek hirtelen halála után IV. István, lett magyar király, uralkodása azonban csak addig tartott, míg a görög császár közel volt, távoztával elűzetett s III. Istvántól csatában is megveretett. — Látván most a nyílt erő elégtelenségét, Manuel cselszövények által akará Magyarországot trónjához csatolni, s azért magtalan lévén, s gyűlölve görög atyafiait, István testvérét Bélát Byzanczba kérte ki magához, hogy leányával jegyezze el s követőjének nevezze ki. Örömet adták őt oda a magyarok, kik eddig a királyi testvérek által mindig zavarba jöttek, de ezt most sem kerülték ki, mert a császár Béla számára herczegségül, Dalmátországot követelte s ennek megtagadására a szökevény bitorló István által támadtatta meg a magyarokat. Kétes harcz után Dalmátország Béla őrségének engedtetett át, de a király nagybátyja, az öregebb Ist-

ván, nem tisztelte a békét, görög sereggel zsarolva rohanta meg az országot, a király megverte őt, s Zimonyba szorította, hol két nappal a vár eleste előtt megmérgeztetett. Manuel, kinek ropant terveit a magyar ellentállás gátlá, felhevült erre, s enyészetet forraló kebelével egyszerre a német császárt az osztrák s orosz fejedelmeket, és Velenczét a magyarok ellen hívta fel. István azonban mind ezekkel kibékült; Mánuel ellen Serviát ingerelte fel s Dalmát- és Horvátország átengedésével egy évre fegyverszünetet vásárolt, melynek elfolytával a háboru ismét elkezdődött. A szerencse előbb a magyaroknak, később a görögöknek kedvezett, s Dalmátország sok vérontás elnyerés és visszafoglalás után csakugyan Bélánál, Szerém Manuelnél maradt. A császár most már megelégedett, hogy legalább utódja csatolandja Magyarországot a keleti császársághoz, de a sors másképen rendelte, Manuelnek váratlanul fia született; István a mint gyanítható, görög mérég által, meghalt, s a császár most Bélában csak fiának vágytársát látva, őt mindjárt Magyarországba küldte, miután eskü által hű szövetséget biztosította.

Gyanú fogadta a görög nevelésű Bélát, az egyházi rend félt a görög szertartás behozatalától s hatalma csökkenésétől. De Béla megszűnteté a félelmet, koronázásakor esküt tett le, hogy a római egyháznak engedelmeskedni, s a magyar clerus szabadékait fentartani kész, s huszonhárom

évekig tartó országlása alatt esküjét híven megtartotta, az országot megbékítette, zsványoktól megszabadította, s az udvart konstantinápolyi s párisi módra szabályozta. Görög szokás, és francia feleség készítették erre, s a cancellaria talán az országbárók is tőle származnak. Csak irás útján közelíthete a nemzet ezentúl királyához, királyi okirat biztosítá a birtokot, s így az ázsiai formák megszűntével a királyi hatalom terjedett, az ország pedig külső alakjában is európai lett. Béla több háborúba is keveredett, de mindig eredmény nélkülibe, hol Ausztriával, hol Halics-csal, hol Velenczével, s Manuelhez is minden háborújába segédsereget küldött, de ennek halálával Dalmátországot visszafoglalá. Uralkodásának legszennyesebb foltja azon görög politika, melylyel testvérét Gejzát 15 éven keresztül fogságban tartá, mind addig mig a keresztes Fridrik császár a szerencsétlen számára kieszközölte a szabadságot. Nyolcz évvelezután Bélát is megragadta az ábránd tüze, de keresztes készülleteit a halál szakítá félbe.

Legidősebb fia Imre öröklötte a koronát, a fiatalabbik András, atyja kincstárát, hogy a keresztfogadalmat teljesítse. András ez ürügy alatt gyűjtött seregével bátyját támadá meg, s régi szokás szerint herczegséget követelt. A testvérek közti viszálykodások s háború, és a keresztfogadalom be nem teljesítése alkalmat adtak a hatalmas III. Incze pápának beavatkozni az or-

szág igazgatásába, hol különben is a féketlen, egymással czivakodó egyházi rend korlátozása által, melynek kicsapongásai ellen Béla a görögösödés gyanújának elkerülése végett erősebben ki nem kelt, a pápa tekintélye nőttön nőtt. Ki is békíté a két testvért, András herczegséget nyert, s mindketten keresztháborút ígértek, de ígéletét egy sem akarta megtartani. A király ürügyül használta Jadra elfoglalását a velencei zsoldban álló keresztések által, s a szerb zavaros ügyeket, az esztergami s kalocsai érsekek czivodásait, s a koronaörökösödés biztosítását fiának Lászlónak számára. E közben András még egyszer fellázadt, és seregei számosabbak voltak a királyéinál. De ekkor a két tábor láttára Imre fegyvertelenül csak királyi méltóságától védve, korona fején, királyi palást vállán, királyi pálcza kezében, átment a zendülők gyáva táborába, s tulajdon kezével megragadva öcscsét meglepett seregei közül, hívei közé vitte, börtönbe záratta s feleségét Gertrudot, mely őt mindig fellázasztá, haza küldte Meranba. Megkoronáztatván most fiát Imre, keresztfogadalmának többé semmi nem állott ellent, de elgyengülése halálát gyaníttatta, s azért még halála előtt szabad lábra helyezte testvérét, s fiának gyámjává nevezte ki. András azonban mindjárt inkább királyúl mint helytartóul viselvén magát, az özvegy királyné a kétévű Lászlóval az osztrák herczeghez menekedett, ki igényeit

fegyverrel kezdé támogatni, midőn László halálával 1205-ben a háború oka megszűnt.

IV. IDŐSZAK.

A nemzetiség reactiója, II. András s az aranybulla.

1204—1235.

Midőn II. András királyi székre emeltetett, a magyar nemzet negyedik századát kezdte élni Európában. Három első évszázadában önmaga s szomszédi ellen, fegyverrel és cselszövényekkel, meg nem szűnt harcza, s ezen vitából csak a nemzetiség lépett ki sértetlenül, minden egyéb hatalom megtört, minden nagyság porba hullt, minden egyes kar ereje romokba dőlt. A törzsfejek kizárólagos uralkodását ledönté a jövevények megadományoztatása, az ázsiai előítéletekkel elenyésztek az ősi szokások a keresztyénség világa előtt, német ész s erő, a püspökök s vitézek, tolák ki a törzsökfejek unokáit a királyi tanácsból, az aradi gyűlésben folyt vér elkülöníté a királyt a magas aristocratiától, a nemzet mindig éber boszszúja féken tartá az idegenek hatalmát s az egyházi rend tekintélye alábbszállt egyes tagjainak dőzsölése s czivakodásai miatt. A király lett minden ezen hatalmak örököse, kinek tekintélye, főkép a görög befolyás alatt nőttön nőtt, s Imre alatt egész sereggel felért. De épen ezen elkülönözött magas állása lett megaláztatásának fő oka, mert kik a hatalomban részesülnek, azok veszély-

kor védik; Magyarorszáiban pedig, midőn Andrásnak gyávasága s következetlen pazarlása a haza jólétét megrendíté, nem létezett többé semmi egyes hatalom, melyre támaszkodva a királyi tekintély új fényre derülne, s így kénytelen-séggé lett a szükséges reorganisátiónak szélesebb alapot adni: a nemzet szabadságát, — így eredett a híres aranybulla.

Míg Magyarorszáiban a szabadság palladiumának kivívása vér nélkül sikerült, egész Európában nevezetes mozgalmakat látunk, s egy pillanat reájok tanulságos azon viszony megfejtésére, melyben a magyar szabadságlevél a civilisált nemzetek történeteivel áll. A keleti császárságban, melynek befolyása Magyarorszáiban a királyi tekintélyt nevelte, s mely nélkül a feudalismus két századdal elébb, mint tetteleg bekövetkezett, hozzánk behozatik, s így mélyebben gyökerezve, a nemzeti kifejlődésnek különböző irányt ad, a korlátlan császári méltóság megszüntette a nemzet minden rugékonyságát, az ország csak a császárok személyességében találta erejét, s azért kevéssel a nagytervű Manuel után, első megtámadásra egy nyugoti kalandorcsoport kezibe került, megmutatván a magyaroknak a korlátlan uralkodások végzetszerű bomlását. A nyugoti császárságban ellenben a hohensaufi ház s ebben a középkor legvitézebb lelkű s legfellelengőbb szellemű férfiai I. és II. Fridrik, sem víhatják ki a császári hatalom felsőbbségét a

a pápa által támogatott feudális hercegek s szabad város-egyesületek felett, hol az újkori szabadság első csirái mutatkoztak oly alakban, mely a birodalom egységét veszélyeztette, mely erőtelenebb uralkodók alatt tetteleg el is enyészett átalok. Franciaországban az ellenkező eset adta magát elő, itt független hercezségek a feudális könnyű függés által egy országgá alakúlnak, Capet Hugótól IX. Lajosig, midőn az erőteljes királyok elébb cselszövényekkel s hatalmaskodás, később igazságszeretet és egyenes jámborság által a monarchiát erősítik, Spanyolország több királyságaiban a feudalismus s a tartományi szabadság korlátozzák különbözőképen a királyokat, s a mórok elleni harcz s az ország visszafoglalása komolyabb irányt ad az egész nemzetnek, mint hogy fejedelmeivel hosszabb czivódásokba ereszkedhetnék, kiknek hatalma minden új hódítással természetesen nőtt. — S míg a fejedelmek egész Európában tágítani igyekeznek hatalmuk korlátait, ezen mozgalmak csak Angliában végződnek úgy, mint Magyarországon, a köz szabadság megalapításával, bár nagy pusztítás és vérontás után. A hódító Vilmos elfoglalta normanjaival a szigetországot Kálmán idejében, s a régi szabadság helyébe feudalistmust hozott be. A békétlen szász nép elnyomatása s rendszeres kiaknázása, és a hatalmasabb bárók megalázása, volt a Plantagenet-ház véres politikája, míg János, oly pazarló s oly gyenge mint a magyar András, a

fegyveresen ellene felkelt bárók által kényszerítették megerősíteni, királyi levéllel, az ország szabadságát.

András, ki mint herczeg emelte fegyverét királyi bátyja ellen, mégis jámbor lelkületű volt, de érezve gyengeségét, Gertrud feleségére támaszkodott, kinél az asszonyi szeszély férfias merészséggel párosult. A király, kormányzása kezdetén, a lengyel, halicsi s orosz zavarokban vett részt, hol a háborúk s uralkodók egymást üzték, s az ingadozó királyi székek csak magyar vitézség által tartattak fenn. De a nemzeti erő e pazarlása s a folyt magyar vér, nem hagytak maradót eredményt, sőt önérzést sem valának képesek ébresztetni a királyban, ki minden kétes esetben mindjárt panaszokkal s kérelmekkel folyamodott a római székhez; a pápa pedig, hogy hatalmának e kiterjedését biztosítsa néha olyanokban is engedett András kívánságának, melyeknek helytelenségét átlátta. Így Bertoldot, a királyné testvérét, egy a nemzet által utált, a királytól ajándékokkal elhalmozott fiatal embert, több megtagadó, sőt dorgáló levél után, végre még is kalocsai érseknek nevezte ki, nem gyanítva, hogy ez által a népnél többet vesz, mint mennyit a királynál nyer, s felejtve a nagy Hildebrand alapelvét, ki a hierarchiát a nép sympathiájára az egyházi rend személyeinek tekintélyére s feddhetetlen életére építé. Ezen kinevezés nehéz csapás volt, az egyházi rend erőtle-

nedő tekintélyére; Bertoldot egy népcsoport megtámadá, s a bűnösöknek III. Incze általi excommunicatiója hatás nélkül elhangzott. A király meg nem szűnt azalatt meggondolatlan bőkezűséggel adományokat kiosztani, királyi jövedelmeket elajándékozni, s fényes, a jövedelmekhez aránytalan pompát üzni; a kormányzásban még akkor is legnagyobb részt hagyott Gertrud feleségének, midőn egy felfedezett összeesküvés a nemzetnek iránta meghülő indulatát bizonyítá. A királyné megöletése volt ezeknek következése, kiben az ország, szegénységének s nyomott állapotának okát gyanította.

Nevezetes volt ezen időben Európának vallásos állapota. Ábránd hatotta át nyugot nemzeteket, melyek Spanyolországtól a byzanci császársáig seregenként a kelet forró halálöleléseibe rohantak, míg messze, Khína szélein, új zivatar tornyosodott felettök, mely mind a kettőnek veszélyét kebelében rejté. Egy nemzet sem vonhatta ki magát az ábránd örvényéből, s András, ki most Jolantát a byzanci latin császár legközelebbi vérét, hitvesül választotta, már ezen rokonságnál fogva is kénytelen volt a küzdő pályára lépni, s a világ zajában részt venni. Miután második fiát Kálmánt Gácsországban fejedelemnek elhelyezte, s a veszprémi püspök s esztergomi érsek vitáját a koronázás joga iránt, mint elébb már több püspökök közti kérdéseket, a pápa ítélete alá terjesztette, régi keresztfogadal-

mának teljesítésére készült. 1217-ben a pénzérték kisebbitésével, a jobbnak rosszabbal felcserélésével s a veszprémi egyház kincseinek önkényes elvételével elegendő pénzt gyűjtván, útnak indult, János esztergami érseket hagyván helyetteséül. Szerföldötti adományok jegyzik útját, melyen Spalatróig jött, honnét hajón Ptolomaisba ment. A szent földön inkább mint áhítatos 'zarándok, nem mint ellenséges király viselte magát, Tábor hegyének haszontalan ostromlása után, rövid betegeskedése következtetésében, melyet méregnek tulajdonított, visszatért, de előbb mind a négy nemzettel, melyek akkor a byzanci császárság bársony foltjait bírták, szövetségbe lépett, az ikoniumi szultánnak s a vad bolgárfejedelemnek a keresztyénség s latin szertartás felvételének föltétele alatt, két leányát igézte oda, fiait az örmény király s Lascaris Tódor görög császár leányaival jegyezte el.

Hazajötténél András mindent a legnagyobb zavarban talált. Fia, Kálmán, Gácsországból el volt űzve, a meghasonlott egyházi rend tekintélye csökkent, az országnagyok, királyi adományok s magán hatalmaskodás útján, a megyék örökös birtokába jutottak, a zsidók s izmaeliták a különben is nyomasztó kényszerített pénzváltás ürügye alatt iszonyú zsarolásokat követtek el, s a köznép ölni kezdte a tized s királyi jövedelmek beszedőit, — a keresztyénségnek új eltipratásától lehetett félni. A király e zavar

rendbeszedésére mitsem tett, a jelen pillanatnak élt, s a pápánál hasztalan panaszokra fakadott. Fia azonban, a már megkoronázott Béla, átlátta, s elég erőt érzett magában kivívni a haladó kor követelményeit. Ez Magyarországon is, mint egész Európában, a kereszthadak után *egy erős, a nagyoktól független középrend alkotása* volt, s a németeknél a polgári rend szabadalmait, Angliában minden birtokos (freeman), hazánkban a kisebb birtokú nemesek szabadságainak biztosítását vívá ki. Ezen cél elérésére öt esztendeig kelle vívnia Bélának atyja gyöngesége, s a nagyok ármánykodásai ellen, elébb kérve, később fenyegetve, végre fegyverrel fenyegetve, míg 1222-dikben az arany bulla a magyar szabadságnak második talpköve lett. Béla felekezetének jelszava a pazarolva kiosztott királyi adományok visszavétele volt, mert András a megyéket s jövedelmeit ajándékozgatta el, mi által a várnemesség a nagyok hatósága alá jutott, az ország védőinek száma kisebbedett, s a jövedelmek csorbultával a királyi kincstár szükségének fedezésére a zsarolásokat többé ki nem kerülhetette. Béla érzé azonban nemzetének minden egyéb súlyait is, s az általa kieszközölt fő törvényünk a nemzet egy sebéről, egy osztályáról sem felejtkezett meg, s azért az ország akkori állapotának s Béla nemes gondolkozásának legélénkebb tanúja.

Először is, hogy az új rendszer a történeti ala-

pot ne nélkülözze, a törvény bevezetésében minden mostani követelés szent István idejére s rendelkezéseire vitetik vissza, és meghagyatik, hogy ezen király szent emléke, mint a nemzet s király közti legfőbb kötelék, évenként a nemzet s fejedelem által ünnepeltessék, (I. cz.) így a nemesség főszabadsága biztosítatik, hogy törvényes idézés s ítélet nélkül személyében s javaiban ne háborgattassék (II., III., XV., XXII. cz.) A német földről beharapozó hűbéri rendszer ellen hozatott a cikkely, mely a nemeseknek szabad rendelkezését javaik iránt korlátlanul fentartja (IV.). A királyok hadakozó szelleme tevé szűk-ségessé a rendelkezéseket, hogy a nemesség csak az ország határain belül köteleztessék tulajdon költségein katonáskodni, külföldön zsoldot kap a királytól, a hadban elestek vérei jutalmaztassanak meg (VII. és X.). Több cikkely szabja meg a bírák s országnagyok hatóságát, megszünteti zsarolásaikat, s megtiltja nekik az elítéltek védelmét s a hivatalok cumulációját. (V., VIII., IX., XIV., XXVIII., XXIX., XXX.) Az egyházi dézmák szabályozása után (XX., XXI.) a király jövedelmei határozatnak meg, hová a pénzbe-váltás is tartozik, (XXIII., XXVII. és XXIX.) az özvegyek, parasztok, idegenek oltalomba vétetnek (XII., XIII., XIX.), az utolsók azon óvással, hogy hivatalokat csak az ország beleegyezésével viselhessenek, (XI.) külföldre adományok ne adassanak, az adottak váltsanak

vissza (XXVI.), a zsidók s izmaeliták a pénzváltó, adószedő és sóhivatalokból kizáratnak, egész vármegyék adományozása megszüntettetik (XVI.), de valódi érdemért nyert adományoknak elkobzása tiltatik (XVII.). Végre mind a két király ítéli az alattvalók ügyeit, függetlenül egymástól (XVIII.). Ezek a híres aranybulla cikkei, melyeknek biztosításául a végszóban az egyházi s nemesi rendnek a később híressé lett ellenállhatási jog adatik meg.

Bélának s az általa képviselt kisbirtokos nemességnek hazafisága s bölcsesége még világosabban tűnik ki, ha ezen határozatokat az egykorú angol nagy szabadságlevél 72 cikkeivel összehasonlítjuk, mert ismét látandjuk, hogy bennök a kor kívánságai a nemzetiséggel legszerencsésebb arányba helyezvék. — A nemesek (a freeman szó szélesebb értelmű ugyan, de alig fordítható) szabadsága, a király s országnagyok zsarolásainak megszüntetése, az idegenek elő nem mozdíthatása, s az ellenállási jog, melylyel ez időben még Arragonban is és Castiliában (Franciaországban kopasz Károly alatt) találkozunk, mind a két nemzet szabadságlevelében előfordúl, de az angoloknál még nagyobb figyelmet gerjesztett a hűbérrendszer, s tartozásainak szorosabb meghatározása, mely 13 cikkely által biztosítatik, míg aranybullánkban a javak iránt a szabad rendelkezés tartatik fenn. Két cikkely oltalmazza ott az egyház szabadságait (nálunk

ez III. István szabadságlevele által történt); kettő tiltja, hogy az igazságkiszolgáltatás pénzért vásároltassék; az elkobzott jószágok visszaadását négy cikk igéri; kettő biztosítja a kereskedő idegent; egy az egész országban egyenlő mértéket szab; három adósságbeli kérdéseket rendez el; egy biztosítja a városok szabadítékait, végre egy a törvénykezési módot szabja meg, s a visszaélések megvizsgálását rendeli. Mindezekből látszik, hogy a Magna chartát a feudális szellem különbözteti meg leginkább a magyar főtörvénytől, a parasztról említés nem tétetik, de helyette a városok s kereskedés gyarapodása mozdíttatik elő. Eredményei sem egyformák a két országban; míg a Magna charta által az angol népbe új szellem öntetett, addig Magyarországon főhivatalnokok, s különösen Dienes a nádor és Sámuel a tárnok meg nem szűntek számtalan akadályokat előteremteni Béla követeléseinek, hogy az aranybulla teljesítését halasztsák el. A királyfi azonban az egyházi rendre is támaszkodott, melynek adományleveleit kérdőbe sem vette, s a két főhivatalnok minden mesterkedése mellett is, azzal nem jött összeütközésbe; sőt a király kétszeres táborozása Gácsorországban Kálmán behelyezése végett, Bélának majd Horvátországba, majd a tiszai részekbe, majd Erdélybe való áttétele, a patarénusok s bolgárok elleni keresztháború s a cselszövények, melyek az ifjabb királyt szeretett nejétől elsza-

kasztani czóloztak, sem rendíthették meg Bélának sziklaszilárd föltételét, hogy a szerfölötti adományok az országnagyoktól visszavétessenek. 1231-ben ki is vívta az arany szabadságlevél megerősítését, melyben a clerus némely kedvezéseket, az esztergami érsek hatalmat nyert, hogy a királyt a törvény meg nem tartása esetében excommunicálhassa, s az érsek e hatalommal egy évvel később csakugyan élt, s a királyon és családján kívül az egész országot, s név szerint Diénest és Sámuelet egyházi átok alá vetette. Ezen átok hatálya azonban elhalasztatott, s az egyházi rend tekintélye sülyedett a népnél, mely a püspököket s papokat gyalázni kezdte, mint-hogy a királyfi ezeket rem támogatta. András király a pápának panaszolta be méltóságának megsértését, kinek eszközlésére egy új szerződés jött közbe 1233-ban, melyben az egyházi rend minden birtoka megerősítettik, a zsidók s ismáeliták ellen szigorú rendszabások hozatnak, a pápa részéről is a túlzott adományok visszavétele helybenhagyatik, s a királynak kötelességévé tétetik. De az országnagyok még mindig nem hagytak föl cselszövényeikkel, s a király halálát közelíteni látván, magánhasznok megtartására még a nemzetiséget is fölláldozni készek, Fridriket, az ausztriai herceget, kínálták meg a koronával. Ezen ármánykodások fölfedezése háborút idézett elő Ausztria ellen, mely Béla terveit újra elhalasztotta, míg végre 1235-ben András meghalt.

V. IDŐSZAK.

Miveletlen nemzetek befolyása. IV. Bélától III. András haláláig. 1235—1301.

Szerencsétlen volt Magyarország állapota, midőn Béla a királyi székre ült. Atyja hosszú gyöngye uralkodása, azon erős ellentállás, melylyel a nagyok Béla újító tervei ellen ármánykodtak, s a két király közti meghasonlás annyira clerkölcsteleníték a nemzet nagy tömegét, hogy az újraszületés csak egy túlnyomó hatalom által volt remélhető, s ily hatalom nem létezett többé. András alatt minden viszonyok összekevertettek, s a királyi tekintélyt, mely már a nagyok ellenzése által is megcsonkúlt, az alattvalókból bírakat alkotó ellentállhatási cikk, s az excommunicationális hatóság csaknem egészen elenyészett. Még nyomasztóbbá tévé Béla helyzetét a Babenbergi Fridrik szomszédsága Ausztriában, kinél minden hűtelen és áruló szíves fogadást talált, a herczegnek érdekében állván a hatalmas szomszéd ország zavaros állapota. Béla azonban erősen folytató régen kezdett munkáját, az elpazarlott királyi adományok visszavételét. A főurak hatalmának megtörése végett némelyeket fejeik közül, kiknek ellenszegülése már András alatt oly ártalmas volt a közjónak, per nélkül megöletett; a királyi tekintély emelésére elégetteté a székeket, melyeken a főurak jelenlétében ülni

szoktak, s személyét byzanci módra a nemzet-től elszigetelvén, csak cancellára által s írásban engedte meg a közeledést, s midőn azok, kik ily rendszabásokkal elégületlenek voltak, Fridriket hítták segítségül, Ausztriát rettentő például egész Bécsig elpusztítá. Ezen férfias kormány kényelmetlenséget ébresztett a törvénytelen-ségben felnőtt nemzetben; Béla pedig, nem levén szilárd jellemén kívül egyéb támasza, szívesen fogadta a hazába, országgyűlés nélkül, a kúnokat, kik a közeledő tatároktól kétszer megve-
retve, Magyarországon kerestek menedékhe-lyet, bennök remélvén találhatni támaszát. De a nomád nemzet gyakran összecsapásokba jött a már polgárosodott magyarokkal, s bár mily na-gyon hajlott is Béla hozzájuk, mégis átlátta, hogy csak akkor polgárosíttathatnak, ha az egész országban a magyarok közé elosztatnak. Ez országgyűlésjavallta rendszabás azonban nem volt kivihető, mert a kúnok vesztöket látták el-szórásokban egy ingerlékeny s ingerlett nemzet közé, holott magokat a magyarok nem alattva-lóinak, de társainak nézték.

Míg az ország így százfelé oszolva meghason-lott, a királyi tekintély a főurak hatalmával s a clerus fenhatóságával, a kúnok nomád önérzete a magyarok polgárosodó nemzetiségével össze-
ütközésbe jött, míg mindenütt zavar, mindenütt bizodalmatlanság, mindenütt kényelmetlenség uralkodott, addig külföldről iszonyú új vész kö-

zeledett, — a tatárok — kik Khina meghódítása után, Ázsiát seregeikkel elöntve, most már Európára ütöttek, s az oroszokat meghódítva, Batu khán alatt a magyar határ felé iramlottak. Béla megerősíté ezt, s hadra szólítá föl a nemességet, segítségre Fridriket, de szava viszhangra nem talált, s a nemesség csak hanyagón ült föl, Fridrik nem hitte, hogy őt is fenyegetné veszély. A tatárok első rohanása megsemmisíté a határokat őrző nádor sargeit, s az ellenség viharebességgel előre nyomúlt. Béla késedelmezett, s az ország sorsát nem akarta egy csata kétes kimenetelére bízni, mi a magyarok büszkeségét megsérté, s Fridrik, ki kevés lovaggal, inkább mint néző, semmint segéd jött Pestre, neheztelésök folyamát a kúnok ellen irányozta mindaddig, míg a dühöngő magyarok árulókat gyanítván ezekben, Kuthén fejedelmöket Fridrik segítségével megölték, mire a megsértett kún nemzet a tatárokhoz szegődött. Béla nem késedelmezhetett többé, s előre menván a Mohi pusztán, a Sajó mellett megveretett. Az egész ország az ellenség kezébe esett, mely pusztítva s öldökölve, kevés hónap alatt, három század munkáját földülta. Béla Fridriknél esengett újra segedelemért, ez pedig a király szerencsétlenségét fölhasználva, minden előbbi háborúköltségek megtérítéseül három vármegyét csikart ki tőle; a király ekkor a pápához folyamodott, végre a német császárhoz, kinek segedeleméért az országot is

hűbérbe ajánlta, de mindez hasztalan volt, Béla a tatárok elől Dalmátországba s Veglia szigetére szökni kénytelenítettett. — Két évig tartott a tatárpusztítás, Oktaj khán halála visszahíttá Ázsiába a vad nemzetet, mely maga után irtóztató pusztulást hagyott.

Visszajöven Béla, első gondja volt, idegen gyarmatokat szabadítéklevelek által az országba édesgetni, a megürült püspökségeket betölteni, az elszéledett magyarokat s kúnokat összegyűjteni, az elveszett adományleveleket megújítani, a közbátorság föntartására a romladozó várakat megújítani, s újakat építeni, s a kereskedés könnyebbségére ezüstpénzen kívül rézpénzt is veretni. Rendbe hozván így az ország belviszonyait, bosszút állá az oroszokon, kik a tatárokat Magyarország felé irányozták, s Fridriken, ki a Lajta melletti csatában életét vesztette, mi az Ausztriához csatolt három vármegyét visszakerítette; Béla még Styriát is meghódította István fia számára, mi azonban háborúra adott okot Ottokar cseh király ellen, melyben ezen tartomány, hol a magyar kormány népszerűséget nem tudott nyerni, a kressenbrunni csata által Magyarországra nézve elveszett. A király koronás fiának, Istvánnak, — kit egy kún leánnyal megházasított — a német herczegség helyébe Erdélyt, Fileket s a kún-ságot adá; Bélának, kit inkább kedvelt, Szlavonországot. De a régi ellenkezés herczegség s királyság közt újra elkezdő-

dött, s az ügy háborúra került atya s fiú közt, melyben az ország még egyszer az András alatti állapotra jutott; a *lucrum camerae* újra visszajött a kincstár szükségeivel, vissza a zsidók zsarolása, vissza a püspökök excommunicationális hatalma, s a kettős bíróság, s a meghasonlással a királyi tekintély esonkulása. Csak kis részben segíthete mindezekben az 1264-diki gyűlés, melyben a *lucrum camerae* eltöröltetett, a nemeseknek szabad rendelkezési joga jószágaik iránt megerősítettetett, a kirekesztőleg írás általi közelítés a királyhoz megszüntetett, s a nemesek fizetetlen fölkelése csak a védő háborúkra szorítottatott, az egyházi rend újra a nőtlenség megtartására köteleztetett, s az investitura, melyet a király lassan magához visszahúzni igyekezett, újra a pápa részére megerősítettetett. A béke helyre állott, s Béla 1267-ben meghalt.

Fia, V. István, tüzes volt, s hadszerető, mint szomszédja a cseh Ottokar; mind a kettő kívánta a háborút, s így könnyen találtak okot rá, de Ausztria, Styria, Morva- s Magyarország némely részeinek pusztítása után, a prágai béke mindent a régi állapotban hagyott. A király most leginkább azon iparkodott, hogy erős kézzel orvosolja országának bajait, a szepességi németek szabadítékait megerősíté, az egri püspökség előjogait szabályozá, de munkássága közepette 1272-ben hirtelen meghalt.

Fiának IV. Lászlónak kiskorúságában, név

szerint anyja, Erzsébet, tetteleg Pectari, a tótországi bán, kormányozott, Ottokar ellensége, ki ellen csekélységek miatt háborút kezdett, mely — iszonyú pusztítások után — formaszerinti béke nélkül is megszűnt, a magyarok elunták a mindig viszonzott pusztítást, s Ottokar figyelme a habsburgi Rudolfra fordult, ki épen akkor német császárrá választatott, s ki ellen a halálharczot már készíté. A magyarok ebben Rudolfhoz csatlakozva, megverték a cseheket. László, ki tizennyolczadik évében a laai csatában jelen volt, visszatérte után figyelmét egészen a még nagy részint pogány kúnokra fordítá, de a helyett, hogy őket megmagyarosította volna, maga is megkúnosult. Zavarba jövén az egyházi viszonyok, a pápa legatust küldé az országba, kinek a király megígérte, hogy jobb rendet fog tartani, s a kúnokat megtéríti. Midőn azonban a legatus egy Budán összehítt zsinatban a királyi hatóság kiváltságaiba vágott, László megtiltotta a budaiaknak az élelemkiszolgáltatást, az éhség eloszlatta a püspököket, míg a király elhagyva feleségét, a kúnok közt, szép leányaikkal dőzsölt. De a pápa új dörgéseire, midőn a magyarok is morogni kezdenének, szigorúbb rendszabályokkal kezdé korlátozni kedvencz népét, mely ekkor fölzendült, de a király s a magyarok által megveretett, de ezen vereség után is régi kiváltságaitól meg nem fosztatott. A tatárok is becsaptak újra az országba, s egy rémítő csatában vesz

töket találták. Békében élvén a külfölddel, a király ismét a kúnok közé ment s velök ázsiai életet élve, könnyelműen az országot a legnagyobb zavarba hozta, annyira, hogy a főurak kényök szerint egymás közt, sőt a güssingi grófok Ausztria ellen is, magok kezére, háborút kezdték, mely a güssingiak minden várainak elpusztításával végződött, a nélkül, hogy a király belékeveredett volna. Az egyházi rend újra kicsapongott, a kúnok raboltak, az ország pusztult, s nem volt remény a szerencsétlen haza megbékítésére, midőn László három kún által személyes bosszúból megöletett 1290.

Árpád nemzetségéből fiágon már csak András élt, II. András unokája Istvántól, kit Beatrix Olaszországban szült, s a velencei Morosini vejének választott. A felséges királyi háznak utolsó ivadéka is díszére vált, bár Magyarországot újra föl nem virágoztathatta, mert idegenektől minden oldalról megtámadtatva, a nemzeti függetlenségért kellett vívnia. Rudolf császár az országot mint német hűbért fiának, Albrechtnek, a pápa, mint a szentszék birtokát, Martell Károlynak, a kedvelt guelf anjoui Károly fiának, V. István unokájának ajándékozták, s mind a ketten igényeiket fegyverrel keresték. Albrecht atyja halála után szövetségbe lépett ugyan a magyarokkal, kiknek segedelmével az ellencsászárt, a nassaui Adolfot, legyőzte, de Martell Károly felekezete, még ennek halála által sem csüggedett

el, s Róbert Károly, a pápa által gyámolítva, Martell fiának részére Dalmát- s Horvátországot elfoglalta, midőn több főúr, s főkép a hatalmas brebiri s güssingi grófok csatlakozása által megerősödött. A király ekkor, mint egykor IV. Béla, a papság s kisbirtokú nemesség hazafiságában kereste támaszát, mely két országgyűlésen (1298. Pesten és 1299. a Rákosmezőn) jogai föntartása s némi részben kiterjesztése mellett a nemzet hő vonzódását nemeslelkű királyához kinyilatkoztatta, s neki a közbátorság helyreállításában — a törvénykezés s pénzügy rendbehozatalában — segédkezet nyújtott. Midőn azonban András Róbert s a főurak ellen sereget gyűjtene, méreggel megöletett, csak egy leányt, Erzsébetet, hagyván maga után. Benne az Árpád fiága kihalt.

Ha Árpád fiágának kihalásánál megállva, a nemzet politikai életére visszatekintünk, szemünkbe ötlék mindjárt annak életereje, s egészsége, mely lehetővé tette, hogy minden külbefolyás, bármily károsnak látszék is első pillanatra, a nemzetiség csonkulatlan megmaradása mellett, a jövőre jótékony befolyással volt. A magyarok gyakori berontásai s néhány súlyosabb veresége a körülfekvő míveltebb országokban a nemzet megüledését eredményezték; előtte állott a nyugati császárság, keresztyénséget s hűbéri rendszert kínálva az ifjú nemzetnek, de a magyar csak az elsőt fogadta el, s inkább csak kelet felé

fordult, honnét a király méltóságának fényét s hatalmát kölesönözte, ekkor önmagához visszatért, s önkebeléből merítette a szabadság korszerűen kiképezett eszméit. Sőt még azon időszak, melyben tatárok s kúnok a nemzetet a vadságba visszarántani látszottak, sem volt üdvös következés nélkül, * mert megerősítette az ázsiai elemet, mely nélkül a magyar szabad intézményeit s keleti nemzetiségét csakhamar elvesztette volna, s ha zavarban maradt is az ország III. András halálával, a kúnok s magyarok, a király és a főnemesség s papság összeütközésben levén: megvolt mégis a szilárd középpont, mely körül az új alakok a chaosból kristályozódhattak: az arany bulla. Érezte ezt a nemzet, s a jövő időszakban, minden királya által esküvel biztosítottta ezen szabadságlevelét. Valóban *oly nemzet, mely észszel, erővel s cselszövényekkel hadakozó művelt s műveletlen szomszédok megtámadásai közt, európai létének első négy századában oly sértetlenül tartotta fenn nemzetiségét, s a második nagy időszakban az olasz, német és lengyel befolyást szintén oly*

* A mongol pusztítás rettentő kárait már több író méltatta figyelmére, érdekes volna azonban, s megérdemlené a tudósok vizsgálatát kinyomozni az európai életre gyakorlott hasznos befolyásait ezen népvésznek, mely a nagy műveltségű Khína széleit Magyarorszáig s Sziléziáig előre tolta, s talán a papiros, puszkapor s mágnestű föltalálásával szorosabb viszonyban áll, mint első pillanatra gyaníttatik.

szerencsésen elviselte, hatalmasabb elemeket rejt magában, mint hogy kételkedni lehetne életerejében s tökélyesedhetésében!

KIRÁLYOK KÜLÖNBÖZŐ HÁZAKBÓL.

Árpád házának uralkodása alatt lassan fejlődött ki nemzetünk ázsiaiból európaivá; az egész korszak egészséges kifejlés volt, s még a nagyobb háborúk is oly szükséges crisisek, melyek az érlelést nem gátolták. Hazánk állása nem volt fényes, s történetei csak ritkán emelkedtek világtörténelmi nevezetességre; az első rabló dúlások után, melyek a világot Attila föltámadásával fenyegették, csak István alatt, a kereszt felmagasztalása által, a régi pogány természetimádás fölött, s megint, midőn II. Gejza s utódai Manuel byzanci kardját a nyugattól elfordíták. Mind azon harcok, melyek ez időben az európai nemzeteket fölzigatták, hazánk mellett csaknem minden viszhang nélkül zajlottak el. A magyarok nézők maradtak azon nagyszerű párviadalnál, melyben a császári méltóság a pápa tekintélyével versenyt vívott, mely IV. Henriknél kezdve, le egész II. Fridrikig, kétes szerencsével fél Európát megszédítette, és néma jelekkel sem bizonyíták részvétöket, — midőn pedig

a kereszthadak felhője hazánk fölött elhaladott Ázsia partjai felé, nemzetünk vaskarjaira nem ragadott villanyossága, s csak ritka szikrák bizonyíták, hogy a magyarnak érzemelle van, megtörhetetlen s villanyhúzó. Valahányszor a magyart, idegennel szövetségben, külföldön látjuk, befolyása soha nem döntő, mert csak kardját találjuk a vitában, melyben szelleme részt nem vesz; mint például Rudolf végsatájában Ottokar ellen; az orosz és szerb zavarok pedig nem bírtak azon jelentékenységgel a világtörténetekben, melyet a bennök folyt magyar vér követelhetett volna. Jellemző még ez időszakban, hogy az egész nemzet lassú, de folytonos haladásánál mindenütt tömegekre akadunk, egyének nem emelkedtek ki annyira egyéniségök által, mint később, hol az ország állása is fényesebb lett s látköre tágasabb. A nemzeti élet ez első időkben csaknem egészen a királyok által képviseltetett, kik nemzetöknek vezetői voltak, mely bennök fénypontját elérte. Ilyen volt szent István, ez apostol, kit a keresztyénség feje maga fölébe tett, Béla, ki mint száműzött közvitéz is képes volt országot szerezni magának külföldön; ilyen László, a nemzeténél egy fővel magasabb, Európa egykorú fejedelmének legjelesebbje, ilyen Kálmán, kinek lelke korát századokkal előzte meg, Imre, ki egyedül egy sereggel győzelmesen megmérkőzött, IV. Béla, ki az országot hamvából kiemelés. Ilyen királyok alatt, kiknek politikája

a hazáéval soha ellenzésbe nem jött, a nemzet történetei a fejedelmekéivel olvadnak össze, s minden dicsőség nevökhöz ragad.

Nemzetünk élteben az Árpád alatti időszak a nevelés kora; a következő szakban ifjonti tüzzel látjuk ezt a világ minden harczába rohanni, tekintélye nagyobb, ereje érettebb, befolyása sokszor európai. A pápa kívánsága teljesedett be, midőn Róbert Károly fejére szent István koronája tétetett, de a római szék hatalma nem öregbedett az anjoui ház magyar királysága által, mely a nemzetbe a középkor lovagi szellemét öntötte. Visegrád sziklái s Buda vára aranyban csillogtak s az Alpesen inneni Európa e legfényesebb udvara sokszor látott vendégei közt hatalmas királyokat, míg Kassán és Zólyomban a szomszéd nemzet sereglett össze tanácskozásra. De az akkori külházakból eredett királyok alatt már nem létezett oly tökéletes érdekegység a haza s a fejedelem politikája közt. Már a fényes, nagy Lajos alatt is anjoui családi érdek szólította a magyar nemességet Nápolyba, s midőn később a lovagi bosszúból elfoglalt ország a bűnös Johannának lovagi megvetéssel visszaadott, e háború hazánkra csak egy következt hagyott hátra, a kilenczedet, melyet a nemesség az olasz táborozás kárpótlásául nyert. Szintén e lovagi szellemből eredett az ősiség alakja, mely, bár eredetileg a magyar alkotmánynyal összeütözött, csakhamar annyira meghonosult a hazá-

ban, hogy bizonyos időben a nemzetiség palladiumának tartatott.

A nemzet materialis jólétét ápolták különösen a hatalmas Károly és Lajos, a kereskedést mozdították elő, a rend uralkodott, — de lankadás fogta el a nemzet közéletét, mert a király nagyszerű tervei figyelmen kívül a külföld felé irányozta. Magyarország határai a balti s fekete tengerig terjedtek; királyai, úgy látszott, a kelet sorsának vezetőivé valának rendeltetve. Azonban mindezek nem a nemzetből s institutióiból következtek, hanem a királyi személyességből, a mint ez megszűnt, a rend felbomlott, a kereskedelem és ipar megakadt, a keleti supremetia megszűnt. Ezeknek előérzetében a nemzet a két anjoui fejedelem nagyszerű és fényes uralkodása által sem tudott megbarátkozni az új, a régitől eltérő kormánypolitikával, s csakugyan II. Károly nagy Lajos unokaöccse meggyilkoltatása után a nagy király özvegye megfojtatott, királyi leánya fogságba vettetett s később császári veje is letartóztatott; Lajos győzelmes zászlói a török félhold előtt meghajoltak, diadalaira Nikápoly következett és Várna. Ez volt a külső befolyás következménye; a kornak fénye oly tündöklő, mint árnyai sötétek, a színek oly élénkek mint mulékonyak.

Fejetlenségbe esett s zavarba jött az ország, midőn a kiskorú V. László idegen udvarban neveltetett; a nemzet vissza látszott hanyatlani a

régi hékapitányos időbe; belháború, egyesek közti csaták, az erősebbnek gyors emelkedése s bukása, oly festői alakban mutatják e szakot az utókor előtt, a mily szerencsétlen és súlyos volt az akkori ivadéknak. E chaosban Hunyadi sziklalelkületén törik meg a habok zajlása; kormánya később nagy fiának Mátyásnak uralkodása alatt honunk nagyságának fénypontját érte el, alatta történt mindaz, mi legnagyobb s legdicseőbb historiánkban, s király és nemzet egyesülve oly szép egy jelenetet képeztek, mely elfelejtethetlen maradand még akkor is, ha a következő szláv befolyás alatt nem bomlott volna meg az ország, nem rázkódtattak volna meg talpkövei. Ez volt azonban a haza rendeltetése; Mátyás dicsfényére következett a gyenge Ulászló, s vele a szláv befolyás egész kártékonyságában. Századokig lakta e nemzet az ország nagy részét, századok óta állt a magyarral szoros összeköttetésben Orosz-, Gács-, Lengyelország, de e nagy nemzetiségnek, holt anyagként, nem volt befolyása, míg hazánk ép volt és erős, s midőn hatásának ideje bekövetkezett, pusztító volt ez, s szétbontó, s mindenünnen az ország enyészetét előre készítő. Rendetlenség, fényúzással párosítva, szép szavak, melyek tetteket soha nem teremstenek, színlett barátság, s dölyfös tunyaság, az ellenség vakmerő kihívása, míg a haza ereje szétoszlik, a szláv nemzetiség mind e jellemhibái jelezték a külországi szellemet, mely fagyos le-

hellel a nemzetiség virágait elhervasztá, melynek gyászos hatását a mohácsi szerencsétlenség örök, borzasztó emlékként tanusítja.

Es így nagyszerű tragédiaként áll előttünk ez időszak, négy felvonásban egy nagy nemzet esetét mutatva, a dicsőség fénypontjától egész az éktelen halálig. Az elsőben látjuk a magyart, kinek nemzetisége Árpád háza alatt annyira megerősödött, hogy veszte nem volt félhető, miként lép ki szűk köréből, hogy súlyosabban nyomjon az európai sorsok mérlegében, miként kivergődve a belháborúból, fényesen virágzik föl; de a virág illata szint oly bájos a mint szédítő, s csakhamar következik az anjoui ház gyászzenyésete, a családi vérbosszúnak szakadatlan sora, melybe Magyarország és Nápoly sorsa be van fűzve, s mely számos meggyilkolt fejedelmek temetése után, Erzsébet koporsójában, Mária börtönében találja végét. — Szintén oly nagyszerű a második felvonás; Zsigmond király húzamos és gyakori távollétéből eredett az elkülönködés, a meghasonlás s a belháború; folytatott Erzsébet, Albert és Ulászló alatt, s e kisszerű, nyomorúlt harczok közé becsap villámként Nemesis nagyszerű ítélete, a hitszegést büntető várnai csata. — Még költőibb a következő szak, melyben a nemzetiség reactiója uralkodik, s hol fény és árnyék kezdetben oly közel esnek egymáshoz, mint Rigómező Nándorfejérvárhoz, mint Hunyadi László vérpada Má-

tyás koronájához, melynek csillogása elenyésztí végre az árnyat. De e szép kör sem tart tovább egy emberi ivadéknál, Mátyás meghal, s oda az igazság, a király tekintélyét fölváltja a fejtelenség s aljasodás. Következik a magyar tekintélynek csökkenése, így a tartományok veszte, a szörnyű parasztháború s utána a még szörnyebb nemesi bosszú, végre II. Lajos alatt a visszavonás s meg hasonlás főurak és nemesek közt, a mohácsi veszedelem, s az éktelen szökevény halál!

I. IDŐSZAK.

Olasz befolyás. 1302—1395.

A szabadság és meg hasonlás eszméi oly közel szomszédságban állnak egymáshoz, hogy a határvonal köztök alig vétethetik észre, mert a szabadság abban áll, hogy az egyéniségnek a lehető legnagyobb hatáskör engedtessek. Minden egyesülés a felek szabadságának s függetlenségének némi részét áldozatul kívánja; s azért nemzeteknél, melyeknek éltető eleme a szabadság, mindenki csak önmagára szeret támaszkodni, mert az erős legerősebb, ha egyedül áll, s társak és szövetségesekek nézetei s érdekei által nem korlátoztatik. Ez elválás és osztlás is mindenütt megjelenik Magyarország történeteinek szövetében, mint egy keresztülvonuló fekete szalag. Az ár-

pádi ház uralkodása alatt a törzsökfejek mindig ellent állnak a fejedelemnek, s midőn ez kihal, az ország főurai csak hatalmuk terjedését tartják szem előtt, s örömmel látják a trónkövetelők nagyobb számát s gyengeségét, a zavarnak, s ez alapuló uralkodásuknak biztos kezeseit.

Jogi szempontból András halála után, Erzsébetnek, a kiskorú leánynak, igényei a koronához voltak talán a legalaposabbak, mert a többi követelők is, a cseh Venczel és a bajor Ottó leányágon tartoztak az árpádi házhoz, sőt a szent szék is, mely felsőségi jogokat követelt Magyarország fölött, az anjoui Róbert Károlyt, a szintén leányágon Árpád házával rokont, kívánta a magyar királyi székre emelni. Az ország nagyjai közt leghatalmasabbak valának: trencsényi Csák Máté, az Omodé-ház, a güssingi s a brebiri gróf s az erdélyi vajda, kik egymással viszálykodásban, egyik vagy másik trónkövetelőhöz csak színre szitva, függetlenül viselték magokat, s csak ön-hatalmokat terjesztették. Az egész országot Erzsébet teljeskorúságáig kormányozni, egy sem volt elég alkalmas közülök, s azért a hazát inkább magok közt aprították föl. Érezték azonban, hogy szükséges más királyt felállítani Károly ellenébe, ki a brebiri gróftól segítve, Dalmátországból Magyarországra csapott, s bár a követelők közül a koronára legérdemesebb, az ország függetlensége tekintetéből legveszedel-mesebb volt, midőn igényeit nem annyira az ár-

pádi rokonságra, mint a római szék hűbéres adományára építette. Alkalmatosabbnak látszék tehát a cseh Venczel, ki is gyenge lelkülétű hasonnevű fiatal fiát, Erzsébet jegyesét, Magyarországra küldé, hol ünnepélyesen meg is koronáztatott. A gyermeki gyenge király azonban nem volt képes a súlyos időknek megfelelni; kezében tartotta az ország sorsát, de ez erőtlenebb volt, mint hogy elbírhatta volna, s azért önkényt elajté s visszatért Csehországba, a magyaroknak tiszteletét sem tudván magának megszerezni, mert midőn a pápától megkoronáztatása miatt kérdőre vétetett, képviselőket küldött Rómába, s igényeit a Károlyéi ellenében a szent szék ítélete alá terjesztette, mely természetesen az anjoui guelf Károly unokájának ítélte oda a magyar koronát.

Midőn a szláv nemzetek a szomszéd szép korona elnyerésére elég erővel nem bírtak, a főurak s papok többségének kívánata a németek felé fordult. A bajor Ottó sem volt azonban férfiasabb a cseh Venczelnél, csak szerencsétlenebb, mert László erdélyi vajda által, ki maga tört a koronára, szinlett barátság mellett megfogatott, s a korona visszahagyásával csak nehezen kerülhetett vissza Bajorországba. A szerencsétlen Erzsébet pedig a földi lármából s országos zavarok közül egy zárda békességébe vonúlt vissza, s a királynék sora helyett az egyház boldogai számát szaporítá. Így nem maradt más trónköve-

telő többé mint Károly, kihez a szlávok és németek erőtlenségénél fogva az ország nagyobb része a pesti s rákosi gyűléseken csatlakozott a szent szék egyenes felsősége elleni óvás s tiltakozás mellett, s így a francia eredeti király 1310-ben végre szent István apostoli koronájával koronáztatott meg, miután már háromszor, az országlás jelképeül, más koronák tétetek fejére.

A mint Károly királyi székét elfoglalta: más szellem hatotta át a magyar történetet, nemzeti helyett európai. A magyarok láthatára hatalmasabban szélesedett, Nápoly, Lengyelország s a dunamellék vonatott körébe, melyet a költői kalandos lovagiság fénye világítja meg. A nemzeti élet felülete virágosabb lőn, de mélységében vesztett, a rend eszméjének alárendeltetett a szabadságé, országgyűlések helyébe, melyek a haza belviszonyait szabályozták, fejedelmi találkozások léptek, melyekben a nemzetek külviszonyai, a királyi családok kölcsönös örökődései és szövetségei intéztettek el. A magyarok fogalmai változtak irányokban, a király más nézetektől vezéreltetett, mint az előtte uralkodott Árpádiak; az eszmékben hatalmas forradalom következett be. E változás azonban, ez európaibb kormány befolyása, nem volt káros a nemzetre, mert a keleti elemek, erősödve a műveletlen kun nemzetek hozzájárultával, nem engedék az ázsiai municipális szabadság elavasulását.

Károly, e kormányzó tehetség uralkodását a különféle szín alatt függetlenségre törekvő főurak korlátozásával kezdé, s a hatalmas Trencsényi Mátét, a dalmát Mladint, a güssingi Andrást, a brebiri grófot, Pétert a zemplényi, Mózsest az erdélyi pártütőket egymásután legyőzte s meghódította, közben serény igazságszolgáltatást, rendes eljárás mellett hozott be, s az istenitételek eltörlése által biztosította a magánosok érdekeit; a korona jövedelmeit Venczel és Otto adományainak visszavételével gyarapította, s a nemességgel lovagi játékok, s a szépnemnek könnyelmű udvarlása által a költőibb középkori életet a nyugoti fényes udvaroknál megkedveltette, melyeknek példájára czímerek jöttek szokásba, a honi udvar fényét emelendők.

De a királyi udvar fényes élénkségét megzavarta egy szörnyű eset, Zách Feliczián ismeretes királygyilkos merénylete, melylyel a szánakozásra méltó atya, leányának sértett szemérmét a királyi család vérében megbosszulni s elmosni akarta. Ez volt a könnyelmű szellem első összeütközése a nemzetnek szilárdabb elveivel, s bár Feliczián s egész családja borzasztóan kivégeztetett és száműzetett, bár e büntetést az összehítt országos rendek ítélték a szerencsétlenekre, a tett mégis tanúságul maradt, mennyire ellenkezők az új udvari szellem a nemzet ősi elveivel, s gyászos előjátéka volt a nápolyi ház borzasztó végének.

Szintoly kényúri tett volt a háború az adóját rendszeresen fizető Havasföld ellen, melynek tökéletes meghódítását kívánta Károly. A történetírók két főúr izgatásának tulajdonítják ezt, de ha a Fekete-tenger kereskedésének akkori nagy befolyását Velence s Genua politikájára tekintjük, s ezt Károly rendszabásaival a kereskedés serkentésére összeegyeztetjük, akkor talán nem fog alap nélkülinek tetszeni a gyanítás, hogy a király, érezvén a Fekete-tenger kereskedésének hasznát, ezt, mint később Zsigmond, kezébe kívánta keríteni, s a Duna jobbpartjáról s Bolgárországból a balra átvinni. Hogy ez volt a különben oktalan háború titkos rúgója, mely által a Duna mente magyar kezekbe került volna, ez annál inkább hihető, minthogy Velence, ugyanazon okból, Dalmátországot, a keleti kereskedés száraz útjának egyik torkolatját, mindig függésbe akarta hozni s alsó részét ugyanazon időben el is foglalta. — Az oláhok azonban, nemzeti létök védelmében, színlelt s pusztító visszavonulással s megfutamodással Károlyt mély völgytorkokba csalták és seregét megsemmisítették; — a király csak nehezen menekedhetett meg álruhában.

Családi érdekek Olaszország felé fordíták Károly figyelmét, hol ugyanazon kéz, mely őt Magyarországból királyi székre emelte, atyai örökségétől megfosztá. A pápa, kinek kezében az anjoui ház csak eszköz volt a hohensaufeni

vér ellen, csak félve nézte kegyenczének növekedő hatalmát, s midőn a nápolyi Károly végrendeletében az országot nem előszülöttje ivadéknak, a magyar Károlynak, hanem harmadik fiának Róbertnek, a magyar király nagybátyjának hagyá, a két jogtartó közt a gyengébbnek, Róbertnek ítélte oda Nápolyt. Ez Károlyt elidegeníté tőle s az anjoui háznak a magyar királyi székre történt emeltetését nem hagyá a szent szék diadalává válni. — A király ugyan mindig iparkodott fenntartani az egyetértést a szent székekkel, de a gazdag egyházi rendek jövedelmeiben kincstárának bő segédforrását kereste s találta s a püspököktől méltóság-foglalási s új esztendei ajándékot követelt, sőt halálok után világiak által kormányoztatá javaikat, s midőn megengedé, hogy a papi jószágok jövedelmeinek tizede a pápa számára szedessék be, az így öszszegyűlt pénzösszegnek harmadát elfoglalta.

Gyermekeinek azalatt Nápolyban új remény mosolygott, csak leánymagzata lévén Róbertnek, mely a pápa közbenjárására Andrással, a magyar király fiával jegyeztetett el. Károly fényes pompával s számos kísérellel vitte fiát Olaszországba, s bár ez, a ház érdekében tett utazás politikai következményei később károsak lettek a magyar hazára, mégis hatalmas befolyással volt, a nemzet művelődésére s nézeteinek módosítására szintúgy, mint a fényes királyi gyűlés, mely kevéssel ezután 1336-ban Visegrádon tartatott,

hova János a cseh, Kázmér a lengyel király, s a német vitézek követei megjelentek, hogy kölcsönös követeléseik Károly által egyenlítettessenek ki. Ezen bizodalommal s megtiszteltetéssel összhangzásban volt a királyi dísz és pompa, mely a várban mindenkit megvakított, s a magyar név méltósága annyira nőtt, hogy a lengyel országgyűlés, Kázmér magzat nélküli halála esetére, Károly fiát, Lajost választá királynak.

Míg a király a nemzet tekintélyét fényes és hatalmas magaviselete és számos szövetségei által növelte, a belső viszonyokról sem feledkezett meg, s a haza jólétét emelni iparkodott ön királyi hatalmából az országos rendek befolyása nélkül, kiknek nyelvét sem értette, bár gyermekkorától a magyar királyi székre neveltetett. Ismervén Olaszország gazdagságának forrását, a kereskedést, ezt új hazájában is serkenteni iparkodott, a kereskedőket s királyi városokat különös figyelmére méltatva, s a pénzbeváltásnak s kis értékű pénznek helyébe, melyek a kereskedést akadályoztatták és csaknem lehetlenné tették, rendes adót hozott be 1341-ben.

Midőn 1342-ben meghalt, az országot, mely meghasonolva, elpusztúlva s szegényen jutott kezére, gazdagon, békésen s a külföldtől tiszteltetve hagyá fiára Lajosra, ki mindjárt tizenheted napra atyja halála után megkoronáztatott, s 40 esztendeig a magyarok fölött uralkodván, a nemzet külső és belső életére oly hatalmas befo-

lyással volt, mint szent István óta a királyok közül egy sem. Még szent László tetteit is fölül-múlták fényben a Lajoséi, s kevés törvényei oly fordulatot adának a nemzet szellemének, hogy hatásuk csak utolsó időben szűnt meg, s épen azért csaknem lehetetlen elkerülni a részrehajlást, ha felettök ítélünk.

Lajos hírének nagy részét azon lovagi regényes szellemnek köszöni, mely tetteiben leng, mely a magyar zászlót Nápoly falaira tűzte, a lengyel koronát békés úton elnyerte, s a magyar nevet nyugotra s keletre, a cseh hegyektől a Duna torkolatáig félelmissé tevő. Lajos korában el volt már hamvadva a lovagiség első vallásos vitéztüze, más szellem kezdé uralkodni egész Európában, s azon korra, melyben a király csak a lovagok s bárók elsőbbike volt, azon idő következett, hol a monarchiai elv le kezdé rontani korlátait. Franciaországban kiirtották a vitéz templáriusok gazdag rendét, melyben a papi s lovagi feudális hatalom szem'lyesítve volt, de e mellett a pápák fönnhatósága is csökkent, midőn Avignonban, a francia király szomszédságában, oltalma alatt éltek. A német császárok, s különösen a luxemburgi Károly, házuk gazdagítására fordíták igyekezeteiket, hogy a nagy birtok a főhatalmat családjokban biztosítsa, míg a hatalmasabb házak minden lehető módon megaláztattak s gyengítetttek, s a pápa, ki kevéssel ezelőtt hosszú vita után a nagyszerű hohenstaufi

császárházban a germán ellenszegülést a romanizmus ellen legyőzte, Avignonban szintén kényelmetlenül érezte magát, s később csakugyan visszajött Rómába, hogy a francia befolyás alól kikerüljön, s a németek védelme legyen. Ily időben, melyben a kard éle helyett a diplomácia választóvize kezde uralkodni, még fényesebben tűnt ki Lajos regényes lovagisága s azon nagylelkű vitézség, mely egy országot ugyanazon egykedvűséggel el tud ajándékozni, melylyel azt meghódította.

Uralkodásának első ideje a nápolyi ügyeknek volt szentelve, hol a pápa Róbert halála után a magyar király öcscsét csak a királyné férjének ismerteté el, midőn Johannát teljeskorúnak nyilatkoztatván, András megkoronáztatását hátráltatta. Lajos, házának érdekében, anyját Erzsébetet, tömérdek kincsekkel Nápolyba, s követeket Avignonba a pápához küldött, s így megvásárolta végre magyar pénzen az engedelmet András megkoronázására. Johanna azonban férjét, a többi királyi hercegek tudtával, Aversában meggyilkoltatta; csak magyar dajkája sietett a szerencsétlennek segítségére 1345. Nápolyban a király-gyilkolás nem tett nagy benyomást, de annál mélyebb sebet vert Lajos lelkében, ki öcscsét bosszulandó, gyászzászló lobogása alatt kis seregével Olaszországon keresztül ősei országa felé sietett, melyet 1347-ben vitézül meg is hódított. Johanna megszökött, a királyi her-

czegek megbosszúlták András halálát a kisebb bűnösöknek nagy részén, de ez nem segített rajtok, mert az elfoglalás után a királyi ebédnél Lajos szemrehányásai közt elfogattak, s az egyik közülök, Durazzo Károly, mindjárt le is fejeztetett, a többiek foglyokul Visegrádra küldettek, hova a király rövid idő múlva visszament. A magyar kormány azonban nem talált népszerűsége Olaszországban, Nápoly fölzendült, s a magyarok vitézsége már alig állhatott ellent a sokaságnak, midőn a király másodszor is új sereggel jelent meg, s személyes bátorságának számos bizonyításai mellett, ősi országát még egyszer fegyverrel elnyeré, 1350-ben. A pápa azonban, kinek, mint Nápoly hűbérurának, ítélete alá terjesztetett a koronavita, Johannát ártatlannak nyilatkoztatá, mint ki ellentállhatatlanul megígéztetve követte el a bűnt, s oda ítélte neki az országot, Lajosnak pedig költség fejében 300.000 aranyat. De ő, kit csak bosszú, nem pénz vagy országvágy vezérlett kétszer Visegrádról Nápolyba, megvetőleg odaajándékozta a királynénak a bűnpénzt, s a hercegeket, kiket esküvel családja meg nem háborítására lekötelezett, visszaeresztette hazájokba. Az egész nápolyi háború regényes kaland a nemzet életében, közvetlen nagyobb befolyás nélkül.

Nagyobb hatásúak voltak az 1351. diki országgyűlésben hozott törvények, melyek a régi magyar szabadbirtoki rendszert megváltoztatták,

A régi ázsiai szerződés el volt már felejtve, az első osztályban nyert javak birtokosai kisebbségben maradtak a királyi adományosok nagy száma közt, s az *adomány* természetével nem ellenkezőleg, Európa többi nemzeteinek szellemével meg egyezésben, alkottatott azon törvény, mely a nemeseknek tiltja örökös jószágaikat elajándékozni, vagy végrendeletben egyházakra hagyni.

Hűbérivé alakult ez által a régi allodiális rendszer, mely külföldi példák szerint az elidegeníthetésre hízelkedésből kért gyakori királyi meg egyezések által már régen megcsonkult. Innét származik az ősiség alakja, azon törvényé, melyhez nyúlni nem lehet a nélkül, hogy a nemzet egyik része föl ne kiáltana: tudjuk pedig, hogy akkor jajdúl föl az ember, ha kezünkkel sebhedt helyét érintjük. * — Ezen törvényt némely írók ugyan csupán az egyházi javak halmoztatása ellen irányzottnak tartják, a királynak jellemében azonban a lovagiság másik iránya, a válás is tökéletesen ki volt képezve, s az egyházak számos adományokkal gazdagítottak általa, sőt az egész anjoui ház politikája Nápolyban, mely hűbéren alapúlva, e rendszert legszigorúbb következményeiben tartotta fönn s képezte ki, bizonyítja e törvénynek egyenesen feudális okát.

* Ez 1839-ben volt írva, midőn az ősiség még fönnállt, s csak az 1848-ki forradalom következtében az oszt-rák Törvénykönyv behozatala alkalmával töröltetett el,

Szintoly szellemű s a régi alkotmányával meg nem egyező a másik két törvény, mely a parasztokat illeti, s a már divatozó tized mellé a kilenczedet is behozta, oly szigorúan, hogy ezt elengedni se legyen szabad, s az, mely a földesúr patrimoniális hatóságát alapította meg. A többi czikkek bizonyítják Lajos nagy kormányzói tehetségeit, midőn az adó egyformaságát szabályozzák, az egyházi s világi személyek kölcsönös perviszonyait rendezik, az igazságkiszolgáltatás siettetését eszközlik, a fenyítőtörvények hatáskörét egyedül a bűnösre szorítják, a száraz vármokot eltörlik és hiteles helyekül csak a nagyobb káptalanokat s conventeket ismerik el.

Ha ezen országgyűlés végzéseiben ellenkezésben valának is a régi szokásokkal, a korról azonban annyira megegyeztek, hogy a magyar nemzeti-ségnek több sajátsága csak ezekből magyarázható.

Vizsgálván az ősiséget megalapító törvény hatását, szembetűnő, hogy következményei nem feleltek meg rendeltetésének, a nemes családok gazdagsága föntartásának, mert be nem hozatván a hűbér-rendszer egész szigorúságában s minden következményeivel, annak színe alatt megmaradtak a régi rendszer károsaknak tartott részei, sőt még inkább romolva a vegyület által, végre a nemzet hitelét s iparát semmisíték meg. Mert az ősiséggel nem hozatott be az adományok osztatlansága s az elsőszülöttségi örökösödés, me-

lyek egyedül biztosíthatják a családok gazdagságát, s az egész nemzeti életnek oly aristocratiai színezetet adnak, mint Angliában. Meg nem engedték ezt a magyarok fogalmai a személyes szabadságról s nemek egyenjogúságáról, azon fogalmak, melyek magok tették lehetővé, hogy Lajos halála után leányára szálljon a korona. S így mind a két nem közt föloszthatván az adományok az adománylevél értelmében, sőt ennek ellenére is, az első szerzeményesnek végintézete szerint, az ősiség csak a király ellenében tevő a javakat hűberré, a nemesekre nézve e törvény csak ipart s kereskedést lelánczoló bilincs volt.

A király, országlása kezdete óta, atyja terveit követte, s örökösödési és házassági alkudozásait folytatta a luxemburgi császárházzal Csehországban, s a bajor fejedelmekkel és Kázmérral a lengyel királylyal, kinek frigyeseként a litvánokat 1351. és 1354. megverte, s Magyarország részére Veres-Ruszsziát visszafoglalta. Erre megszalasztotta a tatárokat, kik Magyarországot rablórohanásokkal ismételve megtámadták, s visszavette 1356-ban Dalmátországot a velenceiektől, miután első kísérlete, az első nápolyi háború idejében sikertelen maradott. Figyelme ezután a Dunamelléke felé fordult, s Bolgár-, Bosnyák-, Oláhország, Moldva és Servia egymás után érezték a magyar vitézség súlyát, s kénytelenek valának hűbérurokúl ismerni el a királyt. Ezen, az ország fekvéséből természetesen követ-

kezett felsőbbbség azonban, mely a keleti kereskedés útja miatt oly nagy következésű lehetett, csak addig tartott, míg a vitéz király élt, mert Lajosnak ugyanazon lovagi szelleme, mely e szép tartományokat meghódította, vallásos buzgósága által megszakasztotta minden közelebbi kötelékeiket Magyarországgal. A király, ki, mint fölebb említettük, templomokat építeni s adományokkal gazdagítani meg nem szűnt, eretnekek s hitetlenek fölött uralkodni nem akart, s azért buzgóan hirdettette a nyugati egyház dogmáit, sőt az erőszakot sem zárta ki térítő eszközei közül. Buzgósága előtt a kúnok a keresztelővíz alá hajták ugyan fejeiket, de a makacsabb zsidó inkább tűrte a száműzetést, mint hogy vallását s benne nemzetiségét áldozza föl; a dunamelléki bolgárok, oláhok és rácok pedig csak színre hagytak föl a görög szertartással, mely mindjárt visszakerült, mihelyt a király távozott. Ezen vallási viszálykodás gátolta a magyar fönnhatóságnak meggyökeresedését a Duna egész folyama fölött, s megakasztotta a keleti kereskedés fölvirágzását, melynek egyik iránya Lajos alatt Magyarországon s Erdélyen keresztül vitt, hova a kelet fűszerei örmények által hozattak, s faredényekkel s az erdélyi szászok iparának természetményeivel fölcseréltettek, míg más oldalról bécsi és boroszlói kereskedők India fűszereit tovább szállították nyugot és éjszak felé, — s helyettök és a magyar borért, sóért, rézért:

posztót s gyapjúszöveteket hoztak. — Ezen közlekedés emelte a magyar felföld s Erdély városait kereskedő rakhelyekké, ez virágoztatta föl a dunamellékieket, melyek közt Buda emelkedett legfényesebben, melynek kies szőlődombjaira Lajos az olasz háború után tündöklő királyi várát a vadabb visegrádi szikla alól vitette át.

Az éjszaknyugat azonban nevezetesebb lett a király előtt, mint a délkelet; lovagi szellemében már elébb a császárnak, a luxemburgi cseh IV. Károlynak, háborút izent, mivel ez a magyar anyakirálynéről, Erzsébetről, tiszteletlenül szólt, de a dolog kardra nem került, s békésen intéztetvén el, a béke kezességeül Zsigmond, a császárfi, Máriával, Lajos leányával, jegyeztetett el.

1370-dikben Kázmér halt meg, a szép zsidónőket kedvelő lengyel király, s örökösödési szerződések szerint Lajosra szállt a korona. De mint elébb Nápolyba, úgy Krakkóba sem illett a magyar, s Lajos anyja, Erzsébet, ki mint Kázmér nővére, lengyel helytartónővé neveztetett ki, a magyar kormányt nem tudta megkedveltetni, minek következése rendetlenség volt és zendülés. A béke ugyan s a rend végre visszakerült, de a két ország nemzetisége annyira különbözött, hogy tartós összeköttetésök remélhető nem lehetett, annál inkább, minthogy Lajos a lengyel ügyeket kisebb figyelemre méltatta, mint a magyarokat, mit avval is bebizonyított, hogy több lengyel

országgyűlést a lengyel határon túl Magyarországon tartatott. — Terjedt uralkodása és sok szövetségesei mellett különben is sokszor háborúba keveredni s Olaszországra figyelmezni kénytelen, még kétszer hadakozott a félszigeten a milanói herceg, Visconti Bernabo ellen a pápa unszolására, s Velence ellen, mint Genua szövetségese, mind a kétszer nagyobb eredmény nélkül. E számos külháborúk azonban megismertették őseinket az európai viszonyokkal, a kor eszméivel, a külföld szokásaival; az ország művelődése nőtt, s a nemzet eszméiben és lelkületében nagy fordulatot vőn, melynek az ősiség eszméjének nagy kiképzése és gyors meghonosodása is tulajdonítható az eddig szabad Magyarországon. És ez teszi Lajos uralkodását oly következménydússá, mert Magyarország határai a király halála után régi helyeikbe oly rövid idő alatt tolattak vissza, mint a milyenben annak idejében kiterjesztettek, s ha a tartományok elfoglalása a magyar hírt emelte, gyors vesztök ezt még inkább megalázta, sőt Lajos maga is bebizonyította, hogy képesebb volt országokat nyerni, mint azokat megtartani.

Ő, kit az utókor a *nagy* czímmel tisztelt meg, 1381-ben halt meg, miután egész életében nagyszerű terveit nem az ország összehítt rendei, hanem kedvencei által vitette ki, kiknek lángeszét uralkodói pillanattal megismervén, fénytelen születésök mellett is, az ország főhivatalaira,

méltatott. Különös, hogy ezek közül a többség nem volt törzsökös magyar; így a nádor, László oppelni herceg, a tótországi Gara, s a horvát Horváthiak.

Lajos halála után kétségbe sem hozatott leányának, Máriának, országos joga, s ellenmondás nélkül meg is koronáztatott királynak, anyja, a bosnyák Erzsébet, vevén át a kormányt nagykorúságáig.

De az országgal nem örökölte a nagy király férfias gondolkozását, és Gara uralkodott az özvegy királyné neve alatt, kényúrként, mert hitte, hogy az ország már elszokott az országgyűlésektől és alkotmányos kormánytól. Az anyakirályné szeszélyei, Gara durva keménysége és Zsigmondnak, Mária jegyesének, folytonos távolléte zavarba hozták az országot. Több főúr, Palisna az auraniai perjel, és Laczkovics a dalmát bán, gyanúból fosztattak meg hivatalaiktól, még többen kedvetlenítették el, midőn néhány gács várnagy bűne miatt, kik a rájok bízott erősségeket a litvánoknak adák át, ártatlan gyermekeiknek is bűnhődni kellett. Hozzájárult, hogy a lengyelek a kényúri könnyelmű Zsigmond helyett Lajos leányát, Hedviget, kivánták fejedelmöknek, s hazájok teljes elválását Magyarországtól, mi végre, midőn Erzsébet minden halasztgatásaival mit sem nyerhetett, sőt a lengyel korona már veszedelemben forgott, meg is történt. A szép Hedvig lengyel királynénak

koronáztatott Krakkóban, és az épen megkeresztelt litván Jagellóhoz ment férjhez, mi által Litvániát Lengyelországhoz kötötte, sőt új hazája érdekében a magyar koronához tartozó Galicziát is elfoglalta.

A megalégületlenek reményei Nápoly felé fordultak, hol Károly, a lefejeztetett durazzo herceg fia, még Lajos életében András halálát vérbosszúval engesztelte meg, midőn Johannát, 37 évvel férje meggyilkoltatása után, magyar katonák által megfojtatá, s az országot elnyerte. A Horváthiak, Pál a zágrábi püspök s János bán, voltak az összeesküdtek fejei, kik a nápolyi királyt, mint Lajos legközelebbi férfiatyafiát, Magyarországra hitták meg. A királyné ijedtében országgyűlést tartatott, megerősítette András bulláját, s hogy férfi ellen férfit állíthasson ki, véghezviteté a házasságot Zsigmond és Mária közt. De mind hiában, Károly megjelent, a szép érett férfi, a vitéz hadvezér, a merész király, s az ország nagy része feléje fordult. Színlelt barátsággal közelíte ő a királynékhoz, mint atyafi és segéd, kik tettetett szívességgel a nemzet a budai országgyűlésen kijelentett akaratának, s a körülmények súlyának engedvén, némi vonakodás után lemondtak a koronáról, sőt Károly koronázásánál láthatólag elfojtott keservvel jelen is voltak, bosszút forralva keblökben. Egy hónappal később a király, szemeik előtt, Forgács Balázs által megöletett, Erzsébet intésére, s ha Mária

nem is volt részese a gyilkosság terve kikoholásának, mégis büntárssá alacsonyodott, midőn Forgácsot gazdagon megajándékozta. Az olaszok s horvátok kiverettek Budából, de a zendülésnek vége nem volt, s midőn a királynék Horvátország felé utaztak, hogy jelenlétökkel az országot kibékítsék, Horváthi kezeibe estek, ki Garát és Forgácsot rövid vitéz ellenállás után szemeik előtt lefejeztette, — nagy Lajos özvegyét és leányát tömlöczbe vettette. Zsigmond, ki ekkor Csehországban sereget gyűjtött, csak lassan jött segítségökre, és szabadságuk helyett kieszközölte, hogy az ország rendei által 1387-ben királynak koronáztassék meg, nehogy fejedelem nélkül maradjanak. Erre Horváthi megöleté az özvegy királynét, — a velenceziek pedig megszabadíták Máriát, ki 1395-ben magtalanúl halt meg, miután halála előtt még Dalmátország elpártolva a magyaroktól, Bosnyákországhoz csatlakozott. Erzsébet megöletését megbosszúlta Zsigmond, ki az egész nápolyi pártot, Laczkovicsnak, Kontnak s a 32 bujdosónak vérében, megfulasztotta.

Az olasz királyi házból csak Károlynak ártatlan kis fia, László, maradott életben Nápolyban, ki Magyarországra is tartott igényt.

Ez volt a fényes anjoui háznak enyészete, mely a pharustól a balti tengerig uralkodott, — királyi széke a hohenstaufi Konradin vérén alapúlt, s ez súlyos átokként nehezedett rá. Az

orgyilkos sicíliai vecsernye után Andrást neje, Johanna, fojtatá meg; e miatt a durazzoí Károly vérét ontotta Lajos, e miatt ölette meg Johannát a második Durazzoí Károly, ki atyja halálát Lajos leányán avval bosszúta meg, hogy trónjától megfosztotta; Erzsébet öleté meg őt; alacsony kezek végezték ki ezt, s számos főurak vére folyt utána.

Konradin árnyát megengesztelte egy négyszeres királyáldozat a győzelmes anjoui házban.

III. IDŐSZAK.

Német-szláv befolyás. 1395—1444.

Az anjoui ház vére megszáradott, a nélkül, hogy hatása lett volna Zsigmond lelkületére; ő az előtte uralkodott háznak politikáját tovább is folytatta. Csak esetnek vagy szerencsének nézte, hogy magyar király, mert országa fölött nem felejtette brandenburgi örökségét, cseh születését, s a császárkoroná egykori követelhetését, mely atyja s bátyja fejéin ragyogott. Háza s önérdékei nagyobb tekintetet érdemeltek előtte, mint az országéi, hol különben is egy hatalmas oligarchia és egy szabadságszerető nemesség nézeteinek minden oldalról ellentálltak, minek következésében az országgyűléseket csak úgy gyűlölte, mint akár Károly vagy Lajos, s parancsolni jobban szeretett, mint tanácskozni. Ehhez járúlt

még, hogy anjoui sógorságáról a diplomaticus szerződések és kiegyenlítések iránti hajlam is rá szállott, mi az országot sok kedvetlenségekbe keverte. Oly nagytervű és szilárd akaratú királyoknál, mint Károly és Lajos, e tulajdonság az ország határainak terjesztésére szolgált, s tekintélyének gyarapítására, de Zsigmond keze nem volt elég erős a belső rendet megtartani, s gondatlan bőkezűsége — és fényűzése mellett nagyszerű tervei az ország egész erejét s a szükséges költségeket a kivitelre soha sem nyerhette meg.

Kezdetben kedvezett neki a szerencse, s a függetlenségre törő tártományok vagy fegyverrel hódítottak meg, mint Moldva és Havasalföld, vagy egyéb körülmények által bíráttak hódolásra, mint Bosnyákország s vele Dalmátia, a meghasonlott kétes fejedelmi örökösödés következtében, Tvartko halála után. Azonban mindez csakhamar megváltozott, mert midőn egy francia kereszties sereg segédelmével a törököket, kikben a byzanci császárság mindinkább gyengülő állapota mellett Magyarország legveszedelmesebb ellenségeit fölismervén, Nikápolynál megtámadta, tökéletesen megveretett, s életét nehezen menthetvén meg, a Dunán, fekete és adriai tengereken és Dalmátországon át, csak későn került vissza Magyarországra, 1397-ben, hol könnyelműsége és szerencsétlensége sok országnagyot, köztük Laczkovicsot a volt erdélyi, most horvát vajdát,

arra készteték, hogy Lászlót, a meggyilkolt II. Károly fiát Nápolyból meghívják, de ennek késedelme megtartotta még Zsigmondnak az országot. A király az árulót s társát Simontornyait, minden pör nélkül, a Körösudvarhelytt tartott országgyűlés alatt megfogatta s lenyakasztatta, de a törvénykezési formáknak e mellőzése büntetlen nem maradt, s a közelégtelenséget növelte, melyet Bolgárország veszte, Bosznia egy részének fölzendülése Hervója alatt, Moldva és Havasalföld háborgása a lengyel és magyar befolyásnak és kegyuraságnak összeütközténél, s a királyi javak elzálogosítása, a nikápolyi ütközet mind e gyászkövetkezményei, szültek. A királyi tekintély sérthetetlensége föl volt már dűlva az anjoui házban történt ölések által, s így lett lehetővé azon, a magyarok közt példátlan történet, hogy Zsigmond az országnagyok közmegegyezéséből, vérontás nélkül, királyi várában megfogott és elzáratott, de a Garák és Stibor vajda erőlködése, s az országgyűlésnek a királyválasztás iránti habozása, öt hónapi fogság után, a királyi foglyot 1399-ben fölszabadították, miután megigerte, hogy fátyolt vetve a múltra, megfeledkezik minden bántalmazásáról. László azon közben Dalmátiába jött, s horvátoktól és bosnyákoktól segítettve, egész Győrig nyomúlt; de visszatolatva, elhagyta az országot, miután a dalmát városokat Velenczének eladta, mi új

alkalmat nyújtott e köztársaságnak megerősödésére a tartományban.

Még közel negyven esztendeig uralkodott Zsigmond 1438-ig, s bár sokat elfoglaltatva császári és cseh gondjaival, a kostniczi és baseli főzsinatokon, hol az egyházszakadásnak véget vetett, Olaszországban, hol magát megkoronáztatá, Csehországban, hol a husszitákat le nem győzhette, míg magok nem irtották ki önmagokat, és több nagy utazásai mellett, melyeket nagy fényűzéssel a királyok s fejedelmek vitáinak kiegyenlítése végett tett, Magyarországnak állását s viszonyait élesen átlátta, de bár nagyszerű tervek szövésére elégséges lángésszel bírt, mégis a jellem azon szilárdságát nélkülözte, mely a kivitel lehetővé teszi, s melynek híja mindezen terveknek ellenkező következményeket szerzett. Magyarország természetes főérdeke mindig a Dalmátország és a Dunamellék fölötti felsőségben feküdt, hogy két tengerrel összeköttetve, természetményeinek kivitelét könnyen eszközölhesse, s természetes határaiban szabadon s függetlenül megmaradhasson, s azért az ország természetes ellenségei a törökök voltak, kik Bolgárországot, Boszniát és Serviát részint megtámadták, részint elfoglalták; Velence, mely Dalmátországra vágyott, és Lengyelország, midőn felsőségét s kegyuraságát, a magyar ellenére, Moldva és Havasalföld fölött kiterjeszteni igyekezett. Még veszedelmesebb volt az ország belsejében a min-

dig nagyobb erőt nyerő oligarchia, mely a kormányt bitorolta. — Mindezeknek változtatására tört Zsigmond, de hasztalanúl: a törökök ellen fölizgatta követségeivel az Azovi tenger és Euphrates körüli nomád lovag-törzsököt, Velence hatalmának megtörésére Olaszországba vitte át a dalmát háborút, s a köztársaság gazdagságának csökkentésére a keleti kereskedés kezelését Genuára bízni igyekezett; Lengyelország ellensúlyául a lithván herceget királylyá emelni törekedett, s végre az oligarchia és nemesség neutralizálására városi követeket hitt meg az országgyűlésre, s iparkodott a kereskedés viszonyait elrendezni. Terveinek kivitelére azonban nem talált elég erőt önmagában, sem elég tekintélyt az országban, s így hanyagúl folytatta a háborút a törökök ellen, melyben a nikápolyi ütközettel elvesztett Bolgárország után Bosznia, Havasalföld és Serviának egy része a török uralom alá került, ki rabló dúlásaiban már hazánk határait is, bár nem büntetlenül, áthágta. Velence ellenébe, Zsigmonddal császárságának főfeladata, az egyházszakadás megszüntetése, elefejteté Magyarország érdekeit, Eugeniusnak, a velencefi pápának közbenjárásáért, a köztársasággal kötött békében, Dalmátiának egy részét elidegenítette; a kereskedés új iránya pedig, szintúgy, mint a fölállítandó lithván királyság a király könnyelműsége mellett, létre nem jött; a királyi városok országos befolyása pedig vesze-

delmesnek látszott azon időben, melyben Németországban a polgárság mindenütt a fejedelmek és nemesek ellen harczra kelt. Zsigmond tettei különben sem nyerhették meg a nemzet megelégedését, s a morva Jodokkal s osztrák Albrecht-tel kényúrként kötött örökösödési szerződések a magyar korona iránt, szintúgy megütköztek a nemzet fogalmaival és szabad alkotmányával, mint az ország egy kiegészítő részének a XVI. szepesi városok elzálogítása a lengyel koronánál, és számos koronajövedelmek- s javaké magyar főuraknál, mi a királyt némileg meg is kötötte, hogy az oligarchiát meg ne támadhassa. Mindezek mélyebben hatottak a nemzet lelkiületére, minthogy a királyi személy, s az általa behozott törvény, még ha jótékony volt is, tiszteletet talált volna az országban, s azért minden jó intézkedései a királyi városok belső alkotmányának megalapítására, a kereskedés emelésére, a bányászat ébresztésére, s a parasztok sorsának könnyebbitésére az által, hogy nekik a szabad költözés megengedettett, kevés hatással bírtak; mindenütt elkülönözés uralkodott, s önmagára támaszkodás, mi a banderiális rendszer szabályozása által még inkább előmozdított, mert a főurak függetlenségre törő vágya ez által új tápot nyert, s bűnös terveik kivitelére új erőt. Mindezekhez járult még Zsigmond fényes, de feslett élete, második feleségének Cilley Borbálának kicsapongásai, és stiriai gyűlöletes, ma-

gyarfaló házának gazdag megadományoztatása, s nagy befolyása az uralkodásra. Ötven évig tartott országlása nem szerezhette meg Zsigmondnak a magyarok szeretetét, mindamellett, hogy az általa szokásba hozott megnemesítés jószágajándék nélkül, s a sárkányrend, a nemesség alapját terjesztette s fényét emelte.

Leginkább szenvedett Zsigmond alatt a királyi hatalom, miután az az anjouiak alatt az ország ellenébe annyira emelkedett, hogy ennek befolyása a kormányra csaknem egészen elenyészett. De Zsigmond halálával bekövetkezett az ország rendének reactiója, mely azonban most nem az egész nemességtől, hanem a főuraktól jött, s már abban is nyilatkozott, hogy a meghalt király leánya, Erzsébet, férjével az osztrák Alberttel, nem örökösödés, hanem választás útján juthattak csak a királyi székbe, a mit magok is elismerni kénytelenek valának.

Albert uralkodása rövidebb ideig tartott, mint hogy oligarchikus idejének határozott szint adhatott volna, s a budai gyűlés 1439-ben, mely az ország hatalmát terjeszti, mindamellett hogy többször nagy Lajosra hivatkozik, mutatja az egész anjoui ház törekvéseinek elégtelenségét a belkormányra nézve; a nemzet jelleme visszataszítá az alkotmány elleni kegyúri intézeteket, s első alkalommal visszanyeré régi jogait, melyeknek korlátozására a legnemesebb erők hiába fordítottak; egy egész század e részben hatástalanúl

foly le. Zsigmond után kezdődik mindjárt az oligarchia kormánya, nagyszerű tetteivel, szüntelen harcaival, irigy haszonlesésével, melyeknek összege a nemzet szerencsétlenségét előre készíté. Minden későbbi csapásnak mintegy előjelűl, a magyar sereg, melyet Albert a törökök ellen vezetett a csata elébe, megfélemlenve nemzeti büszkeségéről, gyalázatosan megfutamlott. Albert visszatértében útban halt meg 1439-ben.

Özvegye, Erzsébet, bár magán életében példás erényű, súlyos helyzetének megfelelni képes nem vala. Az országon belül a Zsigmond alatt hatalomra jutott országnagyok oligarchikus függetlenségre törekedtek, a határokat a török fenyegette, az ország veszte közelgetni látszott, s csak hatalmas férfikar emelhette annyira a királyi méltóságot, hogy a főurak egymás ellen közörrült fegyvereit a külellenségre fordíthassa, s az ország tekintélyének még egyszer tengertől tengerig újult tiszteletet nyerjen. Ezen okok határozták el az ország rendeit, a teherben hagyott királyné megegyezésével, hogy Ulászlót, Lengyelország fiatal, deli királyát a magyar koronával kínálják meg, melyet a vitézlelkű ifjú el is fogadott, ámbár Erzsébet, fiút szülvén időközben, ennek érdekében előbbi megegyezését visszavonta, s midőn Ulászló az országba jött a koronával s fiával együtt, kit elébb párthívei által megkoronáztatá, az osztrák Fridrikhez szökött. Belháború volt a következő, s míg Murad

a hanyatló byzanci császárságot, egyes részeinek elfoglalásával, enyészetének küszöbére hozta, a magyar önmaga ellen fordítá erejét. Thuróczy nem ok nélkül jegyzé meg: «Valóban látszik, hogy Magyarország az íjász csillagzata alatt fekszik, ha külellensége nincs, önmaga ellen harczol!» S mindenütt csak a személyes érdek volt a harcznak ösztöne, — Ulászló vagy gyermek László csak zászlóul szolgáltak, mely alatt öntalmokat terjesztették, így Rozgonyi Simon, így Gara, így Cilley, így végre, kit a királyné tulajdon országának pusztítására hazánkba híva, a cseh Giskra. Mert Erzsébet megfeledkezett egészen a hazáról, csak hogy fiának koronát szerezzen, sőt atyja kényúri példájára Sopront s vidékét Ausztriának elzálogolta. Sok sikertelen egyeztetési kísérlet után végre Ulászló szép nemes személyessége békíté meg a királynét, de váratlan, gyanútjeljes halála, 1442 ben, meggátolta a belháború végét; Magyarország rendeltetése volt nagy csapásokon és szerencsétlenségeken keresztül menni, hogy szabadságát és nemzetiségét tisztelni el ne felejtse. Míg azonban a honfiak egymás ellen hadakozva, az ország erejét gyöngíték, addig a nemesebb lelkűek a törökkel harczolva, örökös hírkoszorúkat arattak, mint Thallóczi, az auranai perjel, Nándorfehérvár vitézlelkű védője, s Hunyadi a temesi gróf, ki Szent-Imrét és Vaskapút a megvert oszman seregek vérével jegyezte meg. Az ilyen

győzelmek szükségesek voltak, mert áradó tengerként zúdulva, csaptak a törökök Európára, s a műveltebb nemzedék sejdíteni kezdé, hogy csak a magyar mellek azon szirtek, melyeken a hullámok ereje megtörik. Egész Európa érezte ekkor a magyar belháború szerencsétlenségét, s a pápa a keresztyénség érdekében bíbornokát, Cesarini Juliánt, küldé követül az egyeztetés eszközlésére, mely helyett ez azonban csak fegyvernyugvást köthetett, hogy Ulászló a törökök ellen folytathassa a háborút. Csak öt hónapig tartott ez (szeptembertől 1443 januárig 1444), de a Hunyadi által nyert csaták, bevett városok, elenyésztetett seregek sokaságánál fogva a hosszú név alatt tündökölt a keresztyénség históriájában. Csak a tél vetett neki véget, tavasszal újra el vala kezdetendő, de a szultán követeket küldött elébb Hunyadihoz, úgy a királyhoz, s békét ajánlott a magyaroknak, kedvező föltételek alatt. A soká sanyargatott ország nyugalmat kívánt, a béke megkötetett, s eskü erősíté mindkét felül.

Alig távozott el a szultán követsége, máris az egész keresztyénség fölszólításai érkeztek a török végképi kiűzésére Európából, melyre kedvezőbb alkalom nem kínálkozhatott, mint midőn Murad seregével Ázsiában a zendülő Karaman ellen harczolt, s Velence és Genua hajóseregei átjövetét gátolták. Ez és Julián ékesen szólása győzött, a királyi esküvel erősített béke megtörtetett, s a magyar seregek csakugyan győzelme-

sen leértek Várnáig. Itt találta őket Murad, kit a megvesztegetett genuai hajósok átszállítottak Ázsiából. Zászlóként vitetvén seregei előtt a megszegett békekötést, a szultán megkezdé a csatát, mely Hunyadi rendeleteinek teljesítésével már-már magyar győzelemmé vált, midőn a vitéz-lelkű király s dicsszomjas lengyelei a hírben osztotni kívánván, a megrendült oszmánokra csaptak. Viaskodásban a király szerencsétlenül elesik, lándzsára tűzött feje rémítést gerjeszt a magyarok közt, a csata vész, a sereg egy része megfutamlik, vele Hunyadi, a másik levágatik, vele Julián, s a béke- s esküszegés rettenetesen megvan bosszúlva.

IV. IDŐSZAK.

Nemzeti visszahatás, Hunyadi-kor 1444—1490.

Nevezetes a magyar történetekben a hasonlatosság az első és második időszak egyes részletei közt. Miután az ország és nemzet első forrongásából kitisztult, a német elem ragadta meg őt a keresztyénség és istenszerelem (Gottesminne) egész hevével. A mint ez hatni megszűnt, következett a rideg byzanci formák befolyása, a hellenismus végső, elaggott, elkorcsosodott hatása. Erre újra feléledett a nemzet, s önmagából meríté viszonyhatásul arany alkotmánylevelét, de a szép virágzást ígérő reményeket elenyészteté a

a keleti népek vad pusztítása. — A második időszakban szintúgy az olasz s német befolyás után jön a nemzeti visszahatás, és szláv befolyás által a végveszély; ezen egész korban azonban máskép csoportosodtak az európai hatalmak viszonyai. A hellén elem, mely a byzanczi szellemenben csak színéletet élt, a nyugoti népekre befolyással lenni megszűnt, s csekély éltető szikrái csak végenyészete által melegíthettek föl Olasz- s Németországban néhány szívet, melyekben azonban egy új kor előérzete dobogott, s az egész jövő központosúlt. A germán s román szellem, mely az árpádi kor elején meghasonlani kezdett, ez alatt az egymás közti hosszú vita által tökéletesen s ellenségesen fejlődött ki. Míg a román nemzetek, a világhódító Róma nagy központosító eszméit örökölve, mindenütt az egyéni szabadságot és testületi rendszert az általános egyformaságnak és rendnek, a szövetséges alkotmányokat az egyeduralkodásnak, a tartományokat az államnak rendelték alá, s mélyebb hatású lépésektől óvakodtak, melyek a tartományok és karok jelentékenységet növeszthetnék, addig a germanismus az egyének, testületek és tartományok szabadságában és szövetségében jelentkezett s bár zavarosabb és nyugtalanabb állapotokat teremtett, mint minőket a jobban elrendezett román országokban látunk, mégis egy mélyebb s gazdagabb életet szült s nagyobb reményeket gerjesztett. Magyarország mind a két irány-

nyal jött érintkezésbe, az anjoui ház alatt az elrendező, központosító, hódító román szellemmel ismerkedett meg, mely az egyéni szabadságot korlátozó, míg az ország határait három tenger partjáig kiterjeszté, és a kereskedést vígan fölvirágoztatá. De a nemzeti szellem ellenezte ezen rendszert, mely a közéletet elfojtotta, s nem viseltetett több tisztelettel a fejedelmi egyéniség iránt, mint a mennyivel a fejedelmek ennek szabadsága iránt viseltettek. — Erre következett a germán befolyás, és ámbár Zsigmond nem volt ennek tiszta képviselője, s maga is olasz hajlamokkal korlátlan uralkodásra vágyott, mégis erőtelen kormánya, a nagy s jövőre ható eszmék kora. Adomány nélkül is nemesítvén, ő adott szélesebb alapot, s a sárkányrendet alapítván, nagyobb fényt a nemességnek, ő országos állást a városoknak, ő a szabad költözési joggal a parasztoknak a fölszabadúlhatás hosszú reményét. Ezek voltak a germán szellemnek jelei, melyeknek azonban Zsigmond könnyelműségénél fogva mélyebb hatása nem lehetett, annál kevésbbé, mivel az e király halála után bekövetkezett zavarokban Albert, Erzsébet és Ulászló alatt, még a régibb idők közhasznú alkotmányos törvényei sem tartattak illő tiszteletben a kül- s belháború által megrendült nemzetnél. Ezen törvénytelen állapotból, melyben mindenki magára támaszkodva, annyi hatalmat magához ragadni igyekezett, mennyit erejével elérhetett, a magyart csak

a nemzetiség egészséges visszahatása menthette meg a végenyészettől, s az ököljogos belháborúban elerőtelenedett országot a szomszédhatalmak igájától. S ezen nemzeti erőnek képviselője először is Hunyadi János volt.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tizenötödik század első felében egész Európában új szellem uralkodott. Míg a byzanci császárság egyházi czivódások közt csaknem ellentállás nélkül, meghasonolva és fegyvertelenül, műveletlen törököktől darabonként elfoglaltatik, addig cseréül Spanyolországban a művelt lovagi maurok lassan-lassan visszanyomatnak, s a keresztyénség nyugaton csaknem annyit nyer, mennyit keleten vesz. Olaszországban a tudomány s művészet virágzásnak indul, a német császárságban a huszsziták kiirtott vakbuzgósága után is, belső elégtelenség s tompa zúgás jelzi a reformatió közeledését, s a germán erkölcsök reakcióját a román romlottság ellen. A francziáknál ébredező hon-szellem kiszorítja az angolokat az országból, kik szigetükön a vörös és fehér rózsa háborúiban véreket s erejüket elpazarolták; egész Európában egy új, az előbbitől különböző alapokon nyugvó kor közeledése érezteti magát.

Hazánk ritkán volt kétesebb helyzetben, mint a várnai csata után; a gyöngge byzanci császárság, mely csak török engedelemből látszott tengődni, s utolsó erejét idétlen vallási meghasonlásban elpazarolta, föl nem tarthatta többé a

próféta zöld zászlajának diadalmenetét; a tartományok, melyek Magyarország bástyái voltak kelet felé, érezni kezdék a vad ázsiai nemzet túlnyomó súlyát, s a magyar korona felsőségét a félholdéval fölcserélni készek, alig gyaníták, hogy a török, ki nem annyira politikai, mint vallási ellenség volt, vakbuzgón csak teljes meghódításban találhatja azon elv győzelmét, melyért harczra kelt. S így lerontattak azon közfalakat, melyek a magyart s oszmánt elválasztották, s a kikerülhetetlen halálos harcz óriási léptekkel közelgetett a két atyafi nemzet közt, melyeknek egyike a keresztyénség s nyugati művelődés által megszelidült, másika a kelet egész rettentő erejében tombolt. De nemzetünk szeméit a sors sötét lepelével kötötte be, s a magyar a nikápolyi csata után még a várnai s rigómezei vereség által sem ébresztetett föl azon álmaiból, melyekben csak a nyugaton tornyosuló vészfellegeket látta, hol a fősvény, szűkkeblű Fridrik császár féltékenyen őrizte Albért s Erzsébet koronás kiskorú fiát, hazánk Ausztriával határos részeit Erzsébettől zálogba vette, s cselekkkel mindig új foglalásokat tett. Stiriából a Cilley grófok ólálkodtak a dunamelléki megyék után, a Kárpátvidéken Giskra uralkodott cseheivel, Brankovics György a szerb fejedelem a déli részekre gyakorolta befolyását, nagy tiszavidéki jószágainál fogva, a Vágmelléket, az egész Mátyusföldet, Szentmiklósi Pongrácz foglalta el ököljoggal, s az ország szívében

több főúr csaknem függetlenül uralkodott, szünet nélkül egymás ellen harczolva. S nem volt hatalom, mely e zavart lecsöndesítse, a csatában elesett királyról még mindig különféle hírek szárnyaltak, s azon egyetlen férfit, kit erénye s tetteje a haza nemtőjévé emelt, Hunyadit, az oláh vajda tartá fogva. De érdemeinek méltánylásában a meghasonlott haza ez egyszer egységre központosúlt, s a nádor országos fenyegetésére a vajda szabadon bocsátá a hőst.

Ily körülmények közt sereglett össze a rákosi országgyűlés májusban 1445-ben, mely a gyermek Lászlót választá királynak azon esetre, ha Ulászló, kinek haláláról még mindig kétkedtek, júniusig vissza nem térend, addig pedig, míg Fridrik Lászlót ki nem adja, az országot hét kapitány közt osztotta föl. Így törvényesíték az oligarchák vészes időkbén törvénytelenül nyert hatalmokat. De csak egy esztendő kívántatott, hogy a hétfelé oszlott főhatalom elébb a két leg-erősebb férfiban központosúljon, később az érdemesebbikében, Hunyadiban, ki 1446-ban kormányozónak választatott, miután Fridrik, a gyámsága alatt levő Lászlónak nyugati szellemben korlátlan jogokat követelve, nevében korlátozt uralkodást választás útján elfogadni vonakodott.

Hunyadi kormányának színét Magyarország állása határozá meg; mint török ellenében a kereszttyénségnek, Ausztria ellenében a nemzeti

szabadságnak, Giskra, Cilley, Brankovics és az oligarchák ellenében a rendnek képviselője, háromfelé kelle mindig kardjának fordulnia, míg az évenként rendszeresen tartott országgyűlések kormányát korlátolták. Magyarország ez időben oligarchikus köztársaság volt, törvényhozásban a népfelsőségi elemek látszottak hatalmasabbaknak, csakhogy az országgyűlési határozatok legnagyobb része végre nem hajtatott.

A nagy kormányzó különböző szerencsével vívott meg a haza ellenségeivel, a törököket többször megverte, de a rigómezei nagy csatában 1448-ban tömérdek veszteség mellett részökre állt a győzelem, s Hunyadi e második veszített csatája után másodszor is fogságba esett. Az ország fenyegetésére azonban a szerb Brankovics is, mint elébb az oláh Drakul, kiadta a hőst, ki veresége által sem veszté el a magyarok bizodal-mát és szeretetét. A szerencse a zsaroló oligarchák ellen sem kedvezett neki egészen, s bár a Cilleyeket könnyen megzabolázta, Giskrától Losoncz előtt 1451-ben seregeinek árulása következtében megveretett, de később több várait elfoglalva, a vitéz csehvel is kiegyezett. A Fridrik elleni győzelmes háborúnak is egyezés vete végét, de a béké csak akkor állott helyre, midőn a hazafi Eyzinger Ulrik és az ármánykodó Cilley Ulrik Osztrákországot föllázítva, a fiatal Lászlót Fridrik gyámsága alól erővel kiragadta 1451-ben.

Hazánk szerencsétlenségére a király rossz ke-

zekből rosszabbakba került, a szűkkeblű Fridrikéből a dőzsölő zsarnok Cilley Ulrikéba, ki annyi hatalmat nyert királyi unokaöccse fölött, hogy Eyzingert, kit Ausztria népe egy darabig a királyi tanács főszemélyévé emelt, előle rövid idő múlva hátralépni kényszeríté. Hideg idegenség váltotta föl az ifjú királynak első lépéseinél mutatott megbarátkozását a magyar szellemmel. Hunyadinak érdemeit, fényes ünnepélylyel ismerte el ugyan Bécsben, s a kormányzásról való lemondását el nem fogadva, forró szavakkal fejezte ki háláját, hogy avval alattvalójának többé ne tartozzék. — A nemzet Pozsonyban koronázta a már egyszer pártja által megkoronázott ifjút, ki az ünnepély után tüstént visszament Bécsbe, árulástól rettegve Hunyadi részéről, kit gyanúja minden lépten kísért. Azon időben ugyan, melyben Eyzinger vitte Cilley helyett Ausztria kormányát, a király bizodalmasabban tekintete a helytartóra, s az oszmánok veresége Szerviában s visszanyomatások egész a Balkánig, volt ezen egyetértés szép gyümölcse, mindamellert hogy a nemesség az 1454. évi budai gyűlés határozatait a fölkelés iránt csak hanyagúl hajtotta végre. Pedig a veszedelem nagy volt, Byzancz s a keleti császárság iszonyú bukása, ezen, a világtörténetben oly nevezetes forduló pont, mely mint az újabb eszmék emeltyűjének támaszpontja, oly eredménydús vala, az akkori időkben s akkori nemzeteknél csaknem visszhang nélkül maradt,

a szerencsétlen egyházszakadás gyöngíté a nyugat részvétét, s a magyar nem is gyanítá a szomszéd császárság elporlásában tulajdon szerencsétlenségének előképét. A király udvaránál nagyobb érdekű volt Cilley szerencsés ármánykodása, melylyel Eyzingert magas polczáról leszorítá; a német császárság rendei pedig bírtak ugyan annyi erélylyel, hogy a veszedelmet átlásák, de nem elegendővel, hogy neki ellentálljanak, s így sikeres határozatok helyett hosszadalmas tanácskozásokban pazarlák el az időt; míg hazánkban az ország java az egyéni érdekeknek rendeltetett alá, s Cilley oligarchia felekezete elhitette a gyöngé királylyal, hogy Hunyadi szabadsága s élte ellen ólálkodik. A nemességben sem volt jobb szellem, sok évi párthadokban elvesztette lelke rugékonyságát, s apathiába merült, miből még akkor sem ébredett föl, midőn II. Mohamed, Byzancz eleste után már az egész nyugat urának tartván magát, hódító seregével Nándorfehérvárhoz közeledett, a budai s győri országgyűlések 1455-ben (febr. és máj.) sikertelenek maradtak, a nemesség föl nem kelt, s az ellenség közelítése elszánt bátorság helyett pulya félelmet gerjesztett.

Míg a király és nemesség az ország védelméről lemondani látszottak, addig Hunyadi s barátai tulajdon költségen tartott kis sereggel, hazafiságtól lelkesítve, hazájok védelme iránt kétségbe nem estek. Hozzájok csatlakozott egy rendetlen

gyülevész csoport, fegyverben gyakorlatlan, s nagy részint fegyvertelen, a keresztések, kikben Kapisztrán, a szent ferenczi szerzetes, hatalmas szónoklatával a vallás elszánt föllengését ébresztette föl, s kik, mert halni készek, gyakorlás nélkül is győzni képesek valának. És ezen, a hazafiságot és keresztyénséget képviselő két seregen megtörték II. Mohamed számtalan, harczokban megedzett ezrei, az ismételt ostromok nem hódíthatták meg Nándorfehérvárt, a szultán julius 12 én táborának s az ostromszereknek hátrahagyásával megfutamlott, s a zöld zászló, melyet Bécs és Róma tornyaira tüzni készült, egy megvert sereg szaladó maradványai előtt lengett.

Hunyadi s Kapisztrán diadalma tökéletes volt, s hogy semmi földi mocsok ne szeplősítesse meg a fénykört, melyet a győzelem fejeik körül terjesztett, a sors mind a kettőnek kevéssel a diadal után csöndes halált engedett.

A korlátlan királyságnak és szabad nemzeti-ségnek egymással ellenkező elvei, melyek Cilley Ulrik s Hunyadi János által képviselve, többször ütköztek össze, de az utóbbinak nagyszerű személyességénél fogva csak alattomos ármánykodásokban s alacsony üldözésekben jelentkeztek ellene, a nagy hazafi halála után azon óriási tragodiára adtak alkalmat, melybe Magyarország sorsa a király halálaig beszövetett.

László, a király, s Hunyadi László álltak mostan szemközt egymás ellenébe, mind a ketten az

ifjúság legvirágzóbb szakában, s míg a fiatalabbat háladat csatlá az öregebbhez, ezt a jobbágyi hűség kötelékei fűzték amához. Honszeretet hatja által mind a kettőt, de minthogy két ellenkező elvnek képviselői csakhamar ellenségeskedés támad közöttök, melyet színlelt barátsággal fődnek, mert mögöttök állnak Cilley és Szilágyi, az idegen kényuraság pártolói, és a magyar nemzetiség védői. A király pártja kezdte meg az árulást, de az első vér Hunyadi László által folyt, midőn az áruló Cilleyt Nándorfehérvárott levágta. Azonban, a ki vért vet, az vért arat, s következett a színlelt barátság, melylyel a király a bosszúról örökre lemondott Temesvárott, következtek a lovagjátékok Budán, melyek közepett Hunyadi László megfogatott, s rákövetkezett a nap, hol ő pör nélkül királyi parancsra lenyaztatott. De néhány hónappal később a királyt is elérte a Nemesis ítélete, s kevés nappal menyegzője előtt meghalt Prágában, megétetve, a mint gyanítják, azon csehek közt, kiknek nemzetiségét s vallásos meggyőződését megtörni szándékozott 1457-ben. Így szűnt meg ezen elvita, miután mind a két részről a gyilkosság által megfertőztetett főszemélyek egymásután elvesztek.

Tiszta kezekbe, ártatlan főre került a korona, midőn az egész nemzet egyesült szava, kevés oligarchák ellenére, Hunyadi Mátyást emelé a királyi székbe, János fiát, László öcscsét 1458-ban.

Azon harminczkét év, melyet a magyarok Mátyás uralkodása alatt éltek, honunk történeteinek legnevezetesebb szaka, dicsőségének fénypontja. Nemzeti király alatt ki kezdett a magyar fejlődni azon zavarból, melybe öt századok óta kül- és belháborúk taszították, s bár a küzdelem meg nem szűnt, élvezni kezdte az élet gyönyöreit; a művészet ékesíté, a tudomány nemesíté az eddigelé durva nemzetet, mely most az európai államok közt a jelentékenységének megfelelő helyet, az elsőhöz közel, foglalá el.

Egy új kor kezdett egész Európára derülni; Konstantinápoly, hol a régi művészet s tudomány még némi színéletet élt, hol a régi bölcsességnek traditiói, a művészet gyári kézfogásai még föntartották magokat, az ozmánok többszöri ostromára elesett, mint egy elért gyümölcs a történetek fáján, melynek magvai a sok dúlás által termékenyített olasz földön újra csíráztak föl. A nemzetek fölébredni látszottak mindenütt, azon mély gyermekálomból, melyben a középkorban a vallás ringatásai alatt oly gondatlanul éltek, a hit lassan az okoskodásnak csinált helyet, és sötét kétség vagy világos meggyőződés kezdték betölteni az emberi keblet, melyből a hit melegítő szende tüze kialudozott. Az emberek lelkébe ifjonti lelkesedés és nyugtalanság szállott, szorosoknak látszottak nekik az eddigi anyagi és erkölcsi korlátok, s még sem mertek közülök kilépni; a mai kor közeledése jelentke-

zett mindenütt, s egy irányát még nem talált mozgalom uralkodott az eszmék országában. A magyarokat ugyan, már különböző nemzeti eredetöknél fogva is, mindig csak távolabbról érintette a germán-román nemzetek mozgalma, a reformatió előkorának ezen különös jelenetei azonban nem maradtak mély befolyás nélkül a magyar életre, s okai annak, hogy a kifejlés, melyet hazánk Mátyás alatt nyert, nem volt egészen nemzeti, de éppen azért, honi gyökereket nélkülözve, a bekövetkező káros szláv befolyásnak ellent nem állhatott. A tudományok ébredése Olaszország felé vonta Mátyás figyelmét, s a nemzeti nyelv emelése helyett, a deáknak megerősítése volt előtte a tudomány főemelyűje, sőt ha a történetíróknak hinni szabad, a régi, tökéletlen bár, de nemzetiségen alapuló eleven törvénykezés helyébe Justiniannek hazánkban gyökér nélküli holt törvénykönyvét behozni sem vala idegen. Megelőzve nemzetét, sőt korát egy egész századdal, a rendes adónak, az állandó katonaságnak, az egyháztól egészen független királyságnak eszméit tetteleg is életbe léptette, de nagy intézkedéseinek, melyek a nemzet lassú haladásán túlmentek, éppen azért csak addig lehetett sikere, míg hatalmas keze eszméit fentartotta.

A szláv királyok alatti rettentő hanyatlásnak oka már Mátyás uralkodásában föl lenne található, ha fényétől megvakított szemeinket nem

szeretnék róla levonni. Magyarország ez időben szép viruló tájékhöz hasonlít, a déli nap sugarában, hol a legfényesebb világ a legsötétebb árnyékkal határos, melynek folytonos növekedése bizonyos, mert a nap elérte már legnagyobb magasságát az ég boltozatján.

Mátyásnak, mint minden nagy királynak, országglását az jellemzi leginkább, hogy politikája mindig a legtermészetesebb volt, hogy tettei mintegy szükségből folytak ki. Két elmellőzött koronakövetelő; az osztrák Fridrik, kinél a korona s az ország egy része zálogban volt, s a lengyel Kázmér, kinek zászlaját Giskra tűzte ki, cseheivel hatalmában tartván a felsőbb megyéket, egy erős és hatalma érzetében merész oligarchia, mely az évenként tartandó országgyűlésekben a királyi hatalom megszorítására dolgozott, végre a mindig előbbre nyomuló török, ezek képezték a nehézségeket, melyek közt Mátyás a kormányt kezébe vette, nem ügyelve az országos rendek által választása előtt kikötött föltételekre, sem Szilágyi gyámnokságára, melyeknek magát alá nem vetette.

Tette vágyó erős lelkülete a hatalmas oligarchikus korlátokat türte legnehezebben, de jobban ismervén nemzetét, mint az anjoui Károly vagy Lajos, Mátyás az alkotmányos formákat, a menyire csak lehetett, megtartotta, s oly számos országgyűléseket tartott, hogy a nemesség végre rájok únt, főleg minthogy a királyi hatalomnak

öregbítése mindegyikén sikerült. E főczél elérésére különben is, a főurak s nemesek a fölkelések elleni idegenkedése mellett, a legsikeresebb módot választotta, egy állandó sereg tartását; átlátván pedig az eddig divatozó hadi rendszerek elégtelenségét, a gyalogságba helyezte főerejét, s fekete seregének alakítása által az európai új hadtudománynak reformátora lett. Hogy ez által a nemesség a katonáskodástól elszokik, hogy gyöngébb kezek seregét nem használandhatják, s a vitézszellem a nemzetet el fogja hagyni, ilyen nézetek távolabb feküdtek, mint hogy rájuk ügyelnie lehetett volna.

A király hősi szellemét legelőbb is a cseh rablók érezték, kik még Erzsébet alatt Giskrával az országba jöttek s a felföldet zsarolták; ezután Ausztria felé fordult, miután a szegedi gyűlés, 1458-ban (deczember), hol a megyék legelőször követek által képviselve, jelentek meg, az elhatározott fölkeléssel elég erőt adott kezébe a kül-ellenség ellen, Fridrik pedig a koronát kiadni vonakodott, sőt párthivei által, kik közt Ujlaky volt a leghatalmasabb, önmagát koronáztatta magyar királynak. Körmendnél csatára került a dolog, melyben Mátyás győzött 1459-ben. A veszített csata engedékenyebbé tette Fridriket, kit magyar párthivei is el kezdték hagyni, s így sikerült végre az egyesség 1461-ben, mely által 60,000 arany váltságért Sopron s a korona Magyarországhoz visszakerült. Az országos rendek e

pénzösszeg földözését budai gyűlésökben 1462-ben magokra vették, s ezóta alig volt országgyűlés, melyben a nemesség pénzsegedelmet nem ajánlott volna föl a királynak, ki ezt viszont fölkeléssel minél kevesebbet nyugtalanítá. Azonközben Giskra is cseh alvezéreinek egyenkénti megveretése után mindig jobban megszorítva, egyességre lépett, s ezentúl hív jobbágya s vezére volt Mátyásnak, kinek nemes királyi jelleme lassan-lassan mindazon főurakat a maga részére hajtotta, kik elébb más pártokhoz tartoztak, mindamellet, hogy a törvényes formákat, ha büntetni akart, sokszor megszegte, és sok főurat per előtt, sőt per nélkül is befogatott, mint nagybátyját Szilágyit, nevelőjét Vitézt, Bánfyt, Csupport az erdélyi vajdát, Hampót a vámfelügyelőt, s több mást, bár mindig elég oka volt ily hatalmaskodásra.

Helyre állván az országban a rend s Ausztriával a béke, Mátyás délfelé fordúlt, hol alvezérei a törököket már elébb kisebb ütközetekben megverték, s Ali bég meggyőzítése és a vidéknek Szendrőig terjedő elpusztítása után, Boszniát s fővárosát Jaiczát elfoglalta 1463-ban. Feleségének, a cseh Katalinnak, halála, s az ünnepélyes koronázás visszahítták őt országába, s míg itt szent István apostoli koronája fejedelmi ünnepélylyel a nép örömrádása közt fejére tétetett, addig II. Mohamed Bosznia visszafoglalására készült, s a Zápolya által vitézül védett Jaiczát

erősen ostromolta 1464-ben, de Mátyás közelítésének hírére ijedés lepte meg a török sereget, mely ostromszereinek visszahagyásával megfutamodott. A király innét Szervia-ba nyomúlt, de Szrebernyik megvétele után Zvornyik alól győzelem nélkül visszavonulni kénytelen volt. A következő éveket főképp az ország belbátorságának megalapítására használta föl, Moldvában a magyar tekintélyt megerősítette, a lengyel és cseh szabadzsákmányosokat megzabolázta, az 1467-iki országgyűlésen új általánosabb adó- s vámrendszert hozott be, s el nem feledve a tudományokat, Pozsonyban egyetemet alapított.

Itt végződik Mátyás országlásának első időszaka, melynek dicséretében a történetírók meg-egyeznek; egy élet-, fény- s dicsőségteljes időszak, melyben a királyt s hazát a hír dicskoszorúja ékesítette.

Máskép hangzik az ítélet Mátyás politikája fölött 1468-tól 1490-ig, midőn a király, alig figyelve a déli viszonyokra, s csak alvezérei vitézségével s neve varázsával ijesztve el a törököt a magyar határoktól, s inkább éjszak és nyugat felé fordult, s miután évekig (1468-tól 1471-ig) a cseh koronáért minden maradó haszon nélkül harczolt, sőt ezen háború következményei miatt alattvalói egy részének szeretetét annyira elvesztette, hogy ezek a lengyel Kázmért hívnák be az országba, végre ennek megveretése után, míg Báthory és Kinizsy a török sereget 1477-ben a

Kenyérmezőn tönkre tették, Fridrik ellen indúlt, s hosszabb győzedelmes háborúban 1486-ban Bécsset s alsó Ausztriát elfoglalta.

Magyarország külérdekei, mint a dolgok természetete, sőt már az ország fekvése is mutatja, mindig az aldunai fejedelemségek fölötti felsőségben feküdvén, mindenesetre különös, hogy az éleselméjű király, nem ügyelve a természetes határokra, a helyett, hogy az *országból* egy minden oldalról könnyen védhető, s a Kárpát és Balkán hegylánczainak bástyaival körözött erőiséget alakított volna, inkább a Kárpáton s Morván túl terjeszté hatalmát. Ha azonban a *nemzet* lelkületét tekintjük s az ellenséges szomszéd néptörzseket, akkor aligha Mátyás nézeteit nem fogjuk pártolni, ki jobban ismerve nemzetét, mint akárki, veszedelmét nem annyira a műveletlen török erőtől látta közeledni, melynek a magyar vitézség még mindig vitézül ellent tudott állni, mint a nyugati és szláv nemzetek erőtlénítő, lélekemésztő szellemétől, melyet ő annyira gyűlölt, hogy az 1486-diki országgyűlésen mindazokat, kik jószágokat velenceinek vagy lengyelnek akármily szín alatt eladni merészelnének, hűtelenségi kereset alá vettetni rendelte. — Igazolta ezen nézet helyességét a történetek sora, mert a török nem hághatott elébb a legyőzött magyar nyakára, csak miután olasz csel és szláv erőtlenség a nemzet jellemét megtörve, visszavonást szereztek és meghasonlást; a nyugati fuva-

lom mérgétől kiaszott test természetesen a kelet első erősebb megtámadására Mohácsnál összerogyott. De épen ezen történetek mutatják, mily eredménytelen volt Mátyás mindezen iparkodása, mert már négy évvel a föntemplített törvény hozatala után, mely a lengyelt hazánkban a birto kolási jogtól elzárta, lengyel király emeltetett a trónra. E szempontból Mátyás utolsó évei csak szánakozást gerjeszhetnek, midőn azon nagy szerű szellemet sikeretlenül látjuk előre készíteni természetes fia számára a trónörökösödést, melyet az olasz Beatrix cselszövényei megghiúsítanak, midőn látjuk, miként múlik ki a nemzetből az ősi egyenes tetterő, s mikép hatalmaznak el az oligarchia segítségével azon nyugati elpuhító elvek, melyek ellen Mátyás egész életében oly vitézül harczolt. A király halála után (1490) a magyar nem tudta megtartani Bécset s Ausztriát, egy embernnyommal később Bécs és Ausztria uralkodtak a magyar fölött.

HORATIUS.

ÉLET- ÉS JELLEM-RAJZ.

IRTA

SZÁSZ KÁROLY.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1891.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BICZÓ FERENC könyvtárából.

HORATIUS.

IRÓI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ.

Histoire de la vie et des poésies d'Horace. Par le baron Walckenaer. 2 kötet, Paris 1858. — Das Leben des Horaz, und sein philosophischer, sittlicher u. dichterischer Character. Von Arnold Halle, 1860. — Horatii (Qu. Fl.) Opera omnia.

I.

Azon írók egyikének élet- és jellemrajzát készülnök adni e lapokon, kiket az egész művelt világ ismer, kiknek neve mindenütt jóhangzású s édes emlékek viszhangjait költi. Mert kinek ne lennének emlékezései kötve, Horatiusa azon elrongyollott példányához, melyet az iskolában forgatott? midőn az első ifjúság ábrándjai, a serdülő erő s az ébredező képzelődés oly költői dicsfényt vont a fakó lapokra, melyekről a «Justum ac tenacem» vagy a «Beatus ille» zengzetes sorait könyvnélkülöztük. Eszembe jut, mint osztályoztam a gyermek fontoskodásával s az ifjú lel-

kesedésével, költőimet tizenhárom—tizenöt éveskoromban! A *Tristium* versárjának sekélyes tengere csak fülembé költött kellemes zúgást s megvallom, soha sem birt kedélyemre mély és maradó hatást gyakorolni; kedvelem Virgilius és Horatius közt volt s pedig csaknem egyenlő mértékben megosztva; az Aeneis férfias szépségét, az eclogák s különösen a *Georgicon* csodás bája, versenyeztek szívem és elmémben az ódák nemes hangulatával, erkölcsi emelkedettségével, vidám életnézetével. Egyik tanítóm határozottan Virgilius pártjára kelt s én Horatius előnyeit számítgatám; atyám (tanítóim legjobbika) Horatius felé hajlott s én lelkesedve vitatám Virgilius szépségeit. Oh boldog gyermekkor! oh ifjú lelkesedés!

Most, annyi év után, újra átolvastam a venusiai költő műveit; beleéltem magam ifjúkorom s az iskola emlékeibe. De mind a mellett más szemmel tekintem őt most. Sok, a mit akkor nem érték, világos előttem ma; a mi akkor magamon kívül ragadott, most itészetre hív s a miért akkor, a közvéleménnyel együtt, kárhozzatni kész valék Mæcenas s Augustus barátját, most higgadtan s minden oldalról fontolva tekintem. Nem az isteni vates, az erkölcs magasztos papja s eszményi képviselője, minőnek egynémely művéből kiragyogni látszik, -- de nem is a császári asztal tányérnyaló hízelgője, minek bizonyos puritán nézetek őt bélyegezni akarják: -- az ember, a költő, a fél-stoicus, fél-epikúri bölcsész áll előt-

tem. A kor, melyben élt, az állam, melynek — minden eszméivel együtt — átalakulását látta, s erejének ellen ő sem állhatott, a rendkívüli férfiak, kiknek befolyását vissza nem utasíthatá, a romlott erkölcsök, melyek míg magokkal ragadák s iszapjokkal temeték, egyszersmind nemes visszahatást is költének benne, — mindez s ezer egyéb igényli, hogy számba vétessék Horatius megítélésében. Több életirási mű, pl. Svetonius jegyzetei, s azon egykettő, melyeknek czímét e rajz homlokára tűztem, nagy segítségemre vala e vizsgálódásban; — de mivel szerkezetök egészen más rendszert követ, mint a mely czélomnak megfelelné; mivel én ezúttal az író akárom középpontúl venni s fejlődése történetéhez csak külső segédeszközökül igyekszem az ember életkörülményeit csoportosítani, előre kijelentem, hogy főforrásomúl tulajdonkép maguk — Horatius művei szolgálnak. Ha e lapok olvasása csak tizedrésznyi gyönyört okozna e tanulmány olvasóinak, mint a megírásukra fordított készület nekem, — méltán dicsekedhetném.

Horatius munkái, bár természetesen elszórt adatokban, bőséges életrajzi jegyzeteket tartalmaznak; és pedig többnyire oly módon, hogy vallomásai őszintesége felől alig lehet kétség; álszeméremből soha nem igyekszik magát, helyzetét, tetteit kedvezőbb világításban tüntetni föl, sőt az előítéleteken felülemelkedése a közönyig megy, s néha majdnem az erkölcsi cynismussal

határos. Az életirónak minden esetre nagy könnyebbségére szolgál s az ember és író megítélését felette előmozdítja ez őszinteség; Horatius öntudatosan, célzatosan teszi ezt; maga mondja (Sat. II. 1.), hogy ő «Luciliust követi, ki mint hű társakra, könyveire bizza titkait; ha rosszul, ha jól megy dolga, — másokhoz ő nem fordul».

Magától tudjuk, hogy atyja fölszabadult rab-szolga volt, s életmódjára nézve árverési vagy egyéb köz-pénzek behajtója (coactor). De hogy józan gondolkodású s fia szerencséjének okos és szeretetteljes előmozdítója, hogy érte minden áldozatra kész, — azt a fiú oly hálával ismeri el, általában atyjáról oly nemesen rajzolt képet hagyott hátra, hogy annak élvezetétől olvasóinkat meg nem foszthatjuk.

(Sat. I. 6.) «Magamra térek vissza, a szabados fiára, kit azért mindenki megmar, mivel most asztalodnál ülök, Mæcenas, s mert egykor mint tribun, egy legiót vezettem. Mily szerencse, hogy neked tetszbettem, neked, ki oly jól meg tudod különböztetni a becsületest a silánytól, ki az érdemet nem a születés hiú fényétől, hanem az érzelmek nemességétől méred. De tudd meg, hogy ha némely hiányt leszámítva, melyek mint foltok állnak a szép testen, lelkületem erényes, hajlamaim nemesek, szívem ártatlan és tiszta (legyen ezúttal az öndicséret megbocsátva!); — ha semmi aljast, semmi szennyest, semmi szégyenletest szememre vetni nem lehet; — ha végre barátim

előtt kedves vagyok: mindezt derék atyámnak köszönöm. Ő, bár igen csekély birtokú, nem elégedett meg azzal, hogy Flavius falusi iskolájába küldjön, hova becsületes centuriók gyermekei is jártak... Ő Rómába vitt engem, hogy ott oly nevelést nyerjek, minőben a lovagok és senatorok fiai részesülnek. Ruháimról, az engem kísérő rabszolgákról mindenki azt hitte volna, hogy nagy ősi örökség fedezi költségeimet. S atyám még többet tett; vigyázó, lelkiismeretes felügyelőm volt ő; nem vesztett el szemei elől soha, elkisért tanítóimhoz s nemcsak minden oly tétől őrzte meg, mi az erény első virágít bennem elfojthatta volna, hanem a bűnnek még gondolatát sem engedé szívemhez férkezni. Nem aggódott ő azon lehető szemrehányás miatt, hogy csak azért tett annyi költséget, hogy belőlem nyilvános kikiáltó legyen, vagy a mi maga is volt, közpénzek behajtója, csekély fizetésért; — ha gondjainak eredménye ez lett volna is, nem zúgolódnám; de mivel máskép ütött ki, ő annál nagyobb dicséretet s tölem annál több hálát érdemel. Nem méltán dicsekedhetem-e, hogy ilyen atyám volt? Mentegessem-e magam, mint annyian, hogy nem saját hibám, ha nem származtam híres szülőktől? Én máskép érzek, máskép dicsekszem atyámmal. Igen! kijelentem, hogy ha a természet visszavenné éveinket, melyeket születésünk óta adott s megengedné, hogy mindenki nagyravágyó kedve szerint szabadon válaszson oly szülőket, minő-

ket akar, — én a közlelkeknek hagynám, hogy elfoglalják a dicső neveket, melyek curulis székeken s lictori nyalábok közt ragyogtak; s részemről, ha mindenek szemében esztelennek látszanám is, megmaradnék azon szülőkkel, kiket az istenek jóságából nyerék.»

E sorok az atyát, ki rabszolgának született, s a fiút, ki Róma — sőt az Olymp — isteneinek poharából ivott, egyaránt megtisztelik.

Hogy anyját Horatius sehol nem említi, arra mutat, hogy őt korábban elveszté, mintsem igazán ismerhette volna. Testvérei hihetőleg nem voltak, különben atyja nem áldozhatta volna mindenét neki, s ő is emlékeznék felőlök.

Első tanítója, kit gyakran emleget, ki a római s görög nyelv és irodalom ismeretébe bevette, Pupillus Orbilius volt. Szigorú, rideg ember, ki magának becsületes nevet, de vagyont nem szerzett; kit életében kevesen szerettek, de holtá után emlékszoborral tiszteltek meg. S mint tanító is ilyen volt; nyájasság nélkül, de alaposan, szigorral és sikerrel tanított; s hogy Horatiusért sem tett kivételt, mutatja a plagosus jelző, melylyel őt költőnk megtiszteli; de az is, hogy reá utal, mint nyelv- s irodalomismereteinek első forrására (Epist. II. 1, és II. 2), ki vele Róma addigi költőit, Livius Andronicust, Enniust, Næviust, Plautust, Cæciliust, Terentiust stb. megismertette, s ki őt képesíté, hogy az isteni Homeroszt görögül olvasván átlássa, mily végetlen ma-

gasságban állnak Görögország lángszellemei Róma addigi írói felett. Rómában szintúgy, mint Athénben, Homeros könyveivel kezdődött az ifjúság felsőbb tanulása és Horatius élete végeig kiváló gyönyörrel olvasta a költők királya munkáit. Erkölcstant, állambölcséséget, költészetet, mindent föllelt azokban, s bár tehetségei igen kevés pontban érintkeztek a hős énekessel, ő még is neki tulajdonította, neki köszönte ihletése legszebb óráit. De nem kisebb hatással voltak, Homeros s a görög drámaírók mellett, Horatiusra már e korban is a lyricusok: Pindaros, Alkéus, Sapho, Anakreon művei, melyekből lelkesedést és ösztönt meríteni korán tanult, s mielőtt még sejtelve vala, hogy azokat részint utánozni, részint túlszárnyalni hivatott: eszméik magas röptével, nyelvek merész fordulataival, érzelmeik s kedélyök melegségével őt számtalanszor bájolták és ragadták el.

De Horatius csakhamar kinőtt Orbilius iskolájából. Midőn Rómában a tizenöt vagy tizenhat éves ifjú leveté a pretextát, hogy a fehér toga virilist, az érettség jelmezét felöltse, — bár az iskolából kikelt: nevelése még bevégzettnek nem tekintetett. Sőt annak felsőbb foka, valódi lényege tulajdonkép csak most kezdődött, legalább azon előkelőbbekre nézve, kiknek módjukban állt, — hogy világot lássanak: — a műveltség akkori hazájába Görögországba menni. A görög nyelv s irodalom ismerete különben is a műveltség kö-

telezettségévé vált minden rómaina nézve; de nem csak magáért a görög irodalomért, mely a római felett végetlen magasságban állott s ennek anyjává, vagy legalább dajkájává volt leendő; hanem a közélet igényei miatt is, mert a birodalom kelet felé terjedésével életszükséggé vált a görög nyelv birása, az levén kelet kizárólagos nyelve. Róma gazdagabb s műveltebb osztályú ifjainak az volt ekkor Görögország, mint nekünk ma a nyugot egyetemei. Különösen pedig Athén vonta őket magához; Athénben beszélték legtisztábban, lengzengőbben a görög nyelvet; a tudományok, művészetek, különösen a bölcsészeti iskolák székvárosa Athén volt; Athén, még akkor is, midőn Sylla hódító lába alá görnyedt feje, s rabúl megadóztatott a római által: szellemi királyi székét megtartá s tovább is megmaradt mint a kemény Róma felett szellemi hatalomnak úrnője.

A gazdag római családok ifjai kísérettel, mentorok, szolgák egész háztartási személyzetével szoktak Athénbe menni, hogy rangjukat ott is fentarthassák. Horatius ezt természetesen nem teheté. De mert kora felett érett lángelméje s különösen a bölcsészet és irodalom iránti kedvelete már otthon kitűnt: atyja minden áldozatot megtett érte, hogy néhány évig a műveltség fővárosában tanulhasson. Ha nem vehetjük is szorosan azon horatiusi adatot (Epist. II., 2, 81 sor), hogy hét évet töltött volna ott, annyit bizonyos-

nak kell tartanunk, hogy Athénben mulatása több évre terjedt. S mert huszonkét éves korában már Athéntől távol találjuk, kora érettségénél fogva pedig föltehető, hogy tizenhat—tizenhét éves korában már ott állt, hol rendesen a tizen-nyolcz—húsz évesek állanak, bizvást mondhatjuk, hogy görögországi mulatása öt—hat évre terjedt.

Műveiben ez időről s ez alatt folytatott életéről és tanulmányairól egyenes tudósításokat alig találunk. De a Cicero fia, ki ugyanekkor volt ott s Horatiussal körülbelől ugyanazon körökben forgott, egy fönmaradt levelében meglehetősen tiszta világot vet a római ifjak ottani foglalkozásaira. Világos lesz előttünk e levélből (mely Cicero levelei közt: *Epist. ad diversos XVI, 21.* olvasható), hogy ha az Athénben mulatás hasznára volt az ifjúnak értelmi kiképzése tekintetéből, de még nagyobb erkölcsi romlására szolgált. És hihető, hogy azon súlyos erkölcsi foltoktól is, melyek Horatius életét az utókor szemében homályosítják, ment maradt volna, ha az ébredő szenvedélyek s testi fejlődés korában, a megvesztegetett légű Athéntől távol, atyja gondos felügyelete alatt, otthon maradt volna. De lett volna-e akkor Róma első költője, a bájos hangú lantos, az emberi szív s élet oly mély ismerője? — más kérdés. Sőt bizonyosnak mondhatjuk, hogy Athén ismerete s az ottani huzamosb tartózkodás nélkül, satiráiban a kor és erkölcsök nevetséges és

bűnös oldalainak éles és erős birálatát, énekeiben a kifejezés és szenvedélyek erélyét, szerelmi dalaiban a kéjes érzelmek hajlékonyságát, melegét, bűbáját hiában keresnök. Igaz, hogy a Horatius korabeli Athén nem a Perikles, Platon és Aspásia Athénje volt; de még mindig a legtudósb bölcsészek s a legcsábítóbb kéjhölgyek városa vala; hol sokat lehetete tanulni, sokat élvezni, sokat élni. Mi más tanítók valának ezek, mint a rideg Orbilius! S a fogékony Horatius tőlök mily kedvet kapott a magas bölcsészet, az édes szerelem és költészet élveihez. És mert ott az élet szélsőségei érintkeztek, összeolvadtak: Horatius is, a rideg gondolkodást a könnyű szenvedélyekkel itt tanulá összeolvasztani; itt lett bölcselő szerelmessé, s költői bölcselővé.

Mellőzhetjük itt a görög bölcsészet akkori állásának s a leginkább divó rendszerek, a Stoa, Plato, a skeptikusok s Epikur bölcseségének rajzát. Úgy szintén azon sajátos világnézet rendszerét, mely mind a többi bölcséleti rendszerek háttéréül szolgált: t. i. a görög (s római) hitregéét. Mindez az általános műveltségtörténetre tartozik s terünk igen szűk, célunk sokkal specialisabb, mintsem itt ezekre kiterjeszkednénk. De hogy mind ennek Horatius fejlődésére megvolt kézzelfogható hatása, ki tagadhatná? S nekünk e befolyást, legalább nagyjában, itt kell megjelölnünk.

Horatius, úgy látszik, a bölcsészeti iskolák mindenikét figyelmére vette s huzamosban láto-

gatta. És ezekben a világ, ember, élet különböző szemléleteis az azokra épült különböző rendszerek annyi ügyességgel, oly szellemdúsan adattak elé, hogy nem csodálhatjuk, ha a még meg nem szilárdult ifjúi meggyőződést, majd egyik, majd másik ragadta magával. Sőt az iskolából kikerült Horatiust most Epikur szerint látjuk gondolkodni s élni, majd a szigorú Stoa követőjére ismerünk benne. Platon, az isteni, oly mélyen ragadja meg fönlengő szellemét, a mily fogékonyan veszi a görög hitrege ábrándos tanait. De mind ezen ellenkező benyomások daczára mondhatjuk, hogy Horatius, midőn Athént elhagyá, mint bölcsész és ember: a stoikusok tanítványa vala, s mint ilyen az erkölcsi és polgári szabadság s a köztársasági eszmék feltétlen híve, egyfelől; másfelől mint költő, egészen elfoglalva a görög hitrege hatásától, mely szerint a vallás eszményi, szellemies valaminek tűnik föl, míg Rómában (bár ugyanazon alakokkal) alig egyéb politikai intézménynél. Rómában az ég nem más, mint egy magasabb állam, a földinek mintája; az istenek rendszere, a birodalom aristocratiai rendszerének eszményi kifejezése s maga a jóslatokban való hit és az istenek tisztelete (Róma vallásának e két sarkpontja) épen nem tisztán emberi vagy bölcselmi; mint a vallásnak lennie kellene, hanem valódi nemzeti vallás. Horatius ezekkel ellenkező fölfogást hozott Athénből haza magával; de utóbb, midőn nemzeti költővé lön, az ábránd-

eszmék újra lemosódnak róla s ismét Róma valása lesz az övé is.

Helyén látjuk itt egy perczre megállapodni, hogy az időpontot, világtörténeti s irodalmi minőségében megjelöljük, mielőtt Horatiust a nyilvános pályán, először mint polgárt, aztán mint íróf felléptetnők.

Horatius, Venusiában, Apulia és Lucania határán fekvő régi kis városban született. Születése időpontját maga határozza meg, midőn írja, hogy L. Manlius consulsága alatt született, s ismét, hogy midőn Lollius és Lepidus levének consulok, azon decemberben negyvennégy évet töltött (Carm. III. 21; Epod. XIII.; Epist. I. 20). E meghatározások szerint, melyek Svetonius életrajzi jegyzeteivel is összevágna, ő a város épít. 689. évében, Kr. előtt 65-ben, december 8-ikán született.

Azon történelmi időpont vala ez, melyben Róma nagyságának megépítéséhez a kövek már mind összehordva valának s már a készület azon kora, melyről Virgilius írta:

Tantæ molis erat romanam condere gentem!

elérte végét. Lucullus és Pompejus épen most törték meg keleten Mithridates hatalmát; Julius Cæsar, hét évi hadviselés után, most vetett véget a gallusoktól való félelmeknek. A rómaiak fegyverei s politikája keleten és nyugaton egyiránt diadalmaskodott. Róma a világ középpontja

kezdett lenni s a hatalom, mint egyensúlyra törekvő gömb, óriási billenései után megtalálta középpontját. A tetőpontra emelkedett nemzetben ama szenvedélyek nyertek uralmat, melyek mindent benyelni igyekeznek: a hatalom szerelme, mely mindenben uralkodni, s a gazdagság szomja, mely mindent bírni óhajt. A római senatorok, a föld távoli királyait adófizető rabszolgáiknak tekinték; s a köztársasági hadvezérek, győzelmeiknek nem csak dicsőségét, hanem gyümölcseit is magoknak akarák tulajdonítani. A nagyok e torzsalkodása lőn forrásává a polgárháborúk ama hosszú sorának, mely im most kezdődék, s Marius és Sylla, majd Catilina, majd Cæsar és Pompeius, majd Brutus és a Triumvirek, majd Antonius és Octavius neveivel szaggatta részekre a köztársaságot s reszkettette meg a földet. És Horatius, mind e változásokat megérte; némileg cselekvő személy, főként pedig gondolkodó szemlélő vala mellettök. Az állam, a mint teremté s eltemeté nagy embereit, hatásuk s visszahatásuk alatt átalakult maga, kicserélte eszméit, törekvéseit; a pharsáliai, philippi-i és actiumi mezők nem láttak több küzdelmet, véres hullát és diadalt, mint azon szellemi csatatér, hol az eszmék, álladalmi elméletek s az igazgatás formák vívták meg forrongási s átalakulási harczaikat.

De nem kevésbé nevezetes Horatius születésének s föllépésének időpontja irodalom-történeti tekintetben. Mert azon időpont vala ez, midőn a

meghódított keletről, a letiport Græciából, a kincsekkel és fényűzési czikkekkal együtt, a tudomány és művészet általánosb világa is átjött a velök eddig csak a szükség határaig élő Rómába. Az ékesenszólás, mint a polgári élet egyik első rendű szüksége, mint a forumi harczokban a támadás fegyvere, az oltalom paizsa, legelőször emelkedett tükélyre. A tudományok közül előbb csak azok lönek felkarolva, melyek a földmivelést és hadviseletet, Róma gazdagságának e két forrását segítették elő. De utóbb már a bölcsészet szemlélődései is, melyeket a görög tudományosság különböző iskolái minden irányban annyira kifejtettek, érdekelni kezdék e szilárd és férfias elméket. A forum és senatus vitáiban edzett erőteljes és kifejezédús nyelv, a költészet magasságaiba emelkedett s minden árnyalatait feltalálta magában az elrejtett gazdagságoknak, mihelyt oly lángelmű kezelőre talált mint Lucretius, ki Epikur bölcséletét költői alakokba vonva, az emberi tudás és szemlélődés legmagasabb tárgyai körül vizsgálódott s a természeti és erkölcsi világ rejtélyeit, az ember eredete és rendeltetése kérdőjeleit oldogatta. Cicero, zengzetes és fenkölt prózájában, a görög bölcsészet majd minden vitatásait s eredményeit átülteté Latium földére is; Plautus a vígjáték mozgalmas alakjait honosítá meg s megmutatta, hogy Róma nyelve sem leend kevésbé élénk, festői s szellemdús, mint Athéné; Terentius a báj, ízlés és természetesség előnyeivel

tűnt ki; a gúnyosban Lucilius még csak gyöngé kísérletekkel, mint kezdeményező tűnik fel s bő tért hagy nyitva Horatius, Persius és Juvenalius számára; de Catullus, ki akkor írt, midőn Horatius mint gyermek olvasni kezdett s első versecskéit tanulá, megmutatta rövid és hatályos szerzeményeiben, mennyi erély, harag s megvetés fér meg a latin kifejezésekben; mennyi kék és vágy a szerelem nyilatkozásaiban, s mennyi nagyság, öszhang és hatály a hősök s istenek alakításainál. Egy szóval: Horatius tört pályát talált s nagy kortársai-val együtt, a nyelvet nem teremtenie, hanem csak használnia kelle. Hogy ő, mint minden valódi lángelme, nyelvét gazdagította, bővítette s számtalan rejtett kincseit hozzá napfényre, természetes. De neki, emelkedésében más nemű nehézségekkel kelle küzdenie, mint szerencsésebb baráti s pályatársainak; azok mindnyájan előnyösb polgári helyzet által voltak segítve, előtérbe állítva, míg neki, a rabszolga fiának, előítéletek közt kelle felküzdenie magát. Catullus régi tisztcsalád sarja volt, atyja Julius Cæsar barátja; Virgilius, ki Horatiusnál öt évvel született előbb, földbirtokos fia volt s római polgár; Tibullus, Propertius, Ovidius, kik Horatius serdülő vagy ifjú korában születtek, mindhárman a lovagrendből eredtek. Szóval: a század egyik híres költője sem kelt oly alacsony bölcsőből ki, nem volt oly névtelen, mint Horatius. S mégis — mint láttuk — ő nem panaszkodott, nem is panaszkodhatott születése

miatt. A szegény, név s összeköttetés nélküli atya oly nevelést adott fiának, hogy azzal magát a világ hálájára tette érdemessé; nem hagyott maga által írt műveket hátra, de Q. Horatius Flaccus írásait neki köszöni az utóvilág!

A philippi-i harczot elvesztette a szabadság. Brutus és Cassius kardjaikba döltek. A Caesar boszulói diadalmaskodtak s bizonyos volt, hogy Róma, miután fejét egy pillanatra fölemelé, annál mélyebben fogja a második triumviratus előtt meghajtani. A szabadság és menekvés semmi reménye sem maradt fenn s a hős szívek soka, önkardja hegyén vérzett el. De az ifjú, kit még hosszú pálya emlékei nem kötének a respublica levert sasaihoz, ki előtt a jövő a remények tündér fényével hivatgatva lebegett, mikép akart volna meghalni?

Mikor a harcz el volt dölve s mindenfelé haladók vérzettek el, vagy szaladók nyomúltak vissza — futásban keresve menedéket a nyomon üző haláltól, — egy fiatal tribun, egy szétvert legio parancsnoka, eldobá sisakját, paizsát, tisztikarpereczét s üzői elől a láthatár ködébe vészett el. Ifjú volt, mintegy huszonhárom éves, kurta, köpczös termetű, friss és piros arcszínű, homlokára mélyen előre nőtt fekete fürtű, arcvonásai kecsesek s finomak valának; szemei nagyok, nyiltak, de szemhéjai gyöngeségre mutató verességgel környezvék.

Azon férfiú volt ez, ki utóbb, Róma tapsai kö-

zött éneklé: Dulce et decorum est pro patria mori (Carm. III. 2); de kinek csak hálával tartozunk, hogy a dicső eszmét akkor nem valósítá, — Horatius.

Midőn Cæsar halála után, Brutus és Cassius, mint az összeesküdtek fejei s most a köztársaság hadvezérei, a háborgó kelet felé küldettek a senatus által, Cassius egyenesen rendeltetése helyére sietett, Brutus ellenben egy időre Athénben megállapodott, hogy az előkelő római családok ott mulató ifjait körébe gyűjtse s szellemökre a megújult reszpublika érdekében irányadólag hasson. Itt ismerkedett meg Horatiussal; az ifjú nagyra törő lelke megnyerte az erős római, a Cató veje, tetszését; s a fiatal stoikust közelebb lánczolandó magához, zászlói alá vonta. Seregében Horatius csakhamar tribun lőn s egy legio vezényletével bizatott meg. Hadi működéséről maga csak annyit mond, hogy előjárói tetszését megnyerte (Epist. I. 20); s hogy ez nem hiú dicsekvés, onnan világos, mert ha ügyesség, erény, vitézség s más jeles tulajdonok által ki nem tűnt volna, oly fiatalon, sok régibb mellőzésével, bizonyosan nem nyert volna oly fontos állást, minő egy római legio tribunjáé. Brutus halála s a philippi-i balsors mikép vetett véget az ifjú tribun hadipályájának, mint dobá el a nem neki való paizst, épen mint egy görög költő-előde, Alkéus, hasonló körülmények közt, hogy soha többé föl ne vegye: mindezt föntebb láttuk. Az ifjúban az

élet ösztöne határozott, a fiatal philosophban Epikur elvei győztek a stoa elszántsága fölött; de azért hinni s állítani merjük, hogy Horatius dics-telen futása után is megtartá köztársasági elveit, s legalább gondolatban sóhajtásaival híve maradt a szabadság pártjának. Fegyverrel többé nem használhatott az ügynek — de a módot, melylyel a hadi pályát elhagyá, maga sem menti, sőt szokott őszinteségével bevallja: (hadi bajtársához, Varushoz írt költeményében, Carm. II. 7.)

Tecum Philippos, et celerem fugam
Sensi, relictā non bene parmula.

A philippi-i diadalt a katonák számára hirdett közbocsánat követte, s Horatius is visszatért hazájába. Atyját halva, s annak csekély birtokát, — egész örökségét — fölemészttve találta hadi zsoldra szánt adók által, miket a triumvirek, saját katonáik megjutalmazása végett, a polgárookra vetettek. De őt szegénység s nélkülözés el nem csüggeszté. Bár, mint maga írja (Epist. II. 2. 50.) szárnyaszegetten — decisis pennis —, de ifjan, reménytelten, a költészet, szerelem és dicsvágó egész lelkesültségével jött vissza hazája földére s szülő helyén nem lévén mit keressen többé: Rómába települt.

Ki tudjuk mutatni, hogy mint költő, már ekkor megpróbálta volt erejét. Mellőzve azt, hogy Athénben mulatása alatt görög verseket írt (Sat. I. 10, 31. sor), melyeket később tűzbe dobott, —

világos, hogy ma is fennlevő művei közül az első könyv hetedik satiráját azon időben írta, midőn Brutus hadseregében szolgált. Egy akkori kis adoma van a rövid költeményben földolgozva s bár az egész csak középszerű, de ebben már ráismerünk Horatius gúnyorának azon szintoly nemes mint szerencsés vonására, hogy saját személységét sem kimélve, a gúnyt tűrhetőbbé teszi. Egyébiránt bizonyos, hogy azon egyén (valami Rupilius), ki ellen a satira intézve van, Horatius haragját azzal ingerlé maga ellen, mert kikelt Brutus kedvezése ellen, ki egy szabados fiát oly ifjan tribunná emelte. S ebből világos, hogy már ekkor, mint később is annyiszor, Horatius költészetének — ha nem is forrása, de indító oka, a szükség volt: védni magát az irigység megtámadásai ellen, melyet szerencséje s az életben kivívott előnyei támasztottak.

Horatius ereje azonban legelőször azon költeményében tűnik ki, mely Epódjai könyvében a tizenhatodik.

Midőn Horatius visszatért Rómába, a köztársasági párt töredékei még összeszedték magokat s némelyek a hallgató ellenállás ridegségében, némelyek a hazára még derülendő jobb napok halvány reményében éltek. De e remények napról-napra tünedeztek. A triumvirek hatalma növekedett. Octavius mosolygó alakjából egy új Julius Cæsar kezdett kibontakozni; mérsékeltebb s annival veszélyesebb. Azonban új polgárharcz

s új öldöklések rémíték Rómát; Antonius és Octavius közt, régi katonáik jutalmazása, föld-foglalások s kiosztások miatt, kitört a viszály, melynek magvai csak rejtve lappangottak egyéniségökben, de a melyből még nagyobb lángok is valának kikelendők. Octavius haddal ment az Antonius híveire s más ellenszegülőkre s dúlt, pusztított, ellenségei birtokát elkobozta s katonái közt kiosztá. Ezek láttára a gyöngé szívű Horatius elkeseredett s a respublica jövője felől két-ségbeesett, lemondott a szabadság minden reményeiről s fájdalmát az említett keserű ódában lehelé ki.

«Második öltő ér dúló polgárhadat immár,
S Rómát saját erős hatalma dönti meg.*
Melyet a szomszéd marsus erő elveszteni nem bírt;
Sem a fenyegető Porsenna sergei;
Sem Capuának irigy ereje, sem Spárta hatalma;
A hitlen Allobrox új cselvetése sem;
Sem Germánia szürke szemű szilaj ifjai serge;
Sem az apák s anyák félelme Hannibal:
Ime korunk, gonoszúl, önvérét veszti, fogyasztja
S megint vadak tanyája lesz a drága föld.
Hajh! győző idegen szór hamvat, dúlt falainkról,
S lovak patája költ viszhangot a kövön...»

* A hexameter s jambus egymást váltó sorai, nehezítik a költemény folytonos olvasását, de művészi becséből mit sem vonnak le, sőt a komoly hangulathoz igen illenek. E kis töredékben mi is megtartottuk az eredeti alakját.

Úgymond s a szerencsétlen hazában élni sem akar, mert életet nem remél tovább... Fölvívja népét, hagyják oda a földet, keressenek más, boldogabb hazát magoknak, hol még szabadság int s jóllét kecsegtet.

Ez ének, melyet a hazafi fájdalom sugallt, nem tetszhetett Octaviusnak; azért tette azt félre a költő s nem adá ki ódái négy könyvében. De maga e kétségbeesett panasz is nem bizonyítja-e a köztársasági szellem kivesztét vagy legalább mély hanyatlását? A cannæi ütközet után, egy quæstor s néhány lovag, mindent veszve lenni hívén, fogadást tőnek: kibujdosni hazájokból; a censor megbüntette őket, — s azon kislelkűségért, hogy a respublica felől kétségbeestek, megfosztattak rangjoktól. Horatius kétségbeesését — a következmények jobban igazolták.

S valósággal életében és jellemében e körülmény fordulópontot jelöl. A meggyőződése s elméletei szerint stoikus Horatiust ily benyomások azon epikureismushoz vezeték vissza, melyre ingerlékeny s érzelékeny egyénisége által úgyis hajlandó volt s melyet csak azért is észszerűbbnek talált, mert az nem kívánta tőle azon nehezét vagy épen lehetetlent, a mi szenvedélyeivel nem fért volna össze. Azonban ne gondoljuk őt azon mindenre hajló könnyű lelkek egyikének, kik küzdeni nem bírván, azonnal engedelmeskednek. Szabadság-szerelmét azért nem vetkezte ő le, sőt épen Epikur bölcsesége szerint: a boldogságot a

függetlenségben kereste. E függetlenséget, nemcsak emberekkel, hanem az eseményekkel szemben is igyekezett kivívni magának. Bizonyos bölcsészi közönynyel vette körül magát, hogy ne fájjon szívének az, a mi méltán fájhatott volna; és ha fájt, nem fokozá lyrai ömlengésekkel, vagy szenvedélyes kitörésekkel önnön fájdalmát, hanem a gunyor hidegével önté le szíve hevét. E törekvésből magyarázhatjuk Horatius írói élete első szakát. Ellenkezőleg a fejlődés természetes rendével, ő először gúnyíró s azután föllengő lyrikus. Lelke első hajlamait és szenvedélyeit satiráiban, s azon többnyire keserű, a gyűlölet s megvetés hangján szóló énekekben találjuk, melyeket Epódok neve alatt ismerünk, mint énekei ötödik könyvét.

De mivel ezekben nemcsak a költő fejlődő egyéniségének, hanem az akkori társadalomnak is hű tükörét találjuk, minden gyöngeségeivel s bűneivel, megérthetősökre múlhatlan szükség, hogy Horatius korabeli társadalomra s különösen az erkölcsökre rövid pillantást vessünk, úgy, a mint épen az ő munkáiban lefestve leljük.

Tagadhatatlan, hogy Horatius kora, Rómában is már, oly magas fokát látta az erkölcsi romlásnak, hogy ez maga elég ok leendett a republikát elveszíteni. Vizsgáljuk a társadalom erkölcsiségét mindjárt legkényesebb pontjában.

A nők társadalmi helyzete e legkényesebb pont, mondhatjuk az erkölcsiség legdöntőbb kér-

dése s legbiztosb fokmérője. Elejétől fogva ezen fordult meg a társadalom erkölcsének emelkedése vagy süllyedése; s a keresztyénség szellemének nagyobb hódítása nincs, mint az, hogy a nők társadalmi helyzetét gyökeresen megváltoztatta.

Hogy a nő rabszolgáló legyen, s pedig nem csak annyiban, mert a férfi minden jogaiból s a közügyekre, sőt a házi rendre való döntő befolyásából ki van zárva s annak mint természetes urának és parancsnokának engedelmességgel kötelezve, hanem rabszolgája egyszersmind testi kéjeinek és erőszakos gyönyör-ösztönének, hogy (ismételjük) a nő ez alárendelt s igazán nyomorult helyzetbe jusson, arra a két nem physiologiai különbségei mintegy természetesen vezetéek kelet és dél népeit.

A nők testi fejlődésének koraisága, miszerint a szellemileg különben is elhanyagolt nem valódi gyermek volt, midőn már asszonynyá s anyává lehetett: eredményezé azt, hogy végig megmaradt gyámság alatt s szolgai helyzetében. Északon már az őskorban is máskép találjuk ezt. Germániában mint Cæsar és Tacitus tudósítanak, annyira becsülte a férfi a nőt, háza vezetőjét s gyermekei anyját, mint délen és keleten sehol. E tiszteletet általánossá tette, sőt mondhatnók cultussá emelte a keresztyénségnek nemesebb szelleme. A pogány Rómában az emberibb felfogásnak alig s csak egyes kiváló egyéniségekben találjuk nyomát. Midőn Romulus vad hősei erő-

szakkal rabolnak asszonyokat magoknak, kimutatták Róma történetében az asszony szerepét. Horatius korában Róma már bő érintkezésben volt kelettel; s a mi addig az erkölcsökben durva és kezdetleges volt, az most a bujaság édes mérgevel lőn megvesztegetve.

És mert e szerint a nő nem is tekintetett egyébnek, mint eszköznek; mert nem is volt jogosulva, egyéni szabadságot követelni a legszentebbre: szemérmére nézve, természetes, hogy a testi bájak adás-vevési keresete nem lehetett oly szégyenletes, mint korunkban s oly veszélyes sem, mert tudnunk kell, hogy azon méreg, mely ma nemzedékeket, előre, születésök előtt megront, elsatnyít, — akkor még ismeretlen vala.

Rómában a szabadnő, mondjuk: az úrnő, bár férjével szemben alig bírt jogokkal, az idegen előtt tiszteletes volt. De a rabnő, ha szép volt, született kéjhölgy vala. S midőn a kéjhölgyek egész serege, a Circus maximus körül, vagy bizonyos városrészekben, majdnem meztelenül mutogatá a kíváncsi vagy buja szemek előtt magát, igen természetes és szabados dolgot cselekvék. Azután a tulajdonos, ki bájaikkal kereskedett, a nyilvános üzletből eladhatta egyes kedvelőnek őket, a nélkül, hogy akár magok helyzetén valami változás történt, akár a férfira, ki velök élt, szégyen hárult volna. És mert a szabad kéj megszerzése ily könnyű s minden rossz következés nélküli vala, — természetes, hogy annál méltóbban meg-

bélyegezhető lőn a férjes nőnek, különösen az úri nőnek elcsábítása. A házasságtörés az erkölcsi elaljasulás utolsó fokának tartaték, hisz ezért lőn, hogy Socrates azzal inti fiát szülői iránti tiszteletre: «azt hiszed, az ember csak azért nemz gyermekeket, hogy testi ösztöneit kielégítse? — hisz arra a nyilvános házakban s utczákon elég alkalmat találnánk.» (Xenoph. Memorabilia. II. 2.) S a szigorú Cato, midőn az erkölcsök romlása a férjes nők ágyasházait is kezdé bemocskolni, megdicsért egy ifjút, kit nyilvános bordélyházból látott kijönni. «Rendén van, mondá Horatius szerint (Sat. I. 2, 32—34.), ide jőnöd s nem más feleségéhez.»

Az erkölcsi fogalmak ily felfordultságát megkoronázza még egy más, mit szintén félve bár, érintenünk kell, ha Horatius munkáit érteni akarjuk. A mostani fogalmaink szerint oly undok férfi szerelem ez, mely Görögországban általános vala, sőt államtani szempontból még védelemre is talált, minthogy — mondák — a hősi korban oly szükséges és tiszteletes férfiúi barátságra a szerelem gyöngéd színezetét s forró hevét öntötte; annyira, hogy a tömérdek példa közül csak egyet idézzünk, Görögország egyik legnagyobb fia, Epaminondas, nyilván s köztudomás szerint két szép ifjút tartott magánál, kik iránt végig szerelemmel viseltetett, miattok nem is nősült, s kiknek egyike, Mantineánál vele elesvén, ünnepélyesen közelébe is temettetett, mint mind erről Plu-

tarch tudósít. Az őskori Rómában e pont körül még némi tartózkodás vala: a férfi-szerelem csak rabszolga ifjak irányában volt megengedve s szabad emberek közt büntetés alá esék és gyalázatnak tekintetett. De utóbb, s már Horatius kora előtt, az ezt korlátozó törvény, ha el nem töröltetett is, elveszté erejét a gyakorlatban, s Cicero leveleiből látjuk, hogy volt példa rá, miszerint a bírák, kiket pénz meg nem vesztegetett, nemes ifjak odaadása által lőnek megvesztegetve. A kor költői közül egyedül Ovid az, ki a női szerelem jogát vitatva, a másik ellen kikél; a többinél kivétel nélkül látjuk nyomait annak, hogy a mire mi természetes undor nélkül nem is gondolhatunk, azt ők szintoly jogosult gyönyörnek tekinték, mint a két nem kölcsönös szerelmét. Horatius e tekintetben nem jobb a többinél; de jegyezzük meg, nem is rosszabb; s a kor és társadalom közbűneért őt személyesen tenni felelőssé, igaztalanság volna.

Oly társadalomban, hol a férjes nők bizonyos tekintetben a vesztálisokkal valának egy sorban; hol a társas élet, sőt részben az ünnepélyes közélet is nem a tisztos matronáktól, hanem a hetéráktól nyerte báját, fényét, érdekességét s vidorságát; kiknek még a vallási gyakorlatokban, a szent mysteriumokban is volt szerepök; oly társadalomban végre, hol a természeti s erkölcsi fogalmak sajnos aberratiója egészen a nemek rendeltetésének összetévesztéseig mehetett s hol

mindez legkevésbbé sem tekinteték szégyenletesnek: — valóban fel kell oldoznunk az egyest a bűnsúlytól, mely az előttünk gyalázatos viszonyokért őt terhelné.

Ily társadalomban élt Horatius, s őt mint fogékony és ingerlékeny költői természetet tekintve, igen megfoghatjuk, hogy soha nem nősült, nősülésre nem is gondolt. Ő nők közül csak a hetérák osztályához tartozókat szerette; s meg kell vallanunk, szerelmeinek sora meglehetősen hosszú lajstrom. De dicséretére s bölcselmi elvei tanúságául hozhatjuk fel, hogy magasabb rendű s általában férjes nőktől lehető távol tartotta magát; ő a szerelmet, annak magasztosb szellemi jelentőségét nem keresve, forrónak, érzékinek, szenvedélyesnek óhajtotta s azért tárgyait többnyire ifjú, úde rabnők közül választá. De szerelmi dalainak — minőkkel elég nagy számban találkozhatunk — változatossága, finom érzékisége mutatja, hogy vagy a költő szíve még a képzeletnek iránt is túlfogékony volt, vagy kedvesei a bájít, a szellemdússágot, csábítást, hajlékonyságot s a szeretetreméltóság ezer ingerét épen nem nélkülözték. S ő, bár sokszor megcsalták hűtlenségeikkel (mikben alig maradt adósuk), meg volt velök elégedve. Az I. könyv 2-dik satirája, míg az erkölcsi állapotok élénk, sőt mardosó ostorozását foglalja magában, világossá teszi előttünk a költő nézeteit e tárgyban.

Horatius élete kevésbé változatos. Forrásaink

egyike, a tudós Walckenaer, évről-évre, nyomról-nyomra megy életírásában, de mi őt abban nem követhetjük, mert célunk egészen más; mi Horatius alakját, mint emberét s különösen mint íróét igyekszünk, egyszerű vázlatos vonásokkal árnyalni s kikerekíteni. Mondhatjuk, hogy az egész költői élet három pont körül forog, s ezekből írói munkásságának egész látkörét át lehet ölelni. Szerelmei, melyeknek általános jellemét már ismerjük, s hátra van még egyes részletekkel, különösen szerelmi költeményei alapján megismerkednünk; azután a nagyokkal — különösen Mæcenas- s Augustussal szőtt viszonya, mondhatjuk barátsága, — mert e pont alatt világosságra jó Horatiusnak sokat vitatott közjelleme s politikai meggyőződései, melyekért annyit gyanúsított, — és a társadalom, melyben élt; és végre mezei magánya, melyet egyszerűség, középszer jellemez, s barátság, pohár és muzsák fűszereznek. Ha e három pontban sikerülend őt jellemeznünk, nem marad egyéb hátra, mint akkor még egy összefoglaló pillantást vetni minden munkáira, s azt hisszük, ezzel a feladat, mit magunk elébe tűztünk, meg lesz oldva.

II.

Nagy kérdés, hogy mind azon nőnevek, melyek Horatius egyes szerelmi költeményei fölött állanak, valóban létezett s megannyi különböző személynek felelnek-e meg? Lessing pl. azt akarja bebizonyítani, hogy Horatius valamennyi szerelmi dala csak eszményi alakokhoz van intézve s a munkáiban festett és pedig néha a szenvedély és szeszély egész elevenségével festett szerelmekben egy betű valóság sincs. Ez egyoldalú nézetnek ellene mondhatunk a nélkül, hogy másfelől mindent az utolsó szóig igaznak vennénk; nem, különösen a szépek neveit, melyek némelyike világosan magán viseli az eszményítés s költöttség bélyegét. De hívták legyen a rabnőt, vagy tánczos- vagy lantverő leányt így vagy amúgy, az nekünk mindegy; az alak saját nevével együtt elporlott, elenyészett; úgy s azon név alatt mint Horatius festé s megdallá, halhatatlan maradt; s ez nekünk elég. Költőnk legrégebbscoliasztái (magyarázói) Acron és Porphirius, több ízben idéznek bizonyos könyvet, melynek czíme: «a Horatiusnál előforduló személyekről», — mely hihetőleg a költővel csaknem egykorú s legtöbb felvilágosítást nyújtott az említett magyarázóknak s nyújt általok nekünk is azon tömérdek név tulajdonosáról, mi Horatius munkáiban, majd minden sorban előfordúl. S már csak e körülmény, e sok vonatkozás sem engedi hinnünk, hogy mind, a mit költőnk énekel, valótlán eszmény volna.

Első, ki Horatius szívét Rómába érkezte után elfoglalta, bizonyos Neéra volt; szép s fiatal hétéra, és csakhamar szintoly hűtlen is; talán épen Tibullusért, a költőért, csalván meg Horatiust. Ez szerelmi neheztelését egy erőteljes dalban (Epod. XV.) önti ki ellene. Később, sokkal később e bosszú csillapult s új szerelmek feledteték az elsőt. Neéra ügyes és kedvelt énekesnő lett, ki víg lakomák alkalmával a társaságot bájaival s dalaival szokta mulattatni. Horatius egyik ódájában (Carm. III. 14) megemlékezik róla; midőn Augustus visszatérte örömeire lakomát rendez s azt minden jóval ellátni akarja:

«Fuss, fiú! és hozz kenetet s virágot,
Marsusi harcok idejétti ó-bort,
Spartacus kósza hada egy kancsónyit
Hogyha hagyott még!

Menj Neérához, ha jöhet, siessen!
Kösse csomóba aranyos haját, mondd!
Ám ha késleltet a kapus belépned:
Hagyd oda, és jőjj!»

(t. i. ha látogatója volna.)

A két következő, a jó Cinara (Carm. IV. I.), s a lángoló Inachia, külön dalokat nem nyerhetek költőjüktől, csak alkalomszerű, de szívélyes említést. Midőn Inachia volt szíve választottja, ugyanazon korban egy gazdag öreg asszony üldözte szerelmével s mert lángjait eléggé nem oltá, szemrehányásaival. Azon két szennyes költemény, melyet hozzá intézett (Epod. VIII. s XII.),

Horatius finom érzelmeinek nem nagy dicséretére válik, s a romlott erkölcsű társadalom egy új sebet fedezi fel és pedig egészen kiméletlen cynikus öszinteséggel. Nem mulatunk rajtok tovább; Horatius tudta mit tesz, midőn több sértő vagy durva darabbal együtt ezeket is kihagyta a maga által összeszedett s kiadott gyűjteményekből. *Az epodon liber*, a maga által félretett költeményekből szerkesztve, csak holtá után jelent meg

Úgy látszik, sokkal veszélyesebb szerető volt Horatiusra nézve az, ki ellen, szakadásuk után, az V. és XVII. epódot és a VIII. szatirát intézi. Horatius őt Canidiának nevezé, a scoliasták szerint valódi neve Gratidia volt. Illatszereket készített s árult s mint ilyen a kendőzés, szépítő szerek s csábítás minden titkaiba avatott lehetett. Ilyféle nők a kéjhölgyek segítői valának s magok is közéjük tartoztak; egyszersmind bájitalokat főztek, varázslást, lélekidézést űztek, sőt sokszor méregkeveréssel is vádoltattak. Ily kézbe került Horatius s azon keserű és majdnem vad gyűlöletből ítélve, mi az imént idézett költeményeken előmlik, méltán gyaníthatjuk, hogy a már hajlókori szép, nem épen természetes bájaival, hanem egyéb eszközök s fogások által bilincselte őt magához. És talán bűnös titkainak is nyomára jöhetett az ámitott s utóbb megcsalt szerető. Egy szóval: Gratidiát ő egyenesen kuruzslással, lélekidézéssel, halottrablással s méregkeveréssel vádolja. A hozzá vagy inkább ellene intézett költe-

ményekben oly szenvedélyes erő nyilatkozik, a mellett oly megragadó tökély a kifejezésekben, hogy különösen az V. epódot, legnagyobbalkotásai közé sorozhatjuk, miket csak a rajongó szenvedély sugallhatott a boszuját feledni nem tudó muzsának. S csak, mert Gratidiának magas rangú pártfogói valának, mert az udvari körökben is használták főzteit, annak köszönhető, hogy az őt ostromozó költemények az epódok közé kényszerültek meghuzódni.

A jó Cinara ifjan halt el; emlékét hűtlenség vádja nem zavará költője szívében, ez soká édesen emlékezett reá; nem is feledhető egészen, mindaddig, míg a szép Lyce szerelme meg nem vigasztalá. E szerelemnek azonban csak élő- és utójátékát tünteti elénk azon két dal, melyeket Lyce nevével találunk (Carm. III. 10. és IV. 13.) magát a szerelem történetét csak ki kell találunk. Az első, azon szenvedélyes és kéjszóró szerelemstromló dalok egyike, minőket a görögök-nél «paraclausithyron» néven ismertek, mivel igazán zárt ajtók mellett kelle énekeltetniök. Ez, a még szigorú Lycétől, meghallgatást s szerelmet esd; «ha, úgymond, a távol Don hullámiból innál, ha vad scytha neje volnál is, megszánnál akkor is, hideg küszöbödön, zord szélnek kitéve esengőt! Hallod, mint recseg ajtód, mint zúg berked a sanyarú északi fuvalomtól?» ... Aztán Lyce, kit előbbi kedvese megcsalt, megadá magát s hajthatlanságát szenvedélyes odaengedéssel vál-

totta fel. De most ismét az következett, mi Horatius szerelmeinek csaknem örökös refrainje, a leány hűtlen s a megcsalt ifjú dühös lett. Dűhe, szokott erélyével, szólal meg az említett dalok másodikában. «Meghallgatta, úgymond, átkaimat az ég! Megvénültél, kaczer s hitetlen Lyce; s mégis vágy emészt, szépnek látszani és tetszeni kívánsz! Játékra és poharra adtad magad, elaljasultál!... Jaj, hova fut tőled Vénusz? hova arczod bája? hova kecses mozdulatid? Mi maradt rajtad abból, mi engem oly szerelemre gyújtott s elrabla önmagamtól? Hol van szép, kendőzött arczod, a legszebb, Cinararé után? De Cinarának csak kevés éveket engedett a végzet; a gonosz Lycének pedig, mint a vén varjúnak, oly sok időt! hogy a lángoló ifjak gúnykaczajjal lássák, mint omlik hamúba egy ragyogó fáklya...» Egyik magyarázója, Sanadon így nyilatkozik ez ódáról: jól van gondolva, jól írva, a szemrehányás hangja élénk, a képek találók, a kifejezés tiszta, a verselés dallamos; kitűnik minden sorból a jeles költő; — de mit benne hasztalan keresünk: a becsületes, gyöngédérmű ember; s fáj, hogy azt nélkülöznünk kell. Az ítélet, bár szigorú, igaz! Szigorú, mert nem kell felednünk, mi volt Lyce — s hogy az előzmények után, Horatius szenvedélyes haragja igen is megfogható. Tegyük hozzá, hogy Rómában általában, s ez az erkölcsi fogalmak természetes következménye vala, a gyönyörök papnéi míg szépek, ifjak, csá-

bítók valának, egekig magasztaltattak; kiélten pedig a legnagyobb megvetés s gúny tárgyai lőnek. A szerelem csak a testiségre volt építve, annak romjain meg nem maradhatott!

De az éles haragot csakhamar új érzések feledtetik s Lyce után nem soká sajnó a seb. Jó s megy a könnyű Pyrrha, hozva kéjt, szerelmet, csalódást, — úgy mint a többi. Ehhez a kis édeskeserű vaudevillehez is csak az utóhangot leljük meg abban, a mily híres, szintoly gyönyörű kis dalban, mit az I. könyv 5. száma alatt tán mindenki ismer, s a ki ismer, nehezen fog valaha feledni. S épen ezért, alakhű fordítása helyett, kissé szabadabban, bár csupán a formában modernizálva, bátorkodunk adni:

«Ki most a boldog, illatos hajával,
Ki rózsza-ágyon kebeledre dől;
Lágy derekad szabadon fogja által,
S ittasúl fürtöd érintésitől?

Oh mennyiszer fog sírni majd, csalódva,
Átkozva önszívét s a végzetet:
Hogy mért bizott úgy csalfa lobogódba,
Mely üdvöt ígért s vészbe vezetett!

Oh jaj neki, ha majd későre ébred;
Látni: a csélcsap szellő mily csalárd!
Oh jaj neki, hogy nem ismerve téged,
Az örvény szélén néz oly bízva rád!

Részemről, itt e fogadalmi tábla,
S mellette függ, ziláltan, nedvesen,
Ide aggatva Neptun templomába,
Hajótöréstől ázott köntösöm!»

(A hajótörésből megmenekültek, ruháikat, azon nedvesen, fogadalmi áldozatúl s emlékül Neptun templomába függeszték s mellé táblát, melyen a kiállott veszély lefestve, vagy leírva terjesztetett a nézők vagy olvasók elébe. Az utolsó versszak költői képe, igen találóan, e kegyes szokásra czéloz.)

A szép rabnőt, Phrynét, ki azután egy ideig annyira elfoglalta Horatius szívét s minden vágyát és minden idejét, hogy saját vallomása szerint (Epod. XIV.) Maecenasnak tett ígéretét: költeményei összegyűjtése iránt, e szerelem miatt hanyagolta el, — csak futólag említjük, hogy azon alakok egyikéhez siessünk, melyek legvidámabb fényt hintenek magok körül költőnk szerelmi dalaiban. Ez Lalage, fiatal szép, hihetőleg ama könnyű hölgyek osztályából; néhány évvel az előtt, a még gyermekre, Horatius egyik barátja vetette volt szemét, s hogy akkor is már mennyi szépet ígért, mutatja azon költemény (Carm. II. 5.), melyben őt Horatius még a szerelemre éretlennek festi s barátját várakozásra inti «míg, úgymond, az idő őt meggazdagítja azon évekkel, melyeket tőled elrabol, akkor bátor homlokkal keres férjet a most gyenge szűz, kedvesb lesz, mint a szilaj Pholae, s mint Chloris, ki fehér vállával úgy fénylik, mint tiszta éjjel holdfény a tengeren.» Birta-e Horatius barátja a szép Lalage szerelmét, — nem tudjuk. De évek múlva most, költőnk eped érte. Szerelmét, annak édes

reményeit, vagy emlékeit, falusi magányába vitte magával. Vele ábrándozik kertében, vele, ha az erdőkben bolyongva lakától messze téved. Egy ily bolyongásában, midőn a kedves nevével éb-resztgetné a viszhangot és ráírt énekeket dal-lana: im egy vad farkas akad útjába. De a szere-tőt istenek őrzik, s a vad, nem bántva kerüli el a szép Lalage kedvesét. Ez egyszerű történet ada alkalmat Horatiusnak, legtökélyesb compositiói egyikére. Az I. könyv 22-dik ódája ez, melyet im eredeti alakjában próbálunk visszaadni. A költe-mény Aristius Fuscushoz van intézve, kiről köz-bevetőleg annyit említünk, hogy költőnk egyik legbensőbb barátja volt, szeretetreméltó s nagy tehetségű férfi, de sokkal nagyravágyóbb s inkább világ- és közélet embere, mintsem az udvari ár-mányok középpontját elhagyva, barátjával a sa-binumi berkek magányába rejtőzni kész lett volna.

«Fuscus! a jámbor s igaz éltű ember
Nem szorúl im a maurok nyilára,
Mérgezett élű kopiát, tegezt sem
Hordoz utában;

Útja vigyen bár aszaló homokban,
Bár a lakhatlan Kaukáz vidékin,
Vigye bár ott, hol a mesés Hydaspes
Habjai omolnak.

A minap engem, a szabini erdőn,
Hogy Lalagémről dalolék, bolyongva
Bár üres kézzel, tova elkerült egy
Isszonyú farkas,

Mily fene szörnyet sem a dauni széles
 Makkos erdő nem hoz elő, se Júba
 Tére, hol száraz sivaron tenyész sok
 Bátor oroszlány.

Tégy azért bár oly sivatag vidékre,
 Hol meleg szellő nem újít falombot,
 Mely világ részén örökös köd ül — s zord
 Zúzmara reszket;

Tégy a hév napnak közelébe, hol nincs
 Emberi lak: — hű marad e szív ott is
 Édesen szóló, szeliden mosolygó
 Szép Lalagémhoz!»

Lalage emlékét, kivételkép, hűtlenség árnya nem zavarja. Annál csalfább, hitegetőbb volt a szép, de csábításaiban haszonleső Barine, mely név alatt egy Julia Varina nevű szabadosnő rejlik. Soká biztatta az érette epedő Horatiust, ki mint mindig, úgy most is valamely lerázhatlan csáb hatalma alatt állott, sokszor esze ellenére; végre annyi hiú vágy s csalódás után, erős szemrehányásokra fakad a költő. A Carm. II. 8. e szégyes lányhoz van intézve s egyike a legbájosb költeményeknek, melyben a harag hangja is a szenvedélyes szerelmet árulja el s a sértő megtámadás is hizelgő dicséretté válik. Az eredeti dal sapphói mértékben van írva; s nem tagadhatjuk meg magunktól, bár a kísérlet gyöngye sikerét előre is bevalljuk, hogy azt fordításban ne tegyük olvasóink elé. És pedig, összehasonlítás végett,

előbb az eredeti alakjában, s aztán a ma szokott rímes szakokba átöntve.

«Oh, ha bár egyszer hamis esked átka
Sújt vala földre, Barine, — miatta
Ha csak egy foggal feketébb, körömnyit
Lól vala rútabb:

Hinni tudnék! — Am, alig esküvéd el
Újra, hitetlen szívedet: s azonnal
Szébb vagy, ifjaknak sziveit varázslóbb,
Csalfa gyönyörrel!

Könnyedén tudsz te hazudozni, sírján
Édes anyádnak, — vagy a néma éjjél
Csillag ezrénél, — s örök isteninknek
Színe előtt is!

Képzelem Vénusz nevet erre, szintúgy
A hideg nimfák, nevet a kegyetlen
Vad Kupidó is, köszörűkövén láng-
Nyilait edzve.

Rabjaid sergét sokasítani nőnek
Ifjaink újból; s a ki csak rabod lett,
Hasztalan átkoz, küszöbödre láncozt
Foglyod örökre!

Féli fiát sok anya szíve tóled;
Ifjokat, aggok; remeg a menyasszony
Ifjú párjáért, nehogy elvarázsold
Tőle szemekkel.»

(Ugyanaz modern alakban):

«Ha átka annyi tört eskednek
Ért volna egyszer bár utól,
Görbült vón bár egy kis körmed meg,
Egy fogadon bár volna folt:

Hinnék! De így! Alig köté le
Új csalfa eskü szívedet:
Százszorta ragyogóbb vagy véle,
A mint hálódát kiveted...

Hazudni kész, sírján anyádnak;
S midőn a csillagezres éj,
S az istenek szívedbe látnak:
Ez, eskút szegni még se fél!

Jól esik ez Vénusz szívének,
Kaczagva a nimfák lesik,
És Kupidó, míg zord kövén egy
Szívsebző nyilat élesít...

Az ifjak így mind rabszolgáid
Neked nőnek mindannyian;
S ki rabod lett: bár futni áhít,
Küszöbödhez lánczolva van!

Anyák fiokat félve várják;
Sok ifjú ara is remeg:
Nehogy szívetől, gyöngé párját
Elcsalják e bűvös szemek!»*

Az ódák első könyvének két darabja (XVI. és XVII.) s a scoliasták által azokhoz tett felvilágosító jegyzetek, fő mozzanatait állítják elének Ho-

* E költeményt Arany János is lefordította, szintén modern alakba költve át.

ratus szerelmi szeszélyei egyikének. Egy szép, de könnyű erkölcsű lány, Tyndaris ennek tárgya, ki úgy látszik, az erényes nő s a közönséges hetéra közt valami közép helyet foglalt el. A «szép anyának szebb leánya», mint költője nevezi, előbb hajlani látszék hozzá, de anyja azon Canidiával, kit Horatius annyi boszúval üldözött, baráti viszonyban állván, ez a makacs szépet elidegenítette a költőtől, közölvén vele a maga ellen írt verseket s ijesztvén, hogy ő is hasonlókat várhat a csapodár Horatiustól. Ez esetre vonatkozik az idézett költemények elseje, melyben a költő makacs szépeinek átengedi gonosz verseit, tegyen a mit akar velök, s épen e példájával saját haragjának, kérleli kedvese haragát s engeszteli őt. Úgy látszik volt sikere; a második dal gyönyörű mezei képet, Horatius csendéletének bájos tájképét tárja fel a szivnyugalom festői látcsövén és oda hívja a megengesztelt kedvest, hol szelid kecskenyáj jár a dombokon, s az árny alatt elrejtőzhetik a boldog szerelem.

De siessünk e futó viszonytól a legérdekesebbre, mely Horatius szívét elfoglalá. A Lydiával való viszony ez, mely bár több évre terjed s ismételt hűtlenségek és békülés által van félbeszakítva, a kecses Chloe s a lángoló Glycere neveivel átszöve, szükség hogy egybe foglalva adjuk s tekintsük azon bájos dalokat, melyeket e szerelem sugallt költőnknek. Négy dal viseli Lydia nevét; össze kell foglalnunk azokat, hogy egymás mel-

lett jobban kitűnjék e szerelem fejlődése, mely önző szemrehányásokon kezdődik (Carm. I. 8.); szenvedélyét féltékenységben mutatja ki (I. 13.) s változásait szakadás és kibékülés (III. 9.) — harag és sértő boszú (I. 25.) által jelöli.

A szép és szenvedélyes Lydia egy főrangú ifjú (Sybaris) kedvese s azt minden más életörömtől elfoglalva, körülhálózva tartja. Horatius irigyli az ifjútól a szépet, de szemrehányásait úgy intézi, mintha azok Sybaris érdekében volnának; szemére veti a kaczer szépnek, miért tartja e dús család reményét úgy magához kötve, hogy azt sem játék, sem paripák, sem vadászat, sem fürdés s más férfias multság nem vonzza. Lydia Horatiusé lett, de ennek boldogsága nem soká lehetett zavartalan a hűtlen szép oldalán. Midőn szenvedélye még leglángolóbb vala, a csalfa elhagyja őt s az ifjú és dús Télepushoz szegődik. A féltés haragba tör ki; s a dal, melyben ez érzelem lángja kicsap, bár a legrövidebbek, de a legerőteljesbek egyike, a miket Horatius írt:

(Carm. I. 13.)

«Midőn, Lydia, Télefet,
Télef rózsá-nyakát, gömbölyű karjait
Dicséred: nekem akkoron
Felforr, lángol epém, tűz eszi májamat;
Elhagy szíнем, eszem maga,
Omlik néma szemeim árja le arczomon,
S titkon mondja: mi rengeteg
Tűznek lángja emészt, sorvadok, elveszek!.

Oh ég! — Tiszta fehér nyakad
 Télef lázainak hordja-e bélyegét?
 Dühvel marja-e ajkidat,
 Rajtok hagyva tüzes csókjai vérnyomát?
 Hallgass, Lydia, rám! Hiszed,
 Hogy híved lehet az, a ki ez angyali
 Ajkat, melybe Vénusz maga
 Nektárát vegyíté, sérti meg ily vadúl?
 Százszor boldog a pár, melyet
 Allandó szerelem láncza örökre köt
 S gyászos visszavonás soha
 El nem tépheti azt, mind ama végnapig!»

Lydia aztán megcsalta Telefust is, s a thuriumi
 Calaishez adta magát; Horatius sem volt jobb s
 a szőke szép Chloét választá kedvesül. A gyer-
 mekruhákból alig kilépett lány, serdülő bájai
 daczára sem pótolhatá a szerelemdús Lydiát, ki,
 mint a szerelemben szokás, szeszélyeivel még
 kívánatosabbá tudta tenni magát, mint hűséggel
 tehetne volna. A kis Chloé félénk volt s szenvedé-
 délytelenebb még, mintsem a szerelmet egészen
 testiségbe helyező Horatius vágyait kielégíthette
 volna. Mint édesgeti magához (Carm. I. 23.):

Futsz tőlem Chloe, mint erdei völgyben a
 Félénk özike fut anyja után, mikor
 Zörrenvén a haraszt, őt
 Hűs szellőcske ijeszti meg;

Ott tán északi szél rázza a nyártetőt,
 Vagy vadcsipkebokor közt suhanó piczi
 Zöldgyík ejte zörejt csak:
 — Ó fél, s térde remeg s szive .

Engem nem fenevad tigrisi szomja, vagy
 Arszlán bős dűhe úz, véredet inni, nem!
 Szűnj hát futni anyádhoz,
 Férfj kell már neked, angyalom!

Hiába! Lydiát nem bírja feledni, s Lydia is hűtlenségei hamva alatt égni érzi a szikrát, költője iránt szívében. A kibékülés a római lyra legszebb dalai egyikére adott alkalmat; a Carm. III. 9. oly gyöngéd, oly édes mű, hogy Horatius legnagyobb kedvelői közt is akadnak ítészek, például az idéztük Arnold, kik hinni nem akarják, hogy nem görög minta után készült volna. De ezt kimutatni nem lehet s az eredetiség érdeme Horatiusé; s még ha ezt el lehetne is vitázni, a báj, felülmulhatlan gyöngédség, s a szerelemnek — Horatiusnál különben oly ritka — szellemiebb fölfogása e dalt koszorújának legszebb levelei közé helyezik. Mind e tulajdonoknak azonban a mi átdolgozásunkban csak halvány árnyát találndja az olvasó:

Horatius.

Míg én valék csak kedvesed,
 S nem ölelé más édesebb,
 Más boldogabb, hósín nyakad:
 Nem irigyeltem a királyokat!

Lydia.

Míg nem égtél idegenért,
 Míg velem Chloé föl nem ért:
 Szivedet birva Lydiád
 Túlragyogá a boldog Iliát!

Horatius.

A szőke Chloé most enyém;
 El-elringat tánczon, zenén;
 S meghalni volnék érte kész,
 Ha néki azzal hosszabb élte lesz!

Lydia.

Rám Calais veté szemét,
 Én érte, ő meg értem ég,
 S kétszer vagyok meghalni kész,
 Ha néki azzal hosszabb élte lesz.

Horatius.

S ha Vénusz újra ránk tekint,
 S a régi lánczba vet megint,
 S Chloét szívemből kiüzöd,
 S megnyíl neked megint a zárt küszöb . . . . ?

Lydia.

Bár a fénynél, mit csillag ád,
 Szebb Ő, s te lengébb mint a nád,
 És zordabb mint bősült habok:
 Élethalálban a tied vagyok! . . . .

A béke tán évekig tartott. De sem egyik, sem másik a két szerető közül nem volt az örök szerelem papja (vagy papnöje). Lydia utóbb ismét vissza sovárogtá szabadságát; az ablakán zörgető szilaj szeretőket, a dús és tobzódó ifjakat; Horatiust pedig Glyczéra foglalta el s vagy föleleveníté, ha már úgyis megúntha Lydiát, vagy vigasztalta ha epedt a csalfa után, mit eldönteni nem

tudunk. Az utolsó költemény mit hozzá intéz (Carm. I. 25.) ismét azon boszantó, férfiatlan sértés hangján van írva, melylyel Horatius előbbi szeretőit üldözni szereté. Lydia aggúl már s szép ideje elmúlt — az egykori édes paraclausithysák helyett most e boszantó dal veri ablakát :

Már a zárt ablak üvegét az ifjak
Nem koczogtatják oly igen gyakorta;
Alhatol bátran s küszöbödre ajtód
Rája tapadhat.

Melyre oly sokszor ki-kinyíla szárnya,
Gyéren ébreszt most epedő dal ekkép:
«A míg én itt el-veszek értted égve,
Lydia, alszol?» . . . .

Glyczerát epedve szerette Horatius, legalább azt írja Telefushoz (Carm. III. 19.) :

«Mért hever, szólj, berecyni kürtöd?
Néma húrral lantod mért eped?
Szórd a rózsát! fúdd a harsány túlköt;
Irigy szomszéd baját föl se vedd!
Vén, morogjon! — Élj te szerelemben,
Chloé rád vár, oly sürgetve kész;
Vidám hajnal a te képed . . . Engem
Glyczeráért lassu tűz emészt . . .»

S általában, valahol Glyceráról emlékezik dalaiban, hangja a szokottnál édesebb, gyöngédebb; az érzékiséget érzelmek váltják fel s a

valódi szerelem, a mint azt a keresztyénség érti félreismerhetlen bélyegét nyomja reájok. Érette zeng az a rövid, de gyönyörű ima-dal is Vénuszhoz (Carm. I. 30.), melyet szintén megkisértünk, idegen zamata daczára, visszaadni:

«Oh Vénusz! Knidosz s Pafosz istennéje
Hagyd el ah! Kyprosz, örömid tanyáját,
És Glycerámnak, ki neked tömjént gyújt,
Szállj be lakába!

Jöjön el nyílas fiad is, s öv-oldott,
Grácziaák, nimfák; s a veled mosolygó,
Nélküled árvúlt szelid Ifjuság is,
Merkuriuszszal!»

Glycéra iránti szerelme oly állandó volt, hogy a saját szive gyöngéit legjobban ismerő Horatius maga is csodálkozott, mikép vett nála Vénusz oly állandó lakást, mi köti őt oly marandólag ez egy széphez? (Carm. I. 19.) Tán hajló, még erőteljes de már kevésbé tetszetős kora hozta ezt magával.

Túl volt a negyven éven. Oly kor, melyben a szív szerelmet még keres, de nem talál. Chloé még egyszer föltünik a költő láthatárán; nem a félénk kis özike, büszke s merész szépség most, főurak kedvence, társaságok fénye, fényűző hétéra. A vele viszonyát megújítani kívánó Horatiust megvetéssel utasítja vissza; könnyű neki, — ifjabbak, dúsabbak sűrögnek körüle. Neveti a

boszús költő átkát, melyre egy Venushoz intézett kis énekben (Carm. III. 26.) fakad: «Oh boldog Cyprus s havat nem ismerő Memphisz istennője! verd meg e büszke Chloet, haragod vesszejével!»

A szerelem még egyszer mosolyg Horatiusra s még egyszer egy serdülő gyermeklányka szemében. Lyde ez, a fölszabadult rabnő, kit még egykét dal ünnepel. Aztán a szerelem költője elnémul; s a bölcs, az eszmék, hazafiság és erények dalnoka lép előtérbe.

De nem; még, (habozva bár) egy szomorú történetírói kötelességet kell teljesítenünk. Horatius utolsó szerelme, azon életkorban, midőn a nők előtt már kevesebb kedvezésre talált, egy Ligurinus nevű ifjuért lángol. S bármennyire visszariad érzésünk e képtől, azt hallgatással — ha költőnk s a kor jellemének csak valamennyire is teljes képét akarjuk adni, — nem mellőzhetjük. Aztán egy óriási tanúlság rejlik e kép alatt, mely mutatja: a legtisztább szellemeket is mint megvesztegeti a közromlás; és a közérzületet mint megnemesíti, mint fölemeli oly égi vallás, mint a keresztyénség. Im a pogány remekkorban Horatiusnak Ligurinusa, Pindarusnak Theoxénese, Anacreonnak Bathylosa, Catullusnak Juventiusa van; s Virgilius, a nemes és tiszta Virgilius nem fél, hogy midőn II. ecclogáját kiadja, attól a jó érzésük elforduljanak! Ma pedig ugyanaz, mit ők szégyen nélkül íztek, a bűnök legocsmányabbiká-

nak bélyegeztetnék s kénytelen volna nem csak a törvénytől, de a közmegegyezés elől is setétle menekülni.

A IV. könyv első odájában Venustól bucsúzik Horatius; nem az ő már, úgymond, mint a jó Cynara idejében volt; vén már, erőtlen, kedvetlen; ötven év felé jár, nem neki való a szerelem; keressen fiatalabb szíveket. . . . De, — így végzi, méltóbb tárgyra érdemes hevülettel:

«De Ligurinus! Mért szalad le, lopva,
E rég nem ismert könnyecsep arczimon?
Mért reszket ajkam, mintha csak dadogna,
És nyelvemen, ha szólni vágy, mi nyom?
Majd birlak álmaimban, éjfelenten,
S karom magához lázason ölel;
Majd űzlek földön s tengeren, kegyetlen!
Űzlek s te futsz és nem érhetlek el. . . .»

Egy rövid, nyolcz nagy asklepiadi sorból álló óda, (Carm. IV. 10.) van még, a forró vágygyal óhajtott Ligurinushoz intézve. A költői erő s a kifejezések bája, e kis darabban sem hiányzik.

De szivesen túl fordítunk rajta. Elég soká is időztünk Horatius szerelmeinél. Most magasabb rétegekbe kell öt kísérnünk.

III.

Láttuk, hogy Horatius, midőn a philippi vereség után, pajzsát eldobva ismét hazájába tért, a respublica tört reményeinek fájdalmát szívébe rejtve bár, de őszinte keservvel hozta magával vissza. Ha kétségbeesve a szabadság felől el is hátrózta, hogy a közélettől távol tartja magát, de szívében republicanus maradt. Octavius és Antonius neve gyűlöletes volt előtte, gyűlöletes az egész hadé, mely elől, szegény! — futott ama gyászemlékű síkon. E gyűlöletet bizonyosan nem szelidíté azon körülmény, mi miatt ugyan kétségbe épen nem esett, hogy kis örökségét elfoglalva s a had költségei által fölemészttve találta.

Azok közt, kik Octavius körül már ekkor feltűntek s mint az emelkedő nap sugárkörnyezete, vele együtt emelkedőben valának, senki iránt nem érte Horatius több idegenséget, mélyebb, bár önkénytelen ellenszenvet, mint a fényes kegyencz, a sima és büszke Mæcenas iránt. S különös, a sors, mint egy újjmutatásúl a még nem is sejtett jövőre, úgy akará, hogy legelőször is a gyűlölt kegyencznek köszönje személyes szabad-

ságát. A hazába visszatérő Augustus katonái kezébe esett, kik — a közbocsánat kihirdetéséről még mit sem tudván — őt fogva tartották, míg Mæcenas, annak végrehajtója, őt szabadon nem bocsáttatta. Maga erről nem tesz műveiben említést, de Porphyrión, s egy még régibb névtelen életirója adják ez eseményt, hozzá téve, hogy Horatius és Mæcenas személyesen ekkor még nem ismerték egymást.

Szintoly mély vala költőnk gyűlölete Octavius iránt, kiben a minden vetélytársát leszorító egyedurat tán senki sem sejtette meg előbb, mint ő. Horatius imádásig tisztelte Brutust, s ez elég ok volt gyűlölni Octaviust. Az utolsó római holttestét Antonius nagy hadi pompával temettette el Philippinél; a büszke Octavius fölásatni parancsolta a hullát s fejét levágatva azt Rómába hozatta és e főt, oly szent és magas lelkesedés s dicső szabadságeszmék egykori fészket, Julius Cæsar szobra lábához tétette. Midőn elégtételt akart adni a nagy Cæsarnak, megalázta körében a szabadságot.

S mind a mellett Horatius szabadabb levegőt talált Rómában, mint az előzmények után remélheté; a pártok állása hozta ezt magával. A győzők is, kik közt valódi bizalom s érdekegység úgy sem létezett soha, kezdék féltékenyen tekinteni egymást; köztök állt mindkettőnek ellensége s félelme még, a nagy Pompejus fia, Sextus P.; és alig győzve Philippinél, ellene kellett fegyverkezniök.

A levert, elnyomott, de ki nem irtott köztársasági párt még lélegzelhetett Rómában s utolsó töredékei a remény egy szikráját táplálák még szivökben; mert minél többet áldozánk valamely eszméért, minél többet veszünk az érette vívott küzdelemben, annál inkább ragaszkodunk hozzá.

Láttuk azonban, mint hullatá el Horatius utolsó reményeit; mint hajlott a rideg Stoa elveitől Epikur hozzávalóbb tanaihoz. Ne vádoljuk jellemtelenséggel azért, mert jelleme másképp fejlődött ki, mint indult vala. A férfit, ki meggyőződéseit cseréli, méltán éri a következetlenség vádja; de ha más táborban találjuk a férfit, mint melyben a még meg nem szilárdult ifjú áll: van-e jogunk hasonló ítéletre? Csak annyit szabad vizsgálat alá vennünk: jogosult-e általában azon párt, nézet vagy helyzet, melyben áll; s nem becstelenül áll-e meg benne? És a továbbiakból ki fog tűnni, hogy Horatius semmi helyzetben nem becsteleníté meg magát, nem tartozott azon gyáva lelkek közé; kiket az emelkedés lealjasít.

Lassanként, a mint Horatius az eltemetett *respublica* álmaitól távolodott, fogyott a tér — észrevétlenül — közte s Octavius és hívei között. Két férfi állt a leendő Cæsar pártján, hatalmának legfőbb emeltyűi, egymással oly ellentétesek, egymásnak szükséges kiegészítői, kiket csak oly ritka tapintat, mint Octaviusé választhatott ki s kapcsolhatott össze és magához: Agrippa és

Mæcenas. Amaz, egyszerű hadias alakjával, katonás öltözetével s járásával, semmivel sem mutatá, hogy udvari kegyencz; ez hosszú, lebegő tunicájával, lágy s mintegy hullámzó járásával, a fényűzés egész légkörével, inkább ázsiai satrapának, mint római tanácsosnak látszott. S Horatius, midőn őt így látta, önkéntelenül is előbbi kedveletei felé érze vonatni lelkét s szíve megkönnyebbül, ha az udvar romlottóságát s benne Mæcenas puhultságait ostorozhatá. Az első könyv második satyrája, míg egyedül a középszer s mértékletesség dicséretére látszik irányozva lenni, tulajdonkép Octavius s barátai fényűzése ellen van intézve. Tudta azt jól Horatius, hogy oly hatalmas személyek ellen közvetlen nem intézheti a gúny vagy vád nyilait; de a közérzetnek legjobban szolgál, ha azon bűnök ellen kel ki, melyekre amazok leghajlandóbbak valának. Azon satyra ez, melyből főlebb mutatványt közlénk; mely, míg Horatius erkölcsi nézetei szigoráról sem igen kedvező fogalmat nyújt, világosan jelzi a közromlást. A roppant hatás, melyet előidézett, költőjét egyszerre az olvasó világ kedvenczévé tevén, nem sértette a finom és szellemdús Mæcenas. S ő, ki benső hajlamánál fogva szintúgy mint eszélyből, óhajtotta a szellem embereit megnyerni magának és urának Octaviusnak — már ekkor kinézte az utat, melyen a fiatal költőt magához vezetendi. Virgilius és Varius által; de azon kiszámított ildommal és tartózkodással, mely

Mæcenast a tőle még távol állókkal szemben jellemzé.

Mikor Horatius haza jött, Virgiliust már Rómában találta. Ismeretségük csaknem a gyermekorból eredt s azt most csak meg kelle újítani és bensőbb barátsággá emelni. A mint a költői pályán emelkedtek, szivök úgy közeledett; azon ritka, egykorú s hasonló két lángész közt páratlan barátságot köték, mely mindkettőjöknek ép oly dicsőségére válik, mint remekműveik akár-melyike. Csakhamar hozzájok csatlakozék Varius, mindkettőjök költőtársa; s ha a hágyományoknak hihetünk, — mert az idő megirigylé tőlünk műveit és semmit sem hagyott föl belőlök — a kor első tragikus költője. A három, saját nemében első rangú költő barátsága oly gyöngéd volt, hogy Martialis több mint fél századdal utóbb példányul állítja őket a költők elébe, egyik epigrammájában (VIII. 18.); s ha Virgilius, művei objectiv természete hozván magával, e baráti bensőségről nem emlékezik, Horatius annál gazdagabb a kölcsönös szeretet festésében s a két barátira, különösen Virgiliusra tett gyöngéd vonatkozásokban. Pedig Augustus korának e két nagy költője, emberi s írói egyéniségben egymástól felette különbözött. A republica fölé hasadt vérhajnalban, midőn a fiatalabb Horatius fegyvert fog, a szelidebb Virgilius egészen magába vonul, mint a csiga és saját belsejében keres menedéket; ő eszményi világban él, melyet magának alkota; míg Hora-

tiust a való, tevékenység, a küzdelmes élet vonzza, melybe míg elmerülni kész, azt ostorozni is szereti. Lángelméje erősebb, eredetibb mint Virgiliusé; de ezé tökélyesebb, emelkedettebb mint amazé; azért Horatiust, a világ, udvar, erkölcsi romlottság s bűnök ellen kérlelhetlen gúnyorral fellépőt a mennyi taps, annyi bosszús indulat is kíséri; míg Virgilius muzsája senkit sem sért, mindenkit elragad, mindenkit gyönyörködtet s bámulói seregébe egy irigy vetélytársat, egy bosszús ellenséget sem hagy vegyülni. Horatiusra, a mint fejét daczosan kezdé emelni ellenök, bosszúsan néznek az udvar hizelgői s megemlékeznek a Brutus legio-vezérére; Virgiliust szeretet nyájas mosolya fogadja az udvarnál s kíséri vissza a magányba, melyet szeretett s melyet csak vele született jószívűségből és udvariasságból hagyott el pillanatokra. Horatius a népszerűséget azon veszélyes úton kereste, mely a tömeg üdvkiáltásai közt a tarpeji szirtre is vezethet; Virgiliust azért szereté mindenki, mert nemzete nemesb hajlamainak tudá kedvezni s dicsőségét és jövőjét éneklé meg. A két költő nyelve is szellemeket tükrözi vissza. Horatius, kivált első műveiben, fanyarságig erőteljes, darabosságig őszinte. Sok darabját valódi tartós, de sértő szörszövevethz hasonlíthatjuk. Virgilius minden sora oly fényes, síma és tökélyes, mint a napsugár, s művei egésze mesterszövet, aranyfonalból.

Azok közt, kikhez Virgilius s Varius barátsága

Horatiusnak legelőször nyitott útat, volt As. Pollio, előbb erős republicanus, ki a szabadság vesztét túl élni sem akarta, utóbb magányba vonult, de szelleméért, tehetségeiért s tekintélyeért a triumvirektől is megkimélt férfi; híres szónok; tragikus költő, tudós történetíró; a művészetek bőkezű s műértő előmozdítója, első, a ki közönyvtárat állíta Rómában s azt minden nemzetek s idők nagy embereinek aranyból, ezüsből s rézből öntött szobraival ékíté; ő hozta be az új, kivált költői művek nyilvános felolvasását, mire azonban Horatius soha sem szánta el magát. Később Pollio a Cæsar s Pompejus közötti polgárháború történetének megírásához kezdett s ez elhatározásával alkalmat adott Horatiusnak, legjobb politika költeményei egyikének (Carm. II. 1.) írására.

«Irsz a Metellus consul alatt eredt
Polgári hadról; fested a harcz bünét,
Játszó szerencse vak szeszélyit,
Nagy fejedelmi erőt, s a fegyvert,

Min még aludt vér foltja setétedik;
És a veszélyes koczka mikép görög;
S a csalfa hamv alatt parázsban
Szúnyadozó tüzeken tapodsz, jársz!

Vad harsonáktól ijjedező fülünk
A görbe kürtöt hallja recsegni már;
S a fegyver fénye a futamló
Gyors paripát s lovagot riasztja.

Robogni hallom már a vezéreket,
 Míg rajtok a por dícseli szennye ül,
 S görnyedni látom a világot,
 Szörnyü Cato szive nem hajol csak...

De vissza kell térnünk a Virgilius révén kötött ismeretségekhez. Mæcenas óhajtá Horatiust is közel vonni magához, de ezt csak fokozatonként teheté; állásában nem feledhette el, hogy a satyrák költője Brutus harczosa volt s most is gúnynyal néz a nagyok szemébe, kik őt eddig csak erővel győzhették meg, szívökkel s jótéteményeikkel még nem. Azért Virgiliust kérte meg, vezesse be hozzá Horatiust, mintha ez akarna tisztelegni a hatalmas kegyencz előtt. Senki, Virgiliuson kívül, czélt nem érhetett volna ilyesmiben. Ő legyőzte Horatius valószínű vonakodását s a bemutatás megtörtént, Varius is közbenjáró volt. A fogadás kegyteljes, de kimért és csak egy pár percznyi vala. Horatius maga tudósít róla az I. 6. satyrában, melyből főlebb az apjára vonatkozó szép sorokat idéztük.

«Egykor a jó Virgil, s Varius szólottak előttem
 Rólam: ki s mi vagyok? S azután, hogy elődbe vivének:
 Csak keveset szólék, akadozva; fiúi szemérem
 Tiltta beszélni sokat; nem festém híres apától
 Nemzettnek magamat, — se dicsekve, nemes paripákon
 Büszkén járónak; csak a mint igaz; ott te is egy-két
 Szót felelél csak, a hogy szoktál; s én távozom. Aztán
 Újra kilencz hónap multán hivatál s akarád, hogy
 Allna barátid közt nevem...»

Ennyi idő kellett az óvatos Mæcenasnak, annak kimutatására, hogy Horatius barátságára őt semmi sem sürgeti s azt mint kegyet az embernek, mint elismerést a költőnek, ő nagylelkűen nyújtja.

Mæcenas nevét, mióta a művészetpártolók fajnevévé vált, mindenki ismeri; de jellemét ritkán itélik jól meg. Őt a legkülönbözőbb anyagokból gyúrta a természet, mint a hatalmas kegyenczetet és a legnagyobb államférfiakat rendesen. Gazdag és régi (de csak lovagrendi) családból származván — mely azonban, közhit szerint, az etrúriai királyok törzséből ágazott vala ki — a gazdagság erényeivel és bűneivel egyiránt bírt. Független és hatalmas szellemi ereje azon erkölcsi bátorságot adá neki, melylyel a triumviratusban proscriptiókkal foglalkozó — s a gyűlölet e munkájába egészen belemerült Octaviusnak fülébe merte mondani amaz emlékezetes szavakat: «Surge tandem, carnifex!» (kelj fel már, bakó!) És e mellett az érzéki gyönyörök, keleti puhultság rábszolgájának látszék lenni, — azok közt sem engedvén mégis éles és szívekbe néző, átható pillantását elhomályosítani. Valódi lángeszze volt a csábításra és megvesztegetésre, mint azon kigyónak, mely tekintete varázs erejével bővöli le áldozatát; de ő jót tett azokkal, kik fölött e csodás felsőséget gyakorolta. Önerdekét, mit soha nem feledett, a birodaloméval s az Augustuséval annyira egybe olvasztá, hogy maga sem

bírta volna megkülönböztetni soha. A birodalom javát, virágzását s Augustus hatalmát és dicsőségét — mint saját magáét nézte, munkálta. Kényelemszerető, harczokra nem termett, de Octavius oldalánál minden veszélyben jelen; s ez, ha beteg volt, ha baj nyomá vagy szomorúság lepte meg, — kegyencze házához viteté magát, oda költözött; mert ott azon fényt, jóllétet, kényelmet, a gyönyör és vidámság azon fűszeres légkörét találta fel, melyet magánál, még császár korában is egyszerű, majdnem rideg háztartásában nélkülözött. A költők társaságában Mæcenas szellemi élvezet lelt, neki jól esett a múzsa választottaival jót tenni, kényeztetni őket és megosztani velök gazdagságát, örömeit, kényelmét; de ki tagadhatná, hogy azon hiúság is vegyült e nagylelkűségbe: hordhatni azon gyöngyöket, büszkélkedni azon drágakövekkel, melyeknek minden aranyat és gyémántot felülmuló becsét az ő nemes s művelt ízlése oly jól meg tudá mérni.

Dicsérni szokták azon szerény mérsékletét, hogy a lovagrendből, melyben született, nem vágyott kiemelkedni, s ő, az első kegyencz, még senatorrá sem tétette magát. Csalódás van a dologban. Sőt kevélyebb volt, mintsem a birodalom első lovagjából, a senatorok utolsójává akart volna lenni; itt e politikailag egyébiránt is fontos rendben, elől, vetélytárs nélkül állt; amúgy elvegyült volna a senatorok sorai között, mint kinevezés során a legújabbak egyike.

Az emelkedett lelkű Mæcenas könnyen megbocsátotta Horatiusnak, hogy ismeretségek kezdete előtt ellene is mert egy-egy csípős vonást vegyíteni satyráiba. A költő szellemdússága s még inkább epikuri életnézete, mi az övével annyira megegyezett, vonzotta felé a szintoly szellemdús s szintoly élvszerető kegyenczet; és az első közeledés után valóban csaknem azon pillanati gyorsasággal ment barátkozásuk, mint az idéztük hely festi. E két hasonirányú szellem könnyen megérté egymást. Mintegy közmegegyezéssel, hallgatva mellőzték politikai érzelmeiket; Horatius kész volt feledni, hogy Mæcenas az udvar első embere; s Mæcenas megbocsátá, hogy Horatius még idegen és bizalmatlan Octavius iránt. S valóban, a Mæcenassal gyorsan fejlődő bensőség mindjárt nyomokat hagy a költő számos e kori művén; de még sok idő telik, míg némely államünnepélyi dicsőítéseken kívül, — rátartó muzsájának benső bizalmára méltatná a hatalmas uralkodót.

Olvasóink észrevették, hogy inkább tárgycsoportozatos, mint időrendi életrajzát igyekszünk adni Horatiusnak s most is megbocsátanak, hogy Mæcenashoz jutva, összefoglaljuk mindazt, mit a két egyén, a magas kegyencz s a költő viszonyára nézve mondani akarunk.

Mondtuk már, mily gyorsan fejlődött s melegült barátsággá e tartózkodva kezdett viszony. A Horatius által, I. 6. satyrájában vázolt jelene-

tet a város ép. ut. 716-ra tehetjük, midőn ő 27 éves lehetett; s még azon évben, vagy a legközelebbiben kelt az Epod. III., Mæcenashoz, mely világosan mutatja, hogy viszonyuk már egészen bizalmas, s minden rideg formaságok nélkül, a társaságban egyenlőségi lábon állanak. A költemény nem egyébért csak ez életrajzi adatért becses. Mæcenas, úgy látszik, szerette a foghagymát, mit Horatius utált; az ellen kel ki s e bájos négy sorral végzi az igen közönséges költeményt:

«S ha máskor is még ilyesmit kívánsz Meczen,
 Leánykád tartsa kis kezét
 Hő csókjaidnak ellenébe, és az ágy
 Zugába jól vonuljon el...»

Midőn 723-ban Mæcenas is követte Octavius Cæsart az Antonius elleni hadban, Horatius — ekkor már elválhatlan, védnökével akart menni, de ez határozottan ellene szegült annak. E fölötti panaszát, Mæcenas miatti gyötrő aggodalmait önti ki költőnk az I. epódban, melyben egyenesen amice Mæcenas-nak szólítja meg a hatalmas minisztert. A költemény hangja oly őszinte, oly meleg, hogy meg kell győződnünk, miszerint e bizalmas megszólításra Horatiust nem csak Mæcenas kegye, hanem saját szíve is jogosította föl. De hogy e barátságban Mæcenas jótéteményeinek s még inkább a gyöngédségnek, melylyel azok

becsét nevelni tudá, szintén meg volt részök,
épen e költemény is mutatja.

«Viselni e hadat s akár minő, veled,
Kész, kedvedért, az én szivem.
S nem, hogy kegyedből több tulokkal szántsanak
Ekéim a mezőn; avagy
Gulyáimat egyik határról másra át
Tereljem a hő évszakon;
Sem, hogy fehérlő nyaralóm kinyúljon a
Határig!... Eleget adott
Oh többet az elégnél, bőkezű kegyed.»

Mæcenas korán s jól kiismerte kedvencz költőjét, mondhatjuk: barátját. Tudta, hogy szereti a jóllétet, gond nélkül; izlése egyszerű, inkább a közepszeren, mint a fényüzésen kapó, de nemes és emelkedett; dús barátja házában a gyönyört élvezni tudó, mert a gazdagságnak ott csak kényelme volt övé, nem egyszersmind gondjai s baja is; dolgozni, hogy életét fentarthassa, képes és bátor, de muzsája hajlékonyabb és termékenyebb, ha szükség nem kényszeríti; és végre — mit szintén nem volt szabad feledni, — a kegy leereszkedő adományaival szemben büszke és visszautasító, de a testvéri osztozást, mit szív szívnek ad, nyájasan és gyöngéden, mint csak Mæcenas volt képes, — büszkeség nélkül, mint természetes részt elfogadni kész.

Ilyennek ismerte őt Mæcenas; s «hogy kárpót-
lást adjon neki azon atyai örökségért, mit, úgy
monda, hadjáratunk miatt veszíte el»; csinos kis

birtokkal ajándékozta meg. A gabonaföldek, legelők, szőlők s gyümölcskertek, különösen olajfák, mikből e kis birtok áll, elég jövedelmet adtak arra, hogy Horatius, ízlése szerinti közepszerben, de gond nélkül élhessen. A birtok a Szabini részen Tiburtól (hol Mæcenas pompás villája állt) nem messze, gyönyörű magányban feküdt. Fekvését maga Horatius így írja le (Epist. I. 16.) :

«Quincti! Ne kérdd, földem, gabonából ád-e kalangyát?
Ád-e kövér olajat bőséggel? Nyújt-e gyümölcsöt?
Rétje van-e? Fürtös szőlő nevet-e le a szilről?
Elmondom bőven földem fekvésit, alakját.

Hegysor nyúlik elé itt; félbeszakítva egy árnyas
Völgytől; a mint kel a nap, jobbjára özönli sugárit;
Míg a baloldalt csak lemenőben éri verőfény.
Enyhe szelid levegőm. Zöld bokron som pirul, és kék
Szilva mosolyg. Terepély bükk és cser, mákkal a barmot
És hűvös árnyékkal, délente, kínálja a gazdát.
Vélnéd: vajmi közel zöldelhet az enyhe Tarentum!
Van forrásvizem is, folyamot formálhat, olyan bő,
S nem hidegebb s tisztábbak a Hébrusz habjai nála,
Gyöngye fejem s belseim bajait gyógyítja vízével.
Enyhe, kies rejtek van elég itt; őszi ködök közt
Ez vidítja szívem, hidd el, s újítja erőmet!»

Mæcenas nagylelkúsége nem elégedett meg ez adománynyal, azt akarja, hogy kedvence, bár felszabadult rabszolga fia, bírjon a lovagrend előjogaival s kitüntető jeleivel: a gyűrűvel s nyaklánczsal (Sat. II. 7; 53 sor). Ezáltal is, gyönggden, magához egyenlővé akarta tenni őt. A szin-

házban saját padjába, oldala mellé ültette; asztalánál, mondhatnók egy bibliai kifejezéssel, kebelében nyugtatta.

Ennyi megkülönböztetéssel s jótéteménnyel eszközlé Mæcenas, hogy viszont Horatius is egész szívét átadta neki s őt nem csak lelke edéssel, de mély gyöngédséggel szerette. Viszonyuk a mily szoros, oly őszinte is volt; s a mily bizalmas, oly állandó is. Bár születés, állás, gazdagság őket oly messze veté egymástól — e távolság köztük egészen elenyészett; természetök, elveik, hajlamaik, ízlésök, jellemök hasonlók valának. A két lélek egymásnak volt teremtvé s barátságuk megérdemli, hogy az évezredek megkimélték emlékezetét.

De a leggyöngédebb szeretet sem szüntetheti meg egészen, a világi helyzet különbségeit, minden korlátait. A kötelességek, hivatal, környezet, rang — érvényesítik igényeiket. Horatius jókor átlátta ezt; s hogy az őt soha se nyomaszthassa, bölcsen elvonúlt néha dús barátja köréből. Ennek mindig a város és udvar fényében, a politika zajában, a kormányzás gondjai közt kelle élni; csak lopva nyerhetett egy-egy óhajtott pillanatot, hogy ragyogó öltönyével nagyságát levetkezze; Horatiust ez kifárasztotta volna, ő hát keresett magányt a zaj helyett, munkát a gyönyörök után, középszert a fényt felváltani. Így megőrizte magát, azon lehetőségtől, hogy valaha vagy csak egyes perczekre is, teherré válhassék; s Mæcenast,

hogy állásában, kötelességeiben valaha akadályúl érezze őt!

Mæcenas, elejénte nem akarta megérteni Horatius czélzatát; s különösen, midőn egészsége gyöngültével, gyakrabban nélkülözte költője társaságát, élénk szemrehányásokat tett neki; hitta, jöjjön gyakrabban; végre hitta, költözzék egészen hozzá. Egy pillanatig azon gyanú is kelt lelkében, hogy talán nem tett még eleget barátjáért; s birtokát, mit ő ajándékozott, meg akarta kétszerezni. Horatius ezt visszautasította; neki elég volt, a mije volt, s fölösleges gazdagsággal irigyeket szerzeni nem akart; aztán a szükségést könnyen s jó lelkiismerettel fogadta el és alig tekinté kegyajándéknak, a mi azon túl volt, sértette volna büszkeségét, lelkiismeretét. Annak a kérésnek sem engedett, hogy költözzék Mæcenas-hz s kitette magát annak, hogy ez őt hálátlan-nak vélje. De midőn egykor ígérte meglátogatni őt s ígéletét nem teljesíthetve, új sürgetést s szemrehányást kapott Mæcenas-tól, szükségesnek látta, őszinte magyarázatot adni neki. Az I. kötet 7. epistolájában teszi ezt, szokott nyiltságával. Jobb, ha magát hagyjuk beszélni, bár tolmácsolásunk — félő, — legbájosb fuvalmától fosztja meg beszédét.

«Öt napig, úgy fogadám, maradok csak kinn majoromban, S im, hazugot, már-már egy egész hónapja hiába Vársz. . . De ha azt akarod, hogy egészségben legyenek, éljenek: Most, a betegségtől félőt, hagyd úgy szabadon, mint

Hogyha beteg volnék. Most érik a füge, a hőség
 Most temetőket tölt, a halottak hirnöke folyvást
 Lictor-övezten jár; apa és anya félti szorongatva
 Gyermekait, halovány arczával; rémít a járvány,
 És végrendeletek bontása van a napirenden.

Majd ha fehér hó ül újonnan az albani térre,
 — Költőd délre siet, kiméli magát, olvasva napestig;
 S téged, drága barát, csak majd a tavasz-fuvalommal
 S első fecskével, várd nyugton, látogat ő meg.

Nem től úgy te velem, mint egykori pór, a ki körtét
 Így kínált vendégeinek: «Végý még koma!» — ‚Sok lesz.‘
 ‚Végý csak a mennyit akarsz.‘ — ‚Köszönöm.‘ — «Végý
 hát gyerekidnek,

Kapnak rajta, tudom.» — ‚Már mintha zsebeim tele volna
 Úgy veszem.‘ «Ej! de ha itt hagyod is, sertések eszik meg.»
 — Nemtelenül pazarol, ki ha mit maga ún, köti másra;
 Ily jótét magván terem a hálátlan örökség.

A jó s bölcs, jót tenni a jókkal s érdemesekkel
 Kész, de a járó pénzt nem váltja silány fa-garassal....
 Méltóhoz, hozzád, én méltó lenni kívánok,
 Ámde ha mellőled távoznom nem szabad: úgy, add
 Vissza megint ifjonti erőm, add barna hajammal
 Benőtt homlokomat; hagyj, mint rég, újra nevetnem,
 S fájlalnom, bor közt, pajkos Cinarám kiszökését!...

Éhes róka szoros nyíláson bújt vala egykor
 Telt hombárba; mikor jól lakva ki készüle jöni,
 Nem fért vissza degez hasa; végig nézte e dolgot
 Künn a menyét s így szólt: «ha akarsz szabadulni viszontag,
 Mint bemenőbe sovány voltál: jöjj vissza soványon.»

Én, ha e kép rám czélz, im mindent visszaadok inkább.
 Én úgysem szoktam, jóllakva, dicsérni a mások
 Tán nyomorúbb sorsát, nyeglén; sem Arábia minden
 Kincséért nem adom szabad éltém drága nyugalmát.
 Dicsérted sokszor mérsékletemet; ki, ha voltál
 Szembe «királyom, apám» — távolban is így nevezélek.
 Am lásd, mindentől, mit adál, mily könnyen elállok!
 Jól mondá Telemakh, fia a türodelmes Ulyssnek: ·

«Nem jó hely paripák számára szegény Itakánk, mert Szűk s nem sína a föld s a füvet sem termi ki bőven. Tartsd meg ajándékid, Atrevsz fia, jobb helye nálad!»
A kicsinek kicsi kell. Nem kérem, Róma, királyi
Pompád! Engem a szűk Tibur int s az enyhe Tarentum.»

Elég. A levél második felét, mely az eddig mondottakat egy akkorban ismeretes történeti adomával illusztrálja, bizvást elhagyhatjuk. Úgy látszik, Mæcenas a magyarázattal megelégedett; s gyöngéd maga is, Horatius gyöngéd félelmét és tartózkodását egészen fel bírta fogni. Viszonyuk mit sem változott. Horatius szabadon jött s ment, szeszélyeként majd az udvar verőfényébe állván, majd a szabini völgymagány árnyai alá rejtőz-
vén. S Mæcenas, hogy magát Horatiushoz mindenben egyenlőnek mutassa, nem egyszer ment vendégül hozzá. Kiséretével, majd csak maga, annál fesztelenebbül. A költő asztalára aztán ilyenkor valami régi jó bor került, vagy abból az amphorából, melyre születése esztendeje iratott vala s mely a mint ő vénülvén tűzét s erejét vesz-
tette, vele egyidős, évről-évre nyert tűzben, erő-
ben; vagy abból, mely a marsusi had idejéből, Spartakustól megkimélve elbújhatott a pincze valamely zúgában. A római fényüzés kelléke, mi nélkül lakoma és asztali-öröm nem lehetett el, drága illatszerek s kenőcsök sem hiányoztak ilyenkor; a költő oly király volt egyszerű, szűk lakában, mint Mæcenas a maga fényes otthoná-

ban. Ha Mæcenas ilyenkor előre tudatá szándékát, nem azért lőn, hogy Horatius érette készületeket tegyen, mint inkább attól félve, nehogy azt költői munkában vagy ábrándban zavarni találja. Horatius aztán egy-egy költőileg hívó dalt küldött elébe. A III. könyv 29. ódája ilyen. S ha Göthe szerint a vers érdeméből az alkalmiság mit sem von le, mert minden versnek alkalminak kell lennie: ez valóban igazolja Göthét. A hypercriticus Scaliger maga így ítél felőle: «egyszerűen kezdődik, aztán folyvást emelkedőben van s végre oly magasra száll, melyen túl egy költő sem szárnyalhatott!» S e dicsérethez Vanderburg méltán teszi azt, hogy «e szép ódában a philosoph oly fényben ragyog, mint a költő.»

Bocsásson meg az olvasó, hogy az eredetire utalás helyett, darabos kísérletünket adjuk ismét elébe.

«Etruszk királyok sarja! siess hamar!
 Bántatlan áll még ó zamatos borom;
 Lágy rózsa szirma vár, Meczén, rád;
 Fürteidet, röpülő illattal

Balzsamkenőcsöm várja. Jövel, siess!
 Nedves Tiburt s az Ésula völgyeit
 Ne nézd tovább, s az apagyilkos
 Vad Telegon szomorú hegyodvát!

Bőség unalmit, s fellegeket verő
 Kastélyod ormát hagyd oda egy kicsinyt!

Oh szünj a boldog Róma füstét,
Lárma-zaját s javait csodálni!

A gazdagoknak jól esik ily csere!
Kunyhó alatt, szűk tűzhelyen, izletes
Ebéd, ha távol pompa és fesz,
Kedvre derít s tova üzi gondod.

Már Andromeda atyja világol a
Nyílt láthatáron; már Procyon dühöng,
S a bőszi oroslán, lángsugárral
Égeti már az aszalt mezőket.

Arnyat keres már s csörgedező habot
A lankadó nyáj s pásztora; elbukik
Cserjék között; folyó kiszárad,
Partja felett fuvalom se' lendül.

Téged bazádnak dolgai, rende tart
Ébren szünetlen; őrzöd az államot:
Hogy Cyrus-birta Baktra mit főz,
Mit Tanais, Seres is mit indít?

Am a jövőndő titkait isteni
Bölcs kéz borúlt éj árnyaival fődí;
S kaczagja csak, ha fél az ember
Szertelenül... A jelen valókkal

Gondolj tehát csak! Mint az erős Tiber,
Úgy fut le minden: most maga medriben
Hömpölygve etruszk tengerig le,
Majd beszakadt köveket, kitépett

Tökéket, itt egy házat, amott megölt
Falkát ragadván; míg zaja visszazeng

Erdők s hegyek felől morogva,
Méla vizét ha dagasztja szörnyű

Arvíz, dühödten!... Az maga bölcs ura
S él jól: ki minden este magának ezt
Mondhatja: éltem! Bárha holnap
Föllegesen kel a nap, vagy égi

Fénynyel, mosolygón: — Jupiter a mit ad,
Nem hagyja többé visszasuhanni, nem
Másítja meg mit egyszer a gyors
Óra hozott, röpkülő útában!

A balviszály közt játszai szerencse, mely
Ádáz szeszélyét űzi szünetlenül:
Az állhatatlan méltóságot
Itt nekem, ott egyebeknek osztja;

Jó, míg velem van; ámde ha verdesi
Szárnyát: miattam, vigye a mit hozott!
Erényemet magamra öltve,
Jámbor öled keresem, szegénység!

Bár összerecszen árboczm a dühös
Szélvész miatt: én nem tudok esdeni,
Sem fogadással alkudozni,
Kincseimet hogy a feldühült ár

Fösvény habok közt el ne temesse! Nézd,
Kis csolnakocskám bátran evezve száll,
S a bős habok közt védve visznek
Enyhe szelek s vezető csillagpár...»

(Minden egyes, s Horatiusnál oly gyakran
előforduló és magyarázatot igénylő tulajdonnév,
helynév vagy hitrege s történelmi adat megvilá-

gítását, itt is, mint eddig, a tudományra kell bízunk. A kevésbé ismertek közül legyen itt megemlítve, hogy Telegon egy hitrege szerint Ulysses és Circe fia, kit gonosz anyja Ithakába küldött; Ulysses és Telemachus, nem ismerve őt, megtámadták mint rablót s a küzdelemben ő megölte Ulysseset.— Bactra és Seres a legtávolabb keleten ismert országok s népek nevei; addig terjedt Augustus birodalma s Mæcenas gondja. A Procyon (a kutyában) és Oroszlány csillagjegyeiben van, köztudomás szerint a nyár legforróbb derekán a nap. Andromeda atyja: Cefeus, csillagzat neve, stb.)

Mondtuk, hogy Mæcenas, gond s gyönyörök által egyiránt elgyöngítve, sokat betegeskedett. Tegyük hozzá, hogy felettébb félt a haláltól. Sokkal jobban tudta használni s élvezni az életet, mintsem e félelmet természetesnek ne találónk s meg ne bocsátanók. Eredetileg sem volt erős testalkatú s a mennyire szeretett élni, oly kevésbé tudott szenvedni. Mikor hát a kettő között kelle választani, azt mondá: inkább óhajtja a halált. Horatius most minden egyéb tekintetet félretön s a szenvedő ágyához sietett, vigasztalni. Azon szép ódában (Carm. II. 17.) tette ezt, melyben egész szívből mondja: sem az istenek, sem én nem akarom, hogy te előbb halj meg, nálam; s mint egy jóslélekkel előre megmondja, hogy egyszerre fognak meghalni. Mæcenas meggyógyult s ez idő után még tizenkét évet éltek együtt; de

valóban, haláluk ideje oly közel esett, hogy a jóslatot majdnem szó szerint beteljesültnek mondhatjuk. De ez még messze van. Midőn Mæcenas meggyógyulva először jelent meg nyilvános helyen a Pompejus-színházban, a nép fölállással s üdvkiáltásokkal fogadta. Népszerűségének e szembetűnő jelét finom hizelgéssel használja föl Horatius egy alkalommal. Mæcenas váratlanul meglepte őt; semmi készület s az otthon legjobb borokhoz szokottat, szegény költője csak maga szúrte szabini borral tudja kínálni; nincs az erős cecubum, sem a nemes calenumi; nincs a borok aristocratája az ízes falernumi s a kedves formii; de középszerű borának becset ad a szelleműs költő azon emlékeztetéssel «az napon zártam korsóba, úgymond, melyen téged a nép örömjongva köszöntött a színházban.» Mely nagynak ne volna édes ily emlékeztetés s ne tenné édesbbé a savanyú bort is?

Talán épen e barátságos együttlét alatt vette rá Mæcenas, költeményei gyűjteményes kiadására Horatiust. Rég, úgy szólván, barátságuk kezdete óta, unszolta erre. A satyrák könyvei (mikre utóbb még vissza kell térnünk) már ki voltak adva; az elsőt hihetőleg még harminczegy, a másodikat harmincznégy (némelyek szerint harminczöt és harminczhét) éves korában összegyűjtötte; azon korban pedig, melyről most szólunk, már negyvenöt—negyvenhat éves volt. Azonban még évről-évre szaporította lyrai költeményei

számát, s Mæcenasnak sokszor adott ígérletét azok gyűjtése iránt, mindannyiszor tovább tudta halasztani. Azon költők egyike volt, kik évek múlva is szerettek s tudtak javítani műveiken; kik egy-egy finomító vonást, a kis körömrre, a göndör színre, az ajkredőre még akkor is tettek, midőn az egész alak rég készen állott, megmásíthatatlannúl. A maga által adott parancsnak: «nonum prematur in annum...» maga engedelmeskedett legelőbb, legjobban. Szokása volt, ha valamely költeménye sok mûgond s szigorú önkritika után végre elkészült, bizalmas, kis baráti kör előtt felolvasni s aztán — félretenni, mint a szép, de csak télen érő gyümölcsöt. Időről-időre aztán elővette a simító ráspolyt és soha sem mondá, hogy ez már az «utolsó simítás.» Mæcenas azonban nem szűnt sürgetni a kiadást. Természetes, nyomda nem lévén, egyes kisebb költemények többnyire csak a baráti körök sajátjai maradtak, legfőlebb, kézről-kézre, kevés példányban kerenghettek. A nagyobb vagy gyűjteményes munkákat kiadó-kereskedők megvették, lemásoltatták sok példányban s árulták, mint ma a nyomtatott könyvet. Horatius nem félhetett attól, hogy költeményei kiadót, — kiadójuk nem attól, hogy vevőt s olvasót ne találjanak. A satyrák költőjének híre, népszerűsége meg volt alapítva; egyes dalai, a mint a közönség közé kiszivárogtak, lelkesült fogadtatást nyertek s mindenki óhajtvá várta azok gyűjteményét. Fennebb is láttuk,

hogy Horatius azt már többször ígérte Mæcenasnak; de majd szerelmi elfoglaltság, majd betegeskedés, majd egyéb ürügy alatt mindig kimentette magát. Most nem maradhatott tovább, s maga is eljötnék látta az időt. Bár voltak még egyes darabjai, melyeket kiadni vonakodott. Némelyeket, ezek közül, mint már említők, örökre félre tett, s azok Epódok neve alatt csak halála után láttak napvilágot. Némelyeket, hihetőleg mégjavítani akarván rajtok, csak egy időre tartott vissza s az ódák utóbbi könyveiben kibocsátott. Most a két első könyvet rendezé, fejezte be teljesen. A két első egyszerre, — mert egy tekintet ezekre meggyőz, hogy nem külön, hanem együtt kellett megjeleniök. Az első könyv elején ajánlat, a második végén befejezés áll, mindkettő Mæcenashoz intézve; az első könyv magában befejezetlen, a második fejnélküli; mindkettő csak együtt egész.

Azok az énekek, mik e két könyvet alkotják, mind készen voltak már. Az I. 1, és a II. 20 (a befejező) készültek legutoljára. Amaz, az ismertes «Mæcenas, atavis edite regibus» — egy útszéli igazságot illusztrál igen költőileg, saját célja szerint. «Mindenki más-más hajlammal bír — engem a múzsák társasága vonz» — ez az alapeszme. A két kezdő s bevégző sort, némelyek későbbi toldaléknak akarnák tekintetni, de nézetünk szerint hibásan. A költemény ugyan azok nélkül is egész, de Horatiusnak Mæcenas iránti hódolatos s egyszersmind gyöngéd tiszteletét

semmi sem fejezi jobban ki, mint e sorok «Mæcenas, úgy mond, ősrégi királyok sarja, oh oltalmam s édes dicsőségem!» és végül: «Ha te engem a költők sorába számlálsz, magas fejem már csillagokig ér.» Neki csak Mæcenas helybenhagyása kell, a koszorú, ha az ő keze nyújtja, csillagkoszorú lesz!

A befejező énekben (Carm. II. 20.) saját apotheosisát zengi Horatius. Sok jel mutatja műveiben, hogy ő jól ismerte saját becsét s halhatlanságát nem egyszer jósolja. Ódái III. könyvét is ily jóslat zárja be, amaz ismeretes énekben: «Exegi monumentum ære perennius.» De sehol halhatlan dicsőségének előérzete oly költőileg nem nyilatkozik, mint a második könyv utolsó ódájában. A kép, melybe örök életét öltözteti, a legrégebb időtől maig használatban levő, legkedvencebb költői képek egyike: a haldoklása előtt legszebb dalát zengő hattyú képe, azzal a hitregei eszmével társítva, hogy az itt meghaló hattyú, más vidékekre szállva, phönixként újul meg s örök életet él.

«Erős s szokatlan szárnyon emelkedem,
Kétéltű dalnok, túl eme légkörön,
Nem mulatok tovább a földön,
Lenn hagyom itt az irígy világot,

S hitvány zaját! — Nem, nem halok én meg: a
Szegény szülőknek sarja, kit édesen
Szólítsz tiédnek oh Mæczenem!
Engem a Styx vize nem borít el...

Már-már kemény bőr vonja be tagjaim,
Fehér madárnak, hattyúnak öltözöm,
Nézd, lenge tollam fakadoz már,
Vállaimat s kezemet benőve.*

S szállok, sebesben mint Dedalus fia,
Zengő madárként, szállok a Bosporus
Hangos vidékin, és az Észak
Jégmezein s napaszalta Délen...

Meghallja zengő énekimet Nyugot;
Távol Keletnek népei értik azt;
Minden világvég visszazengi,
Ismer Iber s Rhodanus, dalomról.**

Mind hasztalan lesz hát a halotti dal;
Nem kell a fátyol s gyáva siralmi szó;
Miért a jaj? Hagyd abba, hagyd a
Dús temetést, a mihaszna pompát!»

Bármily kevélynek s önbizottnak lássék is a költő jóslata, azt a századok nem csak igazolták, de túl is haladták. Kiket, mint barbar népeket ő kijelölt, a vad országok, melyeket ő mint világ végén esőket említ, — mind ismerik nevét, szeretik dalait s visszazengik dicsőségét. Sőt túl a tengeren, hol ő földet, népet nem is álmodott, él halhatatlansága. A fehér hattyu beszárnyalta a világot s most is, és örökké hallatja énekét. Vele él,

* E strófa (talán) abba a hibába esik, mi a classicusoknál ritkább, mint korunkban, hogy igen fest; (képzelt tárgyat igen durván érzékesít.)

** E versszak, az eredetihez szószerint híven így áll:

«Colchis megismer, ismer a Parthus is,
S a Dák: ki félni szégyenel; a világ
Végén lakó Gelón — s dalomról
Ismer Iber, s Rhodanuszt ivó nép...»

vele zeng, kegyes barátja Mæcenas neve is. Ők egymást halhatatlanítják s egymástól elválhatlanok az örökkévalóságban is!

IV.

Ha Mæcenas nincs, azt hisszük, Horatius örökre távol maradt volna Octaviustól, kit később Augustusnak mondott a hízélgés — vagy a bázumat. . . . Sőt magának Mæcenasnak sem egyszerre sikerült a respublica egykori tribúnját a császári bibor jelöltjével, — a Stoa és Epikur (erény és gyönyör) közt álló philosoph költőt a hasznosság politikusával összehozni.

Augustus (nevezzük csak így, bár még később vette föl e nevet) valóban az volt, a hasznosság elvének képviselője — politikus, államférfi. A világtörténelemben egy alak sincs, kire ezt több joggal lehetne mondani (ha csak századunk közepe, napjaink történelme, nem állítand méltó társat mellé). Sőt nincs a világtörténetnek alakja, mely problematikusabb volna nála, s élete ellentéteinek s rejtélyeinek kulcsát csak e szó adhatja meg: állam-eszély. Walckenaer, a mily szépen oly igazán mondja felőle: «Minél többet gondolkozunk róla s csodálatos végzetéről, annál inkább érezzük, hogy bűneinek csak kis részét sem vállalnók el a világturalom minden hatalmáért, — és életünk felét szívesen oda adnók azon tiszta és méltó dicsőségért, mit ő az emberiséggel tett jótéteményei által szerzett.» S a mi szintoly szépen

s szintoly igazán van mondva: «Octaviusnak soha sem kell vala születni — vagy Augustusnak soha sem kell vala meghalni.» Igen, a legundokabb gonosztévő s a legmagasb erény gyakorlója — egy s ugyanazon személy: Octavius Cæsar Augustus.

Mint ifju, korán megtanulta a tettetés, hízeltés és kétszinűség mesterségeit. Gyöngé, finom testben, szívós, törhetlen lelket viselvén, érzé, hogy uralkodásra van teremtvé, s a ki uralkodni akar, annak mindent, leginkább pedig az embe-
reket, vak eszközül kell tekinteni. Nevelő nagy-
bátyjának, a nagy Cæsarnak, halála megtanította: nem bízni senkiben, legkevésbé a legközelebb állókban; nem bízni még a szeretetben sem, mert hiszen Brutus szerette Cæsart s még is leszúrta. Oktavius akkor még csak tizenkilencz éves volt, s a szabadság barátai előtt alig tetszhetett félelmesnek. Pedig Cæsar bevezette valamár az államügyekbe, s midőn a meggyilkolt dictator végrendelete az ifjut nevezé örökösévé, ez — bölcsen — először is nevét, legfőbb örökségét foglalta el s utána mindjárt, a pártok és hadseregeik alakulásával — midőn a senatusnak és Antoniusnak és Lepidusnak megannyi külön sereg állt parancsa alatt — Cæsar leghűbb s legvitézebb csapatai, kik vele Galliában voltak, az ifju Cæsárt kérték vezérökül. Ő elfogadta s a birodalomban nem volt sereg jobb, vezéréhez hűbb, mint az övé.

Tudjuk, mint alakult meg az iszonyu triumviratus; mint kezdődött meg a proscriptiók borzasztó vérmunkája, melyben a ki csak vagyon, tekintély, erény vagy a hazának tett szolgálatok miatt veszélyesnek vagy félelmesnek látszott, szintűgy el kelle esnie, mint annak, ki a triumvirek egyike- vagy másikatól személyes gyűlöletet vont vala magára. Tudjuk hogy a boszuálló, kéjencz, elvtelen Antonius sem volt vérengzőbb, fáradhatlanabb a gyilkoltatásban, mint az a szelid, tejarczú, nyájasan mosolygó ifju, ki a nagy Cæsar nevét viselé. Tudjuk, mint küldé neki, a tolongás miatt hozzá nem férhetvén, hű barátja Mæcenas, írotábláját, melyre ama szavakat írta sebtén: «Surge tandem, carnifex» . . . S a bakó fölkel; szintoly mosolygó mint előbb; munkáját, mit úgy hívé elutasíthatlan szükségesség parancsolt, jól végzé, s oh! azért legkisebb lelkiismereti furdalást sem kellett csinálni magának. De mi más ember kelt föl, mint leült vala! Octavius Cæsar egyszerre megváltoztatta jellemét, — vagyis inkább magaviseletét; lemosta kezéről a vért, annak gyűlöletességét társaira háritá s oly szelid lett, a mily vad volt, oly emberi, a mily embertelen vala, oly becsületes, a mily alávaló és ocsmány előbb.

Aztán megosztotak a provinciákon; neki Róma s Italia jutott s ő bölcsebben és eszélyesben kormányozta azt mint nagy előde Cæsar, — megtartá a szabadság külszinét s ütenyszavait; és mindent, az erőszak látszata nélkül bölcseség-

gel birt. A tanácsot úgy tudá vezetni, hogy az megcsalódva úgy érezte, mintha önállóan intézkednék, s Octavius inkább első miniszter, mint egyedúr volna.

Azután jöttek a versengések. A vetélytársak egyenként semmisültek meg a fegyver s a politika mindenható csapásai alatt; előbb Pompejus, a republica nagy neveinek utolsó örököse; aztán Lepidus, kiről Shakspeare azt mondatja Antoniuszal:

«Haszontalan silány egy ember ez,
Csak hirhordásra jó»

s végre Antonius maga. Mint Pharsaliát Philippi, úgy követte Philippit Actium. S Octavius Cæsar Augustus a világ ura volt. És jó, kegyes, igazságos, bölcs ura. Őt a világtörténelem mindenható szelleme állította elő s olyanná tette, a minőre épen Rómának, vagy a mi ezzel akkor egyet tett, a világnak szüksége volt. Az erkölcstelen, jellemtelen Rómának, melynek külterjedelmével arányban növekedett szellemi szaggatottsága, erkölcsi meghasonlása, ily ember kellett: nem csak az imperatorok, hanem az álamférfiak legtökélyesbike. Ez óriás lángész, az akaraterő lángeszze, ki a nagyság roppant anyagszereiből megépíté ama kolosszt, melynek összerakása alatt megtörték a szabadság bajnokai, kifáradtak a Mariusok, mely oda ütötte magát Julius Cæsart; és megépíté úgy, hogy az utána következett nyomorult és eszeveszett

Cæsarok egész sora rombolhatottrajta, míg összedönthető.

És hol e rendkívüli eredmény nyitja? Mondtuk már, s ismételjük: Augustus a pillanat, a körülmény, a szükség embere volt, azt mindig megragadni tudó; képes volt, a mint a szükség hozta magával, bizalmat vagy szeretetet, reményt vagy örömet, félelmet vagy csodálatot ébreszteni. Csalhatatlan emberismerettel és tapintattal tudta megválasztani eszközeit s nem volt ember, kinek tehetségeit, tömeg melynek szenvedélyeit vagy erejét ne tudta volna hasznosítani saját céljaira, vagy bizodalma javára. A tanácsban méltóságos és szelid; majd nyájas, majd szigorú, majd — ha kellett — alázatos és esedező; a hadak élén szép és hódító, megkapó, imposans — bár tulajdonkép nem vezérnek született; — nyugodt és felséges ha itélni, nyílt, fesztelen, öröme kész ha vigadni kellett. Szóval mindenütt helyén, mindenütt színjátészó. Halálos ágyán, — jegyzé fel róla Svetonius — maga kérdezte: «nem jól játsztam-e az élet színjátékát? Ha jól: tapsoljatok.» — Ily emberrel együtt járt a népszerűség, a közbizalom. Midőn Antoniussal harczban állt, Róma remegett, félve hogy ez, ki hiresebb katona, találna győzni; a közérzületet az a börzei adat jellemzi legjobban, hogy az actiumi ütközet előtt a kamat 12⁰/₀-ra hágott s Octavius győzelme hírére egyszerre 4-re esett le. És mikor a győző hazatért, mikor a Janus temploma bezáratását elrendelte—

Róma nagyot lélezett, s annyi vér árja felett, elkezdődött a hosszú, boldog béke, a bölcs béke, Augustus békéje! (Pax Augusti, volt emlékpénzei fölirata.) Most megmutatta, hogy a császárság — a béke, s ő a béke Cæsarja!

S igazán, inkább a béke mint a harczok dicsőségére vonatkozik az Augustust dicsőítő horatiusi versek legkorábbika, a Carm. III. 25, e rövid de költői dithyramb. Horatius csak a közérzületet fejezi ki, ebben úgy mint hason irányú s elég számos többi énekeiben, melyek a hatalmas uralkodót többnyire az istenítésig dicsőítik. Mi mások e költemények, mint a Mæcenashoz írottak: ama bizalmas, meleg, a túlságos dicséreteken is nem hízélgés, hanem érzés jellemét viselő leheletei a muzsának; s amaz ünnepélyes, költőileg magasztosult, de emberileg kevésbé való «Carmenek», az imént említettől a föllengő Carmen sæculareig! A művész ereje s a képzeletdús költő lángesze ragyog bennök; amazokban majdnem elfeledjük az író érdemét, a melegen szerető, őszinte csodálattal s ragaszkodással telt barát annyira előtérbe lép.

Horatius, — jelleme is úgy hozza magával, — könnyen megadta magát a dolgok rendébe; de eleinte kevés kedvet mutatott az új «istenség» oltára körül sürgölődni. A nagy államférfit, Mæcenas urát s barátját megtisztelte ugyan dicsénekeivel s szívesen elismerte, hogy a békét, mi magának Horatiusnak is kívánatos volt, neki kö-

szöni a birodalom. De nem félt megragadni, ha épen kínálkozott, az alkalmat, melyben kifejezheté gondolatait a múlt s az Augustus hatalomra jutása felől; majd az emelkedő Cæsar nyilvános ellenzõit, L. Sextiust, Qu. Delliust, Pompejus Grosphust dicséri; majd Cato erényét magasztalja s dicsõítve s büszke megemlékezéssel szól Brutusról, ki õt elsõ ismerte fel, tüntette ki s hívta a szabadság szolgálatábal; mindez egyenesen vagy oldalt, de sérthette Augustus. . . . Azonban az állam új rende szilárdul; Octavius eltünt, a proscripitor, az emelkedõ, a vetélytársait elvesztõ trónkövetelõ; Augustus lassanként elfeledtet mindent, mi Octavius nevéhez tapadt vala. Dicsérete gyakrabban jelenik meg a költõ énekeiben; a meggyõzõdés hangja szól bennök s a tisztelet és bámulat azon nagy szellem iránt, mely meggyógyítá az állam sebeit s jóllétet teremtett. . . .

Horatiusnak egy régi életírása, melyet elõször Vanderbourg hozott napfényre, említi hogy a venúsiak költõt Mæcenas és Pollio vezették be Augustushoz. A satyrák mardosó vonatkozásai rég el voltak feledve már s az ódák dalnoka kegyesen és barátságosan fogadtatott. De Pollio figyelmeztette a császárt, hogy Horatiusban nem szaporodott síma hizelgõi száma: õszinte rómaid nyert benne, kiben a szabadság egy lehe él még, de a ki hazája jóltevõje iránt õszint bámulattal van eltelve. S midõn Horatius, 727-ben az egész nyarat Præneste-ben töltötte, hol Octaviusnak is nagyszerû villája

volt s hol a császár gyakran megfordult: a Mæcenas barátja Augustus barátjává is lett s mindennapi vendég lön házánál. Tudjuk, hogy Augustus, magán életében, szigorú egyszerűséggel élt; rendkívül mértékletes volt, kényelemmel magát nem puhította, szenvedélyeinek, még a legparancsolóbbaknak is, tudott parancsolni. Fényezésnek udvarában sem volt nyoma; palotája gazdag alattvalóiéval nem vetekedhetett fényben, pazarlásban; hálószobája, télen nyáron ugyanaz volt, a legegyszerűbb, ellenkezőleg a kéjenczekével; egy alacsony ágy, durva függönyökkel, mutatta hol szokott aludni, — ékessége egy kis öntött arany szobor volt: a birodalom szerencséjének szobra, (Sveton.)

Főlebb említett dithyrambjában (Carm. III. 25.) azt a szándékát fejezte ki Horatius, hogy Augustust s hihetőleg harczi tetteit, nagyobb-szerű költeményben fogja dicsőíteni. Hiában emlékeztette azonban Mæcenas e tervre ismét s ismét, — az énekek költőjét Calliope nem lelkesítette állandóan. Minden esetre érdekes tanulmány volna, eposzt olvasni Horatiustól, de azt hisszük, nem vétett önmaga ellen, hogy szándékával, ha ugyan komoly szándéka volt, felhagyott. Egyes, magas-reptü énekekkel azonban nem szünt meg őt magasztalni. Múzsájának legerőteljesebb nyilatkozatai, legfölegőbb hazafiúi s politikai költeményei állanak e sorban. Elég itt a legismertebbekre, az I. könyv 2-ra. «Jam satis terris . . .», az I. 12-re:

«*Quem virum, aut heroa . . .*», a mindenik közt leghiresebb III. 3-ra: «*Justum et tenacem . . .*», a legerőteljesb III. 6-ra: «*Delicta majorum immeritus lues . . .*», s a tán mindenik közt legmagasztosabbra: III. 5. «*Cœlo tonantem credidimus Jovem . . .*» emlékeztetni.

Nincs elég helyünk, hogy mindezeket egyenként elemezhetnők; nincs elég erőnk, hogy mindnyáját, — bár középszerű fordításban — olvasóink elébe tehetnők. Mindnyája alkalomra van írva, de megannyi igazolása Goethe fölebb is említett nézetének. Horatius költeményeinek története — olvasóink az unalomig tapasztalhatták eddig is — némileg Róma története is; s mindazt, mi erre vonatkozik, s mit olvasóink ismernek, ismételnünk kellene e költemények elemzésénél. Hangjok — s Horatiust ez jellemzi — majd a költői elragadtatás dicsbeszédi hangja, majd a hazaszeretet férfias lángolása, de sohasem az üres hizelgésé. Az említettek közül például a Carm. III. 6. nevét sem említi Augustusnak; Róma népéhez fordul s erkölcsi romlását, mint sülyedésének egyedüli forrását veti szemére; az óda tisztán hazafias és erkölcsi irányúnak látszik. De ha eszünkbe jut, hogy épen ez erkölcsi romlás ellen van a béke nagy császárnak legnemesebb törekvése intézve: könnyen átlátjuk, hogy e költemény, bár nem egyenesen, de a legnemesebb s szellemdúsabb alakban, csak az ő magasztalására iratott. E hatalmas ének oly mesteri vonásokkal festi a

kor erkölcsi romlását s oly jellemző költőjére nézve, hogy ismét csak fárasztanunk kell vele olvasóinkat.

«A bűnös ősök vétkeiért lakolsz
Oh Róma! Föl! Hozd helyre a múlt bűnét:
Az isteneknek háza roskad
S szobraikon feketélik a füst.

A mint az istent féled, úgy állsz magad;
— Ez minden nagyság kezdete, vége ez,
Azért zúdult ily vész hazánkra:
Isteneit mivel elfeledte!

Hogy megvetéd a jóslatokat, kevély
Sergedre kétszer tört Pakorusz hada,
S nyaklánczain, zsákmányul elvett
Kincseidet dicsekedve hordja!

Csaknem ledönté lázadozó hazánk
Ingó falát a Dák s Etióp; amaz
Hajóhadával, ez süvöltő
Nyilaival leve ijjedelmünk.

A bűnt tenyésztő század, először a
Házat s nemet s a házasok életét
Fertőzteté meg; ím a forrás,
Honnan a vész a hazára áradt!

A serdülő szűz már buja táncz után
Lebben gyönyörrel s képezi tagjait;
Gyöngécske még s tiltott gyönyörrel
Almodozik s oda már szemérme!

Mint nő: parázna; férje borán keres
Ifjabb latort; s még abba se válogat:

Ki az, kinek tiltott gyönyört nyújt
Lopva, setét szoba rejtekében?!

Sőt férje mellől kél föl, előtte is
Jól tudva, s elmén a kerítő után
A dús bujához, ki a férjnek
Mégfizeté a gyalázat árát!

Nem ily szülőknek korcs ivadékai
Festék be pénusz vérrel az óceánt,
Verék le Pyrrhuszt, és az orjás
Antiokuszt, dühös Annibállal;

De harczhoz edzett földmivelők faja,
Kik vas kapával törve a föld rögét,
Anyjok parancsszavára készek
Tűzre való fa után kimenni

Erdőre, későn, már mikor a hegyek
Árnyéka fordul s a lemenő nap a
Jármot levenni a baromról —
S ő nekik is pihenést parancsol. . . .

Rontó időnk, mit meg ne emésztene? —
Elődeinknél már szüleink kora
Satnyább, s mi nálok, — és belőlünk
Még gonoszabb unokák erednek!»

A költő itt megmutatta hogy valóban jós
(vates) — mint a római hit nevezé. Satnyúlt a
kor, sülyedt az erkölcs s Róma vesztébe rohant.
Nemes szellemek befolyása, Augustus lángeszű
kormányzata gátot vetének ideiglenesen a rom-
lásnak; de az elseprő árt feltarthatták-e? -

V.

Mæcenas s Augustus, e világ hatalmasai mellett ne felejtjük Horatius egyéb barátait se, különösen a szellem aristokratáit, korabeli költőtársait. Főlebb, alkalomszerűleg érintettük már Virgiliust s a nemes barátságot, mely a kor két legelső (költői) lángelméjét összefűzte. Virgilius, tudjuk, öt évvel volt barátjánál idősb. Mint író is előbb lépett föl s lön ismeretes; gyönyörű pásztori versei (ecclogái) közül néhányat közrebocsátott vala már, midőn Horatius első satyráit s ódáit írta; és azt kell mondanunk, hogy bár egészben véve műveit, azok legtökélyesbike tankölteménye, a Georgicon, — mindazáltal tehetsége nem mutatja a fokozatos fejlődés azon elkülönzött időszakait, melyeket Horatiusnál, mint a költők legtöbbszörénél, világosan ki lehet mutatni. Virgilius, legelső műveiben már a tehetség teljes erejével, a forma és nyelv minden tökélyeivel, a kifejezés és festések egész bájával, elevenségével lép föl. Pályájok kezdetén azért ő sokkal magasabban áll mint Horatius; elismert neve van, kedves a nagyoknál, keresett a társaságban. De ő szeretettel karolja a kezdő pályatársat, s ez jó szivéről tesz bizonyosságot. Később az is hozzá emelkedett, sok tekintetben elhagyta őt, külső életében, Mæcenasal kötött benső barátságában bizonyosan sok előnnyel birt Virgilius felett; de a szeretet cseréje nem változik s barátságuk állandóságát és melegségét semmi sem kisebbítheti.

S pedig, mily végetlen különbség egyéniségökben! Kedveleteik, természetök, véralkatuk, mennyi sorompót állíthattak volna közjök! Virgilius természettől félenk s magányt kereső volt; külső megjelenése hanyag, gondatlan; az emberek közt szótalan, szórakozott. Testalkata gyöngébb levén mint Horatiusé, se a szerelem, se az asztal örömeinek oly tartózkodás nélkül nem adhatta át magát mint barátja; s a római élet orgiáiból neki gyakran el kelle szöknie, hogy magátkimélje. Aztán Virgilius távol attól, hogy Horatiusnak a gazdagság iránti közönyében osztoznék: ellenkezőleg egész életét vagyonszerzésre fordította, keresett, gazdálkodott, s halálakor Rómában egy házat, Campaniában terjedelmes fekvőséget s annyi készpénzt hagyott hátra, mely a mi pénzlábunk szerint mintegy 55 ezer forintot tenne. Mindehhez járult, hogy míg Horátius költeményei tele vannak szabad, sőt obscén kifejezésekkel, — Virgilius szemérmes múzsája, képben, szóban a választékost, nemest, szüziest keresi. E tulajdonok szerzék meg neki a parthenopei szűz nevet. De ha élettörténete adatait összeszedjük, látni fogjuk, hogy erkölcsei semmivel sem voltak tisztábbak Horatiuséinál; ugyanazok a szenvedélyek uralkodtak rajta is; sőt úgy látszik, a szerelem ama természetellenes tévedésének, melyről fölebb emlékeztünk, ő még nagyobb mértékben volt rabja. Második ecclogájában, hol a szenvedély kifejezése legerősebb, leglángolóbb, Alexis neve alatt egy

rabszolga ifju lappang, kit némelyek szerint Pollio, mások szerint Mæcenás ajándékozott neki s ki iránt lángoló szenvedélyt táplált. De a nő szerelemtől sem maradt idegen. És ha egyik leg-régibb scoliastájának, Serviusnak adomáját nem hiszszük is el, mely szerint barátja Varius nejjével szerelmi viszonyban élvén, az udvariasan elnéző férj iránt azzal fizette volna le háláját, hogy Thyestes című tragédiát írt s azt neki ajándékozta: annyi bizonyos, hogy kortársai, kik Thyestest világosan Variusénak tartották, a szerelmet magát közönségesen tudvalevő tény gyanánt fogadták el. Adatokmutatják: hogy a Virgilius szüziessége felőli vélemény a történelem által meghazudtolt tévedés; korunkban őt jó, de érzéki s kéjvágó embernek mondanák, — Augustus udvarában föltünően rendes életű ember volt, mert nem volt sem tobzódó, sem aljas, sem pazar; s a nemtelenebb szenvedélyek mellett egyszerűbb hajlamai is valának; szerette, mint Horatius, a mezőket, a magányt, sőt tanult földmivelő s jeles gazda volt. Munkáit épen e nemesb hajlamai tették jeleseké s mindenki által szívesen elismert becsüekké. Georgiconja az első tekintetre igen is prózainak tetsző tárgyat: a gazdálkodás főbb ágait, művészi öntudattal kezeli. Aeneise nem csak annyiban epos, mert hős történeteket fest, de mert a nemzeti érzelemben gyökerezik, s a hagyományokat dolgozza fel; Trója veszedelme s azon Aeneas kibujdosása a kiindulási pont, kitől a ró-

mai nép, hitregei hagyományaiban, magát származtatta; Karthago alapítása mélyen érdeklí későbbi halálos vetélytársát Rómát s Aeneas történelmi vagy hagyományos hányatásai szintoly mélyen vannak a nemzeti öntudattal összekötve, mint a világtörténelem s hitregék azon költői és eszmedús kerete, mely az alvilági utazás panorámájában oly mesterileg van feltüntetve. A Georgicont Virgil 717-ben kezdte s 724-ben végezte be, de halála évében (735) újra átnézte, simította. Az Aeneis életének tiz utolsó esztendejét foglalta el; de bár halála előtt újra átnézte s javította: annyira nem volt megelégedve vele, hogy végakaratóban megsemmisítését rendelte. Az utókor Augustusnak köszöni, hogy e rendeletet teljesíteni nem engedte.

De térjünk Horatiushoz. Költeményeinek számos helye tanúskodik az a változatlan szeretetről, melylyel barátja iránt viseltetett. Ódái IV. könyvében (12.) van azon tréfás enyelgő dal, mely hihetőleg legkorábbi a Virgilhez intézettek közül s mely egy kancsó finom borra való meghívást tartalmaz, de oly feltétel mellett, hogy barátja meg illatszereket s balzsamot hozzon magával. — Midőn Virgil, leghőbbben szeretett barátját, Quintilius Varust elveszté, kivel Horatius is bizalmas bensőségben állt (a Carm. I. 18 hozzá van intézve s felszólítás, hogy mindenek felett szőlőt ültessen és tenyészsen) — a részvevő barát, dalai egyik legszívhezszólóbbikával vigasz-

talte a kesergő Virgilt. A mindenki előtt ismeretes Carm. I, 24. «*Quis desiderio sit pudor aut modus?*», melyet néhány évvel utóbb, Virgilius halálakor, egészen önmagára alkalmazhatott. Midőn 735-ben, az egyre betegesebb s megtört egészségének javulást csak hőbb égálg alatt kereső Virgil elindult, hogy Athenébe s onnan Kis-Azsiába is átevezzen, magával vivé Aeneisét is, melyet ott, Trója romjai közelében s az ősrége emlékének fuvalmai mellett akart még egyszer átdolgozni: — akkor írta Horatius a kedves Virgiljét vivő hajóhoz azt a gyöngéd s az aggódó barátság meleg búcsúját lehellő dalt, mely épen ódái I. könyvének befejezése előtt írva, abban mindjárt a harmadik helyet foglalja el. Az első, tudjuk, Mæcenashez, a második Augustushoz van intézve; Horatius ki akarta tüntetni, hogy e kettő után előtte fontosabb személy nincs Virgilnél. Mindnyájan ismerjük az áldást, melylyel a távozó hajót kíséri; a «*Sic te diva potens Cypri*» . . . édes accordjai, mint Velence lagunái közt a holdfényes éj csöndjében felzengő s távozó barcaroll, szelid vízhangokat költenek szivünkben; az eszmedús s bölcsészeti kivitel, melyben Horatius a hajós ember vakmerőségét, a természet és az ember küzdelmeit s az elemek boszúját festi: a költő rendkívüli alakító erejéről tesznek bizonytságot.

Olvasóink megengedik, nem bocsátnunk útjára Virgilt, míg e szép dalt, magunk módja szerint, ide be nem szőjük:

•Cyprusnak istennője védjen,
 Vezessen a fénylő Iker,
 A szelek öreg atyja légyen
 — Hajó! — vitorlád röptivel.
 Tömlőbe fogja össze mind, mind,
 Csupán nem a Japyx szelét. . . .
 Röpij Virgillel s óva vidd, vidd
 Reád bizott lelkem felét!

Cser s hármias ércz övezte keblét
 Annak, ki lenge csolnakát
 A vad tengerre bízni nem félt;
 Hol küzdve, győzve csapnak át
 A déli vész, s észak viharja,
 Hyádok záport öntenek,
 S midőn a Nótus fölkararja —
 A tenger is nyög, úgy remeg. . . .

Nincs vész, mitől az visszaretten,
 Ki bátran úszta át az árt,
 S a szörny-csodákat a vizekben
 S látá a vészes szikla-zárt:
 Hjában fogák körül a szárazt
 Az oczeánnal, bölcs egek:
 Ha az ember áttörte már azt,
 S gonosz hajója rajt lebeg!

Mi az, mit e faj tenni nem mer?
 Tiltottra törve, — ostromolt
 Égből, tüzet lopott az ember;
 De annak átka ránk omolt:
 Mely eddig, várva csöndes estét
 Csak aggokat keres vala,
 Sietve jött most száz betegség
 S halált hozó vad nyavalya. . . .

Dædalus, tiltott szárnyat öltve
 Bejárta fenn a légi kört;
 Mig Hercules leszállt a földbe
 S erővel a pokolra tört.
 Nehéz, embernek semmi sincsen;
 Maga az égi út rövid. . . .
 — Bűnünk miatt a boszús isten
 Nem teheti le mennykövit!»

Virgil csak Athenéig mehetett. Ott találkozott a keletről épen hazatérő Augustussal, ki őt a további utazásról lebeszélte s haza akarta hozni. De a beteg költőt, ki gyöngesége miatt a folytonos utazást ki nem bírta, Megarában kelle hagynia. Nem sokkal azután újra hajóra ült Virgil, s Italia földére csakugyan kiszállhatott. A halál, nemsokára, Brundusiumban érte el. «Multis ille bonis flebilis occidit, — nulli flebilior, quam mihi» . . . mondhatá most Horatius, csaknem azon szavakkal, melyeket Varus halálakor magához Virgilhez irt.

Még ugyanazon évben veszté el Horatius, másik költő-barátját Tibullust is. A lágy elégiák szelid költője, szoros barátságban állt Horatiussal, mindkettőnek művei bizonyítják ezt. Horatius Carm. I. 43-ban, bájos alkotásai egyik legrövidebbikében, szerelmi bújában vigasztalja barátját, játszian adva elő, mint kergetik a szívek különös szeszélylyel egymást. Az Epist. I. 4. Horatius legrövidebb, de nem legutolsó leveléből látjuk, hogy Tibullus kedvelője volt Horatius satyráinak s köztük a köl-

tészeti ízlés és bírálat hozott bizalmas viszonyt létre. E levél a két költő viszonyát s Tibull egyéniségét és körülményeit legjobban fogja jellemezni.

«Sermóimnak* igaz bírása, Tibull, hogyan éled
 Napjaid a Pádum völgyében? Költesz-e sok dalt,
 Mikkel túlszárnyald a páрмаi Cassiuséit?
 Vagy szelid erdőség üdítő hűs árnyai közt jársz,
 Élmélkedve: mi jó? mit a bölcsnek tennie méltó?
 Nem születél lelketlen testnek; nóked az Isten
 Szépséget, kincset, s ada: hogy tudj élni azokkal.
 Kérhet-e már ennél többet, hű dajka, fiának?
 — Mint: bölcs ész, szive érzelmét kifejezni tudó szót,
 Hírt, kedvességet, tölt erszényt, drága egészség
 És jóllét gyönyörét? . . Míg másnak, váltva remény s
 gond,
 Félelme s haragok közt száll el az óra, — te addig
 Minden napra csak úgy nézz, mintha a lenne utolsó;
 Nem számítva reá: édesb lesz a holnapi óra!
 Hogyha nevetni akarsz, jőj hozzám; hívva találandsz,
 Jó bőrben s vidoran — mint egy epikúri malaczkát.»

Tibullus, szinte mint Virgilius, érzékiségre hajló s túlérzékeny természet volt; szép s arra teremtve hogy tessék: ingerlékeny fölindulásait elrejtteni, sokszor a legmélyebb magányt kereste. Szerelemre lángoló és epedő egyszersmind. Szerelmei története két erős szenvedély közt oszlik meg, — de ezek időközébe, neki is mint Horatiusnak számos futó viszonya volt; szeretői közül Glycéra és Neéra, ugyanazok, kiket már Horatius szerelmi élményeiből ismerünk. Egészségét, mit barátja is dicsér

* Sermo név alatt érti Horatius a satyrákat.

levelében, néhány nagy betegség rongálta meg; a folytonos szenvedély pedig végképen megörlé. Előre sejtette, vágyait kielégíteni lelki testi ereje nem levén elég, kora halálát; s tán e sejtelem nyomja műveire, némi egyhanguság mellett a báj és mélaság ama jellegét, mely önkénytelen részvétre indít. Az elegiában, az itészet elismeri azt, senki sem múlta felül. Propertius gadagabb, változatosb, szenvedélyesebb s azért nagyobb költő is; de az elegia nem ezeket a jellemvonásokat kívánja; s Tibull valódibb, gyöngédebb, megindítóbb.

Variust, Horatius és Virgilius közös barátját, a tragikus költőt, névszerint Thyestes íróját, kinek azonban semmi műve sem maradt reánk, — már ismerik olvasóink. Mondjunk ezúttal még annyit felőle, hogy mind végig hú társa s barátja maradt Horatiusnak, együtt utazott vele s Virgiliussal, midőn Mæcenast 727-ben egy diplomatai útjában kísérték; Horatius gyakran említi őt, kitüntetéssel, műveiben, — majd úgy, mint a kinek ítéletére legtöbbet ad (Sat. I. 10, 81. sor.), majd úgy mint első rendű költőt: (Sat. I. 10, 44; Carm I. 6, hol Agrippa nagy hőstetteit megénekelni képesnek csak Variust mondja.) Valóban, Variust minden egykorú magasztalják. Nekünk, csak néhány sorát tartotta fel Makrobius, a «Halálhoz» intézett költeményeiből; «e szomorú istenséghez — mond Walckenaer, — mely semmit sem kimélt meg annak műveiből, ki őt dicsőíté, e költőéből, kit kora legszebb elméi dicséretekkel halmoztak.» ...

Ovidius 22 évvel volt Horatiusnál fiatalabb s Horatius ötcsak ifjan ismerte; első műveit, néhány szerelmi elegiát, barátságos biztatással fogadta; de midőn legjelesb műveit, neveztesen a Metamorphosisokat írta, Horatius már nem élt. Viszonyuk csak távoli ismeretségig terjedt.

Nem győznők azonban, Horatius baráti összeköttetéseit, melyeknek világos bizonyosságai a kor minden jelesét örökítő énekeiben állnak előttünk, mind elősorolni. Említsük meg mégis C. Valgius Rufust, Horatius legbensőbb barátai egyikét, consulságot viselt férfit, az irodalomban részint tudományos vizsgálódások, részint néhány kisebb költemény által föltűnt nagy miveltségű egyént; Horatius hozzá intézi (Carm. II. 9.) azt az éneket, melyben egy Mystes nevű ifju elvesztésén való bánatban vigasztalja Valgiust, s melynek élénk, érzelmeteljes s majdnem lángoló színezete kételkednünk hagy, vajjon Mystes fia volt-e a kesergőnek, vagy pedig a kor erkölcsi romlottságának egy újabb adatát bírjuk a szép költeményben? — Említsük még a két Aelius Lamia testvért, Luciust és Quintust, kik iránt Horatius egyenlő melegen érzett; emehhez van intézve a Carm. I. 26, és III. 17. Előbbiben Luciusnak szeretettel ecsetelt képét találjuk; midőn Quintus véletlen elhalt. a szomorkodó testvért vigasztalni, Horatius hozzá sietetts huzamosan körében maradt. (Epist. I. 14.) Említsük meg a bölcsészet könyveit kedvelő Iccium, kit egyszor nagyravágyása rávett, hogy egy

Arábia ellen intézett hatjáratban részt vegyen ; kihez ez alkalomból Horatius a I. 29. bájos ódáját intézi ; s ismét hozzá utóbb az Epist. I. 12. — mi szoros, s a távolban is fentartott barátságuk jele ; Pompéjus Grosphust, gazdag szicziiai nemest, hihez a Carm. II. 16. van intézve, a boldogság és megelégedés, bölcsелеm és nyugalom eme felséges dicséneke, melyre még alkalmunk lesz visszatérni ; Delliust, a változékony szeszélyü s meggyőződés ereje nélküli ifjút, kivel Horatius együtt szolgált vala Brutus alatt, s kihez méltán írta ama szép ódát (II. 3.) «*Aequam nemento, rebus in arduis servare mentem ; . . .*» és a vele egy erkölcsi osztályba eső Manutius Plancust, e fényes tehetségü, de politikailag jellemtelen embert, kihez a Carm. I. 7. van írva. Említsük még azon Quinctius Hirpinust, kinek az Epist. I. 16-ban, kis birtokát oly költőileg írja le Horatius, s kihez a Carm. II. 11-et is intézte, melyben e derék, jó jellemü s bizalmas barátot, vidám lakomára hívja magáhez, mit jó falernumi bor, s a tánczos Lyde mosolya fog édesíteni ; Taliarchust, ki rabszolgából szabadult, de azért költőnk barátja s vagyonos ember volt : ki azt a szép ódát (Carm. I. 9.) kapta, melyet mindnyájan könyv nélkül tudunk : «*Vides ut alta stet nive candidum Soracte . . .*» ; Pompejus Varust, a régi fegyveres bajtárst, kihez midőn hosszas bujdosás után haza tér, Horatius a Carm. II. 7-et intézte, melyben őt a philippii futásra és saját

eldobott pajzsára emlékezteti; Titius Septimiust, hí barátai egyik leghívebbikét, kiről maga mondja, a hozzá intézett Carm. II. 6-ban, hogy az őt a világ végeig kész volna, bármi veszély közt kísérni; s kit egyszerű de szép episztolájában (Epist. I. 9.) Tiberius Claudius barátságába s kegyeibe ajánl. Említsük még Manlius Torquatust, (Carm. IV, 7., Epist. I. 5.) Manlius Censorinust (Carm. IV. 8.) és Lolliust (Carm. IV. 9; Epist. I. 2. és 18.) mind előkelő, gazdag s kitünő férfiakat, kikkel költőnk a legbensőbb s legszivélyesb viszonyban állott, s kikhez az épen kijelöltük műveit intézte. — S végre, hogy az így is hosszú sort befejezzük, a Pisókat; az atyát, Lucius Pisót, a vitéz és kitünő hadvezért, Trácia legyőzőjét és költőnk benső barátját; s két fiát, kik a költészetet kedvelék s kikhez Horátius ama híres tankölteményét a «költészetről» — (Epistola ad Pisones II. 3.) intézte, melyre lesz még alkalmunk visszatérni.

VI.

Negyvenhat éves volt Horatius, midőn ódái két első könyvét bevégezte s közrebocsátotta. Legnagyobb része készen volt már azoknak is, mik a harmadik könyvet foglalják el. A következő évben ezekhez írta még az első és az utolsó (30) ódát, s e könyvet is átadta a világnak. Nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy Horatius költői ereje e könyvben ragyog legteljesebb fényében, mert — a mi költészetének különös jelleme — bölcsészeti magassága — tetőpontját itteri el. Volt már

elbeszélésünk rendén, alkalmunk e nevezetes ódák közül nem egyet említeni vagy ismertetni; azonban az egész könyv, a maga összeségében azt a hatást teszi, mint egy erős és emelkedett szellemnek erkölcsi, bölcsészeti s politikai hitvallása. A szerelem örömei már hűtlenek lettek hozzá, az érzéki gyönyörök sem bírtak — mint előbb — oly izgató hatást gyakorolni reá; elméje visszafordult a stoikusok bölcsészetéhez, melyhez egészen hűtlen soha sem lehet.

A Carm. III. 1. ének, melyet a többihez bevezetésül irt, egészen ez álláspontra helyezkedik. Azt a nagy tanúságot zárja magába, költői színezés alatt, hogy hatalom, nagyág, kincs, fényüzés és gyönyörök, valódi boldogságot nem adnak; azt csak a mérsékelt vágyakban s az erényben találja föl a sziv. Mi az éneket különösen kitünteti, ünepélyes, s a vallási szertartásoktól kölcsönzött kezdete, hogy úgy mondjuk: nyitánya. A költő nem költő csupán, az erkölcs papja — ki távol tiltja magától a tömeget, a «profanum vulgust» — s szüzeknek és ifjaknak ígér, soha nem hallott, égből hozott éneket. A költemény, kezdetéhez illő magas hangon van tartva mind végig; csak legutolsó soraiban száll a költő, egy magát illető egyszerű reflexióra:

«Miért adnám szabini völgyem,
Gond-okozó vagyonért cserébe?»

mit nem egy kritikus, az egésznek emelkedettségéhez illetlennek ítélt; nézetünk szerint nem he-

lyesen. A bölcsészet: meggyőződés, életelv, mit a költő lángesze erejével terjeszt, de legelőször önmagára alkalmaz s ezzel igazol; és ez eljárást Horatius rendesen követi. Lelkesedése mindig magából merít s magához tér vissza; műveiben azért az ember, bölcsész és költő elválhatatlanok s egyik a másikat magyarázza és világosítja meg. Aztán Horatius nem szereti, sőt nyilván kerüli a csattanós befejezéseket. Többnyire, mint a madár, mely légi dalának utolsó csattogásait fészkébe hozzá, ő is leszáll ahhoz, mi hozzá legközelebb van; mintha dala után meleg pihenő helyet keresne magának — saját kedélyében!

Horatius, úgy látszik, e könyv elejére egy csomóba akarta gyűjteni, legerőteljesb alkotásainak zömét. Az «*Odi profanum vulgus*»-t követi az ifjak szigorú és vészdedzett neveléséről szóló szintén stoicus szellemben írt hatalmas óda: «*Angustam, amici, pauperiam pati . . .*» s ezt a híres «*Justum ac tenacem . . .*» mely a szilárd feltételű s elvhű férfi rövid de erőteljes rajza után, az istenek tanácsába lép s a magasztos égkirálynő Junó beszédét adja, melyben ez átok alatt tiltja meg, hogy a lerontott Trója valaha újra fölépíttessék. Mondják Augustust a közhit azzal vádolta, mintha ősei (Aeneas) fészket Tróját akarná újra felépíteni s birodalma székét áttenni oda. Horatius midőn e művében Augustust az istenek közé emeli, egyszersmind, úgy látszik, ama balhittől akarja megszabadítani nemzetét. E nagyszerű

költeményt a Calliopéhoz irt óda: »Descende coelo» . . . s ezt ama két hatalmas ének követi, melyeket fenebb már említünk: Augustus dicsőítése, s a rómaiak romlottsága.

Im egy csoportban mennyi nemes eszme, a bölcsészeti szellemnek mennyi költői diadala!

Most az ódák három első könyve együtt vala. De ez alatt a levelek közül is meg volt már irva néhány, nagyobb része azoknak, melyek, a teljesen csak később rendezett, első könyvet alkotják. Horatius a meglevőket összeszedé s szeszélyesen irt ajánlattal, mely a költeményét vivő parasztnak adott tréfás utasításokat foglalja magában, Augustushoz küldötte (Epist. I. 13.). Bár e levélgyűjtemény még nem volt teljes, mert az első könyvhez is néhány s a második könyv egészen az után készült, szabad legyen az egészről most szólnunk.

Horatius költői pályáját satyráival kezdé, melyeket ő sermóknak nevez. Valóban inkább is e nevet érdemlik, mert nem mind gúnyköltemények; némely részök oly szeliden, epétlenül bölcselkedő tanköltemény, hogy az egészen ily jellemű epistolák közé jobban illenek. Ezekben is szereti ő a tréfát; a bölcsész derült életnézete, egypár idézetben már láttuk is, világos verőfényt vet ezekre; de tréfája nem bánt, nem ingerel; s a nyájas mosolyhoz, nem a megvető hahotához vagy csipős gúnykaczajhoz hasonlítanak férfias hexameterai. Nem lesz azért helyén kívül, ha ser-

mói közül is az ide tartozókat itt említjük meg, röviden. Az I. Sat. 6. nevelése s jellemfejlődése történetét adja elé, apjáról szeretettel emlékezve; az I. 4. és 10. satyráinak czélját adja elő s igazolja azokat némely megtámadások ellen; a II. 2. bizonyos Ofellus (hihetőleg költött személy) nevében az egyszerű, kevéssel megelégedő falusi életet festi, ép azon szellemben, mely levelei nagy részét is oly üdítőleg lengi át; a II. 6-ban ismét erre tér vissza s a falusi életet a városival állítja szembe, — a párhuzam természetesen amannak részére esvén kedvezőleg ki; végre az I. 5. egyszerűen egy utazását (Brundusiumba) írja le s legkönnyebben volna levéllé átalakítható. Mindezek, korán már, a költői levelek későbbi mesterét árulták el. Valóban, bár Horatius lyrájának, úgy hisszük, teljes mértékben igazságot szolgáltatunk; azt kell mondanunk, hogy egyéniségének semmi költői nem jobban meg nem felel, mint az epistola. Csöndes, bölcselkedő, beléletet folytató természete őt a kedély és eszmélkedés e nemes nyilatkozataira kiválólag képessé tette. Életnézetét s erkölcsi elveit nem is ismerhetjük jobban meg, mint leveleit tanulmányozva, melyekben legfesztelenebbül nyilatkozik lelke.

Személyes viszonyokra vonatkozó s egészen alkalmoszerű leveleit mellőzve, tan-leveleire kell, bár futólag, pillantást vetnünk.

Az első levél, mint minden egyéb könyvei ajánlata is, Mæcenashoz intézve, saját bölcsészeti

álláspontját, ilyenemű tanulmányait s szellemi fejlődését világosítja meg; a bölcsészet dicséretét, ajánlását foglalja magában. A 2-ik, Lolliushoz szól s a magát tanulmányok által képző jeles és tehetséges ifjunak mindenek fölött Homér művei olvasását ajánlja, melyekből nem csak költészetet, de bölcseséget s állameszélyt is meríthet. E levél Homér műveinek egyik legszebb apotheosisa; egyszerű s minden rendkívüliség nélkül, de a nagy epikushoz annál méltóbb hangon van tartva. A levél eleje az Iliás s Odyssea hőseinek rövid jellemzését adja; második fele bölcs tanútságokkal van tömve, melyek közt egy sincs mit Homérból levonni ne lehetne. A szenvedélyek, melyektől óva int, a jelességek, melyeket ajánl, ugyanazok, miket előbb Homér hőseiben jellemzett. A bölcsesség: Nestor; az észély: Ulysses; a harag: Achilles; a bujaság: Circé; a léhaság, amaz üres emberek «*fruges consumere nati*»: — a Penelope udvarlóí. — Ugyane Lolliushoz, de néhány évvel utóbb, van intézve a 18-ik levél. A tanuló ifju levetette a praetextát s a közélet által elsodorták; most nem a költészet alakjai, hanem az állam, had és béke, negygravágyás álmai vezetik. E levél azért, épen ezekre vonatkozik s az erkölcs és közélet köréből ad bölcs és hathatós tanításokat. Hason tartalmú, az ezt megelőző 17-ik levél, Scævához. Mindkettőben, a közéletet s polgári pályát, mint az illetők által önként választottat s egyéniségök szerint szükségest tekinti s ahoz in-

tézi tanácsait, a nélkül hogy eltitkolná, mennyivel előbbre teszi annak a független, hivatal nélküli életet.

«Nyugalmat ha szeretsz, ha kívánod a reggeli álmot,
S városi port, utcák csörejét és korecsmái lármát
Türni ha nem tudnál: jobb, menj a ferentini völgybe.
Nem csak a gazdagoké az öröm; ki homályba születvén,
Úgy él s úgy hal meg hogy senki se tudja: szerencsés!»

A 10. és 14. levél, mindkettő egytárgyú, költőnk kedvencz themáját, a városi és falusi élet különbségét festi. Amaz, Aristius Fuscushoz, kit egy ódából már ismerünk, — s ki a városi élet dicsérője vala, melyhez őt, mint már említettük, nagyravágyása kötötte; — emez egy öreg rab-szolgához, ki a költő majorjában «villicus» volt, s ki — balgatag elmével, a város ismeretlen élvei s képzelt nyugalma után vágyott. Mindkét levél hangja egyiránt jellemzetes. Valóban, Horatius a mint vénült, mindinkább óhajtá a magányt, nyugalmat; bontakozott ki a közélet s érzéki gyönyörök nyügeiből s jobban és jobban érzé a közepszer, függetlenség s mezei egyszerűség becsét. E lassú átalakulása kedveleteinek, vagy inkább e természetszerű felülkerekedése az eredeti alapnak lelkében, mutatja, hogy valódi philosoph volt, s legjobban megczáfolja azt a közönséges véleményt, mi Svetonius jegyzetei után maradt fel, hogy ő az érzékiség s gyönyörök elpuhult rabja lett volna. Hogy ódái, melyekben a lyra termé-

szete szerint a költői magasztaltság lelki állapota nyilatkozik, tele vannak a középszer dicséretével, még nem annyira döntő tény, mint az, hogy leveleiben, miket többnyire épen ott írt, a magány és falusi élet jóltevő befolyása alatt s melyeket azért kedélye közvetlen nyilatkozásinak kell tekintenünk, sehol a zaj és izgatott élet utáni sóvárgásnak semmi nyoma, egy sóhaja sem található. E tekintetben is s művészi alkotásánál fogva is, legfigyelemre méltóbb művei egyike a Fuscushoz intézett levél. Sehol sem ragyog tisztábban azon erős meggyőződés, hogy az élet mit sem ér, függetlenség, erkölcsi szabadság nélkül; e szabadság pedig csak a vágyain uralkodni bíró lélek sajátja lehet; hogy a nagyok és uralkodók csak aranyos rabszolgák, mert több szükségök, súlyosbak kötelességeik s féktelenebbek szenvedélyeik; hogy egyedül a bölcs a király; ő él, ő uralkodik: «vivo et regno.» Lássunk belőle valamit:

«Éltünket ha a természethez szabni tanácsos,
 S téres hely nélkül házat sem rakhat az ember:
 A boldog falunál jobb helyet lelsz-e e végre?
 Hol lehet enyhébb tél? Szelidebben az esteli szellő
 Merre fuvall, ha fejedre a nyár heve tűzi sugárit?
 Nyugton szűnyadnod, mint itt, hol hágy az irigy gond?
 Lybia márványát nem múlja-e feljül, e síma
 S illatozó zöld fű? Tisztábban csörg-e a forrás
 Ott, rézcsöiteken, mint itt: szakadozva zuhogván?»

De ez még csak a természet dicsérete. Most erkölcsi eszmékre emelkedik a költő:

«Az, ki Zidon csigavérrel festett bársonya helyett
Megveszi a csalfán színezett rosz gyapjút: az által
Még kevesebbet vét s nem is oly főtárgyba' hibázott,
Mint ki való s hamis elvek közt választani nem tud.
Túlásig ha örülsz, mosolyogván rád a szerencse,
Sirsz mikor elfordúl; valamit ha csodálsz, nehezebb lesz
Elhagynod; ne kívánj nagyokat; kunyhócska alatt is
Boldogságban előzd a királyt meg s udvari népét.»

Most a ló meséjét mondja el, mely a szarvason bosszút állni az ember rabságába adta magát, s e gyönyörű sorokkal végzi:

«Igy, ki szegénységét nem tűrve, odadja aranyánál
Drágább függetlenségét: zabolát tart örökké,
S szolgál marad, minthogy kevesével nem tudta élni.»

Hasonló látkörű erkölcsi elvek szolgálnak alapul a Numiciushoz intézett 6-ik levélnek, mely a híres, de gyakran félreértett «Nil admirari»-val kezdődik. Nézetünk szerint Horatius nem azt akarja érteni ezzel: nem csodálni a nagyot, jelest, istenit; ő mint költő s mint philosoph egyiránt bámulatot érzett az erkölcsi nagyság iránt. Az ő «nil admirari»-jának értelme ez: nem lepetni meg semmitől, nem félni semmitől, felül-emelkedni a pillanat változásin s a sors szeszélyein. Nem a lelketlen közöny rideg egykedvűsége, hanem a bölcs nemes nyugalma. Ez Horatius gondolkodásmódja, ez bölcsészetének kulcsa!

Élete mutatja, hogy ez nála elvszerű meggyőződés s nem üres beszéd. A költő, kit művei híressé tettek, kit Mæcenas barátsága meggazdagított, kit az élet örömmel kényeztetett s a nagy világ kitüntetésekkel kínált — szintoly őszinte ostorozója volt saját hibáinak, érzékiségének s uralkodó hajlamainak, mint a másokénak; s míg maga, a világ piaczáról, kedveletből vonult magányba, Tibur árnyai alá: erkölcsi függetlenségét nem röstelte önmaga ellenében gyakorolni s maga felfordultságait is a nyilvánosság elébe vinni. A Sat. II. 7. ennek elég bizonyosága; s e darab hangjának őszintesége még gyanúját is kizárja annak, mintha hibáinak szépítése céljából írott volna, midőn inkább túlozza azokat. Rabszolgájával, Davussal beszélget benne, ki — a Saturnaliák szabadalmát használva — ura elébe rakja bűneit, gyöngéit. — Ki önmaga ellen első, szigort gyakorolni: annak van joga függetlenségre inteni másokat, s kigúnyolni az előítéletek vagy szenvedélyeik rabjait.

S ha itt, tárgyrokonság megengedi a levelektől kitérést tennünk: összes művei bármely osztályát vegyük, mindenütt egyenlő bizonyítványait találjuk ez erkölcsi függetlenségnek. Igaz, hogy elvein kívül, s még azok előtt, természeti hajlamai az egyszerűség, közepszer s függetlenség kedveletéhez vonják. De e természeti sajátságot teljes erőre csakugyan a gondolkodás emeli benne. Satyrái legelsője (a mostani rendezés s nem íra-

tási idő szerint) (Sat. I. 1.) Mæcenashez, abból a kérdésből indul ki: «honnan van, hogy sorsával, melyet vagy maga választott, vagy a végzettől nyert, senki sincs megelégedve?» az életphilosophia egyik legfontosabb, leggyakorlatibb kérdése, melynek megoldása ismét oda vezet: magadban keresd a boldogságot; külsőségek, bármily becsesek máskép, azt nem adhatják. A II. k. 6. satyráját, a falusi élet elsőségéről, már említettük; most egypár sort adunk ez inkább kedélyes tankölteményből, mint satyrából:

«Oh falum! újra mikor látlak? Mikor úzhetem ismét
 Jó vén könyveimmal, s álommal, semmi-tevéssel
 A zajos életnőd emlékit, városi gondját?
 Pythagoras babját, zöldségen a tisz'a töpörtüt,
 Egyszerű étkeimet vajjon mikor ízlelem ismét?
 Isteni est, s vacsorák, miket én s az enyéim, örömmel
 Költünk, Láreszeink láttára el, ott a cseléd is
 Böven kapja borát és nyelve-megoldva mulattat!
 Ott kiki, — mennyit akar, többet-kevesebbet iszik meg,
 A borivók törvénye helyett, természete, kedve
 Szabja csupán a határt. — Azután ha beszédbe eredtünk,
 Tárgya: nem a szomszéd, nem a mások háza, majorja,
 Vagy: ki hogyan tánczol? — Mi közelbről érdekel, a mit
 Hasznos tudni, olyast vitatunk: hogy vajjon erénnyel,
 Vagy kincscsel lehet-é könnyebben boldog az ember?
 Sziveket össze mi köt? vonzalmuk-e, avvagy önérdek?
 Hogy: mi a legfőbb jó? Mi a létel czélja? S a többi
 Közben, egyik szomszéd, kezd tárgyhoz szabva, meséket
 Hozni elő; például ilyest (ha dicsérni találták
 A sok gondú vagyont) így szól amaz: — egykor a gazdag
 Városi kényes egér, meglátogatá a mezőnek
 Fürge egérkéjét . . . .»

a mese ismeretesebb, mintsem alkalmazását ne tudnók s szükség lenne folytatnunk. Legkorábbi költeményei egyike (Epod. II.) a híres «Beatus ille» . . . mit végsorainak gúnyoros czélzata a satyrák, egyébiránt egész tartalma pedig a legemelkedettebb bölcselmi ódák közé helyez — ugyan ez elveket illusztrálja. Bőven képviselve találjuk lelke ez irányát ódáiban. Azokon kívül, miket alkalom szerint már eddig is említettünk, részint be is mutattunk, elég lesz itt csak egy párra figyelmeztetnünk a velök úgy is nagyobbára ismeretes olvasót.

Először említjük azt a költeményt, melyre főlebb már visszatérn ígérkeztünk, a Grosphushoz intézettet (Carm. II. 16-ot). Jegyezzük meg, hogy Horatius soha sem volt gazdag; mert hogy valaki gazdaggá legyen, még a nagyok kegye mellett is, szükség, hogy vágyják gazdagságra, — s ő (minden arra mutat) — inkább félt tőle; félt az irigységtől, mely bántotta volna; félt a gondoktól, mik a gazdagságot kísérik. Azért seholy sem érdemli annyira becsülésünket s bámulásunkat, mint midőn dicsekvés s igény nélkül, a gazdagság ellenében az arany egyszerűséget magasztalja, a középszer boldog nyugalmaát dicséri. A kezünk alatti ódában azon kezdi, hogy az emberek mindazon szeszély, torzsalkodás s fáradozás közt, melyet kincsek szerzésére fordítanak, ellenállhatlanul sovárognak a feláldozott nyugalom után :

«Nyugtot óhajt az, kit az éj sötéte
Sík vizen érvén, feketén borúl el
A mosolygó hold a hajóst vezérlő
Csillag, előtte.

Nyugtot óhajt a hadakat verő Thrák,
Nyugtot, a nyillal ragyogó erős Méd;
Ámde, sem gyönggyel, sem arany- s biborral
Nem vehetik meg.

Mert se kincses ház, sem erős poroszló,
Hánykodó elmék zavarát nem úzi;
S cifra lakházak tetején ülő bút
Föl se riasztja.»

— — — — —
«Fölmegy a bús gond a rezes hajóra;
Úzi futtában lovasok csapatját;
Gyors futó szarvast s ködöket ziláló
Szélt megelőzi.»

Miért hát, úgymond, ha az óra örömet ad,
jövőt keresned? neved a gondot. Neked kin-
cset — nekem a múzsák társaságát adá a sors, s
azt: hogy a silány tömeget megvetni tudjam!

Még határozottabb a Carm. III. 16. (Mæcenas-
hoz) hangja. Az arany, úgymond, minden zárt
megnyit, minden akadályt legyőz; megrontja az
erkölcsöt, beveszi a szív nyugalmát; — azért
nekem nem kell, félek tőle. S így, nem keresve
gazdagságot, gazdagabb — nem vágyva többre,
boldogabb vagyok sokaknál. — Sajnáljuk, hogy
már sokra terjedt idézeteink sietni parancsolnak.
A Carm. II. 15. (Jam pauca aratro . . .) századá-

nak fényűzése s elpuhulása ellen; a Carm. II. 18. (Non ebur, neque aureum) — az egyszerűség s közepszer dicséretének van szentelve. És mindenütt, hol Horatius e tárgyra tér (s láttuk, mily kiváló előszeretettel keresi azt), hangja emelkedettebb, íkesszólóbb, meggyőzőbb lesz; eszméi, meggyőző lése csaknem a szenvedély erejével nyilatkoznak s bizonyítják: hogy őszintesége sehol sem kétségbevonhatlanabb, mint épen e tárgynál.

Ner tartanók henye kérdésnek, különösen lélektan szempontból: vajjon Horatius e szembe-tünő edvelete a magány s elvonult élet iránt, nem abban leli-e magyarázatát, mivel: látta az állan s közélet sülyedését, s érzi, hogy a függetlenségnek, az udvartól száműzve, — a politikából kiszorítva, a gyönyörökben kell meguzódnia? Lehet, sőt igen valószínű. De a kérdés inkább lélektani, mint irodalom-történeti fontosságú. A tény így is, úgy is áll s ugyanaz. Bá mi ok legyen az eredeti: az eltagadhatatlan, hogy Horatius meggyőződése őszinte, s a mit ő e tárgyban annyiszor mond és fest: azt igaznak s a legjobbnak tartja, nemcsak maga hasznára, hanem általános érvérvű erkölcsi elvül is. De menjünk vissza, honnan kitértünk, leveleihez.

A levelek második könyve, egészen a művészetnek van szentelve. Mindössze három levél, de már tárgyuknál fogva is főfontosságúak. Kiválólag tanköltevények ezek, a nélkül, hogy pro-

fesszori előadásokká válnának; összefüggő, egymást kiegészítő három tanlevél, melyekben Horatius széptani, s részben erkölcsi elvei codexét találjuk, a nélkül, hogy akár egyenként, akár összesen, rendszeres egészül volnának tekinthetők. Horatius semmit sem került jobban, mint hogy bizalmas leveleiben unalmas pædagoggá, vagy rideg tudóssá váljék. E három levélben, érett kora gyümölcsseiben, művészeti s erkölcsi elvek roppant gazdagsága van lerakva, de senki sem csalódhatnék inkább meg, mint a ki itt rendszeres széptant keresne; sőt a figyelmetlen olvasó mi könnyen eltéved e rendszertelennek látszó tömegben.

A 2. levél legkorábbi keltű a három közt. Írása ideje körülbelül összeesik azzal az idővel, midőn költőnk, Mæcenas s Augustus unszolására, ódái negyedik könyvét (miről utóbb szólunk) forgatta eszében. E levél barátjához, Florushoz intézve, a költő azon szabadságát védi, hogy ír akkor s azt, a mit akar és géniusza követel, s hallgat, a mikor hallgatnia tetszik. Majd a versírók gyengéit, a pajtáskodást, kölcsönös dicséretést stb. festi élénken; majd azt adja elő, mikép lett versíróvá maga, s min kell kezdenie, ki magát költővé képezni akarja; s végre az egyszerű gondtalan élet, a világ irigysége elől elvonult nyugalom dicséretével zárja be, csapongó, szeszélyes rajzát.

Az 1. levél Augustushoz van intézve. Hihető-

leg Mæcenas, s tán maga Augustus is, sürgették a keleti hódítások megéneklésére. De Horatius nem volt hajlandó a lyrai múzsa sugallataival annyira ellenkező munkába kezdeni. Majd Augustustól élénk szemrehányásokat nyert, hogy neki egy könyve sincs ajánlva s tán hogy hozzá levele sincs intézve. Im e körülmények adának alkalmat az Epist. II. I. keletkezésére. A nagy művészetel s tapintattal rendezett költemény kiindulási pontja ez: a nagyokat, hősöket, koruk rendesen kevésbé méltányolja; dicsőségeket csak az utókor ismeri el, midőn költőinek lantján föltámadnak. Im a költők érdeme; im a hála, melylyel nekik a nagyok tartoznak, mint kiktől hírek függ. A költőket is, csak ha régiek, magasztalja az élők érdemét méltányolni nem tudó tömeg. Azután a szempontokat tünteti föl, melyekből a római költészet egyedül lehet méltányosan ítélni meg; nevezetesen: hátramaradása okait a görög költészet mögött. A levél középpontja azonban, a római színjáték állapota festésének van szentelve; bírálat alá veszi Róma színeköltőit, mind a szomorú-, mind a vígjátékban, fejtegeti a színeköltő s színész viszonyát, hivatásukat s művészetök föelveit; — érdekes adatokat közöl a római szín fejletlen állapotáról s alig emelkedése — ismét sülyedése okairól. Említsünk meg ezek közül egyet, mi tán nekünk is érdekes lesz, viszonyaink között. A színpad, a művészet tiszta érdekeinek háttérbe szorításával, a látványossá-

gok számára lön elfoglalva. Táncz és testgyakorlatok csaknem komédiás bódévá aljasíták azon deszkákat, melyek az erkölcsi világot jelentik. Sőt Augustus alatt s engedelméből, egy giraff (Rómában addig nem látott állat) is szerepelt a színpadon. Mindez az ízlés romlását jelenti, s Horatius erről élénken panaszkodik is stb. Bizonyos, hogy e levél, ha nem legeredetibb, nem lángeszűbb alkotásai közé tartozik is Horatiusnak, nemcsak legtanulságosabb, de egyszersmind tárgyainak legművészeibb rendezésével is kitünő.

A 3. levelet «Ars poetica» néven ismerjük iskoláinkból. De míg az iskolai ifjút sokszor fárasztja túltömöttségével, az érett olvasót tartalmassága, eszme-gazdagsága ragadja el. Az egész, Horatius többi levelei alakjában s módorában van írva, minden igény nélkül azon csaknem oraculum tekintélyre, melyet a századok szentesítéséből nyert. Valóban azt mondhatjuk, hogy Aristoteles poeticájával egy rangban, mintegy codexévé vált a műszabályoknak s még az időnkbeli æsthetikák is belőle merítnek. Igen, mert az alapelveket, mik ugyan néha kezdetlegeseknek látszanak, de mint a gyakorlat s minden irodalom története bőven tanúsítja, soha eléggé nem ismételhetők — Horatius e műve ritka szabatossággal, bölcs rövidséggel s a mellett neki sajátos fűszeres előadással terjeszti az olvasó elé. A művészet csaknem minden neme fölleli benne törvényeit; s a költői műalkotás,

különösen: az eszme, szerkezet, előadás elveit biztosan merítheti belőle.

Nem lehet czélunk a Pisókhöz írt levél tartalmából kivonatot adni. De egy megjegyzést, mit jellemzőnek s fontosnak tartunk, nem hallgathatunk el. Mint az Augustushoz intézett levélben, úgy, sőt még sokkal inkább emebben, főleg s mindenek felett a drámai költészet van részletes tárgyalás alá véve. Horatius érezte, nem csak hogy a dráma a költészet legnehezebb neme, mi azért legtöbb műgondot követel s legtöbb örvény és szirt közt jár, hanem azt is, hogy a drámai költészet egyszersmind legfontosb ága az irodalomnak, s a mellett legelhangoltabb Rómában. Ezért helyez ő a dráma-alkotás elméletére oly fősúlyt; s bár maga drámaíró nem vala, ezért függ oly látható kedvelettel és minden apróságokra kiterjedő érdekekkel a költészet e faján. De annak, mit ő — részint egyenesen a drámai költészetnek ad szabályul, részint a színről vett példákkal világosít, legnagyobb része a költészet egyéb fajaira is hasznos utasításul szolgál s általában a költői feltalálást és alkotást közönségesen illeti.

Horatius e művét nem végezhetette be, vagy legalább az utolsó ráspolyt meg nem adhatta neki. Halála után találtatott írásai közt s bár maga a szöveg kelte idejére bizonyos útmutatást nem ad, minden ok van föltenni, hogy élete utolsó műve. Leveli második könyvét, csak két

levélből állót, ő már kibocsátotta volt; s bár ez a Pisókhöz írt levél kétségkívül oda tartozott volna, egyéb kiadatlan művei közé soroztatott. Ezek, mint tudjuk, többnyire írói pályája első idejéből, maga által a nyilvánosságtól visszartartott munkák valának; s most «Epódok» — közczím alatt lőnek átadva a nyilvánosságnak. Hogy az egyetlen epistola a többitől külön ne álljon, kiadói «Liber, de arte poetica» czímmel ruházták föl, mondhatjuk önkényűleg s úgy tették az epódok elébe. E czímcseré sok gáncsot szerze Horatiusnak. Műve később mint «tan-könyv» — az ilyenhez kötött igények mértéke szerint ítéltetett meg, pedig ez semmi egyéb, mint egyszerű «Epistola ad Pisones» és a költészet rendes kézikönyvét keresni benne épen oly igazságtalan volna, mint például az Augustushoz írott episztolát mint Róma irodalomtörténetét venni szigorú, követelő kritika alá. Horatius czélja tán nem volt egyéb, mint a munkáiban, különösen a sermókban és levelekben elszórt, a művészetet illető szabályokat s vonatkozásokat kiegészíteni, természetesen a maga módja szerint; — vagy tán még kevesebb: a magokat költőkké képezni óhajtó ifjú Pisóknak jóakaratu intéseket adni, mit kerülnének, mire törekedjenek. Legalább az egész műben uralkodó kritikai modor, a szabályoknak inkább tiltó mint parancsoló alakja, a félszogségektől óva intő hang, erre látszanak mutatni. Azonban, bárki s bár-

mikép ítélte is meg Horatius ez utolsó művét, nekünk az egy újabb s legfényesebb bizonyosság arról, hogy a venusiai költő, nem csak költői erőre s művészi öntudatosságra, de bölcsészti szellemre s mély gondolkodásra nézve is az első sorban áll, minden időkor s minden nemzet nagy írói között.

VII.

A mint az idő telt, a mint Horatius aggúlt s szenvedélyei csöndesedésével kedélye is higgadt, észrevehetetlenül, de lényeges változás készült — a kor két nagy embere: Mæcenas s Augustus iránti viszonyaiban. Midőn Augustus trónja megszilárdult, Mæcenas s mindenre kiterjedő bölcs figyelme nem volt oly szükséges többé a kormányzatban, mint addig. Augustus könnyebben nélkülözhetette őt s ő szívesen vonult a magányba. Gyöngült egészsége s epikúri elvei egyaránt kívánciossá tették szívének a nyugalmat. De e nyugalom a szellemi élvezet épen nem zárta ki; s ez időtől kezdve ő még nagyobb gonddal s kedvvel fordult az irodalomhoz. Horatius kellemesen érzé e változást. Rendre eltűnt viszonyukból, a mi még azt feszélyezte; a jóltevő kegyútból egy vonás sem maradt a hatalmát letett Mæcenasban; most Horatius is magához egyenlő barátnak tekinthette őt. Életök úgy is estére hajlott; annak javát egymás oldala mellett, vagy legalább egymással szoros viszonyban töltötték el; a hüvös alkony felé ösztönszerűleg közelebb húzódtak egymáshoz.

Ellenkezőleg Augustussal. A nagy imperator a hatalom oly fokára emelkedett, mint előtte (s utána) még senki. Közte s a többi emberek közt oly végetlen ür tátongott, minő az előtt csak az Olymp isteneit választá el a földi fajtól. Midőn Horatius őt egyik ódájában az istenek társaságába emelte (Carm. III. 3.), a másokban azt mondá: hogy Jupiter mellett ő a második (I. 12.) s az ég ura csak az ő segítségével uralkodik; — midőn Carmen sæcularejában őt egyenesen Venus és Anchises vérének nevezé: mind ezt, mint tartozó és köteles hódolatot tekinté nem csak Augustus, hanem azon nemzet is, mely senatus-consultumával az «Augustus» czímet adá neki, mi eddig a Lareszeket s a többi középrendű isteneket illette, sőt utóbb a «divus» isteni czímet is pazarúl szórta reá s utódaira. Horatius e félistent, ki csoda erővel tisztítá meg a birodalom egét a villámos felhőktől, mély áhítattal tisztelte; kedélye olyan volt, hogy épen e bámulással határos tisztelet lehetetlenné tette neki a szivélyesebb közeledést, sőt ellenkezőleg, bizonyos távolodást szült, mit annál jobban érzünk, minél magasztalóbbak hozzá írt énekei.

A Carmen sæcularet említettük. Nincs helye itt a «százados ünnepi játékok» történelmi vizsgálatába bocsátkoznunk, melyek időpontjai meghatározása annyi gondot adott az Augustus korabeli írásmagyarázóknak, a cumæi sybilla könyvei jóslat-fejtőinek, s utóbb az adatokat egybeállító

tudósoknak. Forrásaink egyike, Walckenaer, különösen érdekes vizsgálatokat tesz e részben. Czélunkhoz képest elég lesz említeni, hogy Augustus, birodalma s uralkodása fényét emelendő, elhatározta 737-ben százados ünnepet tartani; s ez alkalomra írta Horatius ama nagy híró énekét. Tudjuk, hogy Rómában a vallás s az istenek tisztelete egészen nemzeti s állami intézmény vala; és Horatius itt, a nemzeti egyház költője, jóspapjaként áll előttünk. Az ünnepi játékok három nap tartottak; a harmadikon, midőn az ünnepély tetőpontját érte, midőn maga Augustus mint pontifex maximus szerepelt, — a Capitoliumban énekkar zengé el Horatius ünnepélyes, emelkedett, egyszerű, ihletéssel telt strófáit. Az ének Apollóhoz s Dianához van intézve s a vallásos és nemzeti költészet minden igényeinek megfelel. Ugyanekkor, külön Apollóhoz, a muzsák védnökéhez, kevésbbé ünnepélyes, de nem kevésbbé szép énekét írt Horatius, mit az ünnepek alkalmával szűzek kara szintén elénekelt.

Horatius, ki ekkor már negyvennyolcz éves volt, újra föltette magában, mit ódái III. könyvének végdalában is kimondott volt, hogy a lanttól búcsút vesz. Tudjuk, hogy levelei nagy része is készen volt már; s ő önérzettel és megnyugvással utalhatott eddigi műveire s mondhatá, hogy bennök «exegi monumentum ære perennius». De a körülmények újra megtörették vele föltételét. **A birodalom, mint a magasról lezuhanó hótömeg,**

egyre növekedett; új hódítások emelték fényét, hatalmát, ijedelmes nagyságig. Egyiptom s Afrika gazdagon termő provinciái, Kis-Ázsia s viruló völgyei, Kelet és Dél, meddig csak a világ ismeretes volt, Róma adófizetőjévé lettek. Most a fiatal, alig huszonhárom éves Druzus ('Tiberius), Augustusnak ifjabbik mostoha fia, kit maga növelt hadvezérré s kit a gyanuskodók Augustus saját fiának tartottak, — északnyugat felé vitte a hódítás zászlóját. A mostani bajor földön a vindelicusok, Tirol s Voralberg bércei közt a kemény nyakú rhætusok laktak akkor s daczoltak Róma hódításaival. Druzusnak sikerült végre ezeket megtörni s győzelme, melyet fölöttük kivívott, oly örömmel fogadtaték Rómában, mint tán Antonius és Cleopatra legyőzése óta semmi diadal. Augusta Vindelicorum (a mai Augsburg) alapítása a Lech mellett, jelöli az időpontot, melyben a római civilizatio ez eddig vadon földre lépett s Horatiusnak egy hatalmas ódája, mit *Drusi laudes* czímen ismerünk, ünnepelte otthon a nagy eseményt. Augustus maga kívánta Horatiustól e dicsőítő éneket s a költő megmutatta, mit tehet a tanulmány s művészi erő még akkor is, midőn a költészet eleven forrása kiapadt s a dal kedve ellobogott.

Ugyane művészi erő lüktetését érezzük abban az ódában, mely a Carm. IV. 5. szám alatt áll. Druzus szerencsés hadjárata még többre ingerelte Augustust; s őt a Rajna partjaira, a gallusok és

germánok határain felállított hadtest vezérletére küldte; Agrippa keleten, a pontusi és sziriai provinciákban kelt zavarokat intézte; Tiberius Nero Pannonia ellen működött a Duna és Dráva között; maga Augustus, az Alpokon túl, Gallia és Hispania belrendezésével foglalkozott. Távollétét az istenéhez szokott Róma kezdé sokalni már s a senatus közimádságokat rendelt mielőbbi szerencsés visszatértéért. Senki sem óhajtá ezt jobban, mint a hatalmasnak hatalmas neje, Livia, ki úgy uralkodék Rómán, hogy Augustuson uralkodott. Az imperatorné indítására írta Horatius az említett ódát: *Divis orte bonis...* melyben Augustus uralkodásának áldásait s az általa biztosított béke jóvoltát magasztalja s a távollevő császárt elhagyott Rómájába hazatérésre kéri föl. Akármint ítéljen valaki Augustus uralkodásáról s azon dicsőítések értékéről, melyeket neki Horatius lantja zeng, annyit el kell ismernie, hogy a római birodalom épülete oly biztosítotttnak soha sem látszott, ily tiszteletgerjesztő méltóságban nem emelkedett, mint alatta. Abban az óriási tömegben, mely a birodalmat alkotá, csend, alig helyenként megzavart béke, a közlekedés és kereskedelem virágzása, a népek egyetértése, a kormányzat és igazságszolgáltatás rende, szóval: a jó állapotba hozott gép kimért mozgása, folytonos működése volt látható. Az indiai oczeánnál s a német tengernél, az Eufratesnél s az ultima Thulenál — minden egy nagy szellemnek engedelmeskedett:

Augustusnak... De e látszó rend s béke alatt a romlásnak indult társadalom mély s gyógyíthatlan rákfenéje lappang — s ez, a mit Horatius elhallgat dicsénekeiben. Talán nem látta e romlást, talán a fény és biztos erő szemlélete elvakította őt is. Annyi áll, hogy midőn Horatius azt mondja (Carm. IV. 14.), hogy Augustus a fejedelmek legnagyobbika, — kora szempontjából csak egy tagadhatatlan történeti tényt, s nem hizelgést mondott. Részünkről bármily szellemdúsnak találjuk Ampére nyilatkozatát: «Augustusnak három szerencséje van: 1. hogy Horatius és Virgilius dicsőítették; 2. hogy Tacitus nem gondolt reá; 3. hogy Plutarch által írt életrajza elveszett» — (Histoire romaine à Rome) — kegyetlenek s igaztalannak tartjuk azt; jelesen, nem hiszszük, hogy Horatius dicséretei őszinték ne lettek volna. Mi bizunk Horatius jóhiszeműségében. S bármennyi gáncs érje is az egyszerűség, erény s közészer költőjét, a Brutus egykori fegyvertársát, a respublica iránt soká lelkessedni tudó Horatiust, a mindenható egyedúr szertelen dicsőítéseért, mi őt ezekben is őszintének hiszszük. Függetlenebb lelkűnek ismerjük, mintsem ne hinnők, hogy tudott volna hallgatni inkább, mint meggyőződése ellen szólani. A valódi rendkívüli szellemeknek, s ilyenek tartjuk Augustust, sajátja — mondhatjuk kiváltsága, bűvöletet gyakorlani környezőikre, sőt egész korukra, elvakítani azokat, kik fényök közelébe esnek, s lehetetlenné

tenni magok felett az elfogulatlan ítéletet. A történelem hidegen, sokszor könyörtelen ítél feletők; de nem csodálhatja, annál kevésbé van joga gyanúsítani, ha az Augustusok magasztalói közt a Horatiusokat is találja. Ily szempontból kell tekintenünk költőnk legutóbbi művei közül a IV. 14-et «Quæ cura patrum»... s a legutolsót, lyrai költészete legkésőbb őszi virágát: Carm. IV. 15. «Phœbus, volentem prælia me loqui»... Amaz a legmagasb hangon tartott dicsőítése Augustusnak; emez — a lyrai erő utolsó fellángolásával, dalai egyik legszebbike. De szóljon még egyszer maga, s ezúttal utoljára:

Phœbus, csatákat s városok ostromit
 Hogy zengni kezdém, lantomat illeté
     S szolt: «kis hajódat vad habokra
     Bizni ne merd!» . . . korod, oh hatalmas

Cæsar! mezőknek bőv aratást ada;
 És visszászerzé Jupiter elveszett
     Zászlóit a párthus falakról,
     És becsuká, valahára, Jánus

Ajtóit; áll már újra a rend szava,
 A féktelenség megzabolázva nyög,
     A rajta vesztett bűn kiűzve,
     S visszaröpül a szelid művészet!

Fénylik megint szép Latium; ős erőnk
 Újból kihajtott; régi dicső nevünk
     És messzeterjedő hatalmad,
     Napkeletet s nyugatot betölti.

Míg Cæsar áll őrt: belhadak ostora
 És bőszi erőszak nem veri föl szelid
 Álmunkat, öldöklő haraggal
 Nem köszörül, fenyegetve, kardot.

Törvényedet megszegni a mély Duna
 Habját ivó nép nem meri; hittelen
 Vad persa sem, se Géta, Széres,
 Sem Tanais közelében élők.

Itthon pedig mi, köznapon, ünnepen,
 Ülve a Bacchus víg adományi közt,
 Előbb a szent Istent dicsérve
 Gyermekeink s deli hölgyeinkkel,

Mint őseink, a régi vezéreket
 Dicsőjtve zengjük; tárogatónk, dalunk
 Megzengi Tróját, Anchisest, és
 Vénus erős ivadéka, Téged!

Ez énekkel zárja be Horatius ódái negyedik könyvét, lyrai költészetének utolsó adományát. Talán ő is tevő, midőn a kész könyven boldog mosolylyal végig tekintett, s nekünk is kötelességünk, itt egy pillantást vetni e fényes és örökéltű lant dalaira, melyek neki a világirodalomban is csaknem azt a helyet biztosítják, mint hazája lyricusai közt: t. i. az elsőt. Ez elsőséget ő épen azoknak a tulajdonoknak köszöni, melyek őt lyricussá teszik. Részünkről leveleit tartjuk egyéniségével legösszhangzóbb s azért legtökélyesb alkotásainak; de ez nem azt teszi, hogy Horatiust levelei inkább halhatatlaníták, mint énekei. Csak nem

rég mondá egy gondolkodó írónk, hogy «a leiró és tanköltemények, melyeket úgy is méltán korcsfajoknak mondhatni, másodrendű dolgok, melyek által nagy költő senki sem volt, nem Horatius. . .» stb. (Imre Sándor a *Szépirodalmi Figyelő*ben II. évf. 3. sz.). Bizonyára igaza van. Ha áll is, hogy a magok nemében levelei legjobbak Horatiusnak, nem olyan a nem, mely halhatatlanságot adjon. Horatius elsőségét, ismételjük, lyrai tulajdonainak köszöni. Ízlése gyöngédségének, műérzéke — s tegyük hozzá: hallása finomságának, eleven képzelmének, erőteljes, változatos s kecses kifejezéseinek, érzései őszinteségének, eszméi bevégzett tisztaságának. De jól jegyzi meg Walckenaer, köszöni a nyelvnek is, melyen írt, a századnak, melyben élt. Valóban, Róma nyelve, ha festői szépségben s a színek gazdagságában nem érte is el Athéne édes nyelvét, — erőben, hathatós zengésben, határozottságban túlhaladta vagy legalább egyrangon állt vele, — s mind e tekintetekben tagadhatatlan előnyökkel bír az új nyelvek fölött. Nem említem a tördelődző németet; nem a szókat összerágva kiköpő angolt; nem a francziát s testvéreit, melyekről azt mondhatjuk, mint sokszor a leányokról, hogy egyik sem oly szép; mint — bár vénségében — az anya. De még a magyar nyelv fölött is el kell, némi tekintetben, Horatius nyelvének elsőségét ismernünk. Nyelvünk is képes az időmérték legtisztább fel fogására s visszaadására, mint a görög s a latin ;

zengő, édes, erőteljes; festői s gazdag; alakítható s kifejező. S mégis, ennyi előny mellett, miknek birtokában a nyugoti nyelvek bármelyikével, költői tekintetben, sorompóba szállhat: — Horatius magyarra fordítója mindig fogja érezni, a mit én éreztem, hogy nem csak tehetsége áll alább a venusiai dalnokénál, de nyelve sem felel meg annak mindenütt: rövidségben, fordulatosságban s a kifejezések találósságában. Igaz, egyik nyelv soha sem fedezi a másikat; de Horatius nyelvét bármelyik is kevésbé, mint mást.* És jegyezzük meg, hogy valamint egy nagy népnek minden intézménye alkotójának nemzeti jellemét hordja magán félreismerhetetlenül, mert ereje rányomja bélyegét, — úgy nyelve is; Róma nyelve csak Rómáé lehetett; s Horatiusnak, mint minden nagy költőnek, egyik elsőrendű tulajdona, hogy valóban nemzeti költő volt. Róma, a küzdő, vérző, szaggatott; a diadalmas, boldog, hatalmas Róma, — ez, a mi őt mindenek felett ihleti. Az istenek, az államszerkezet, az erkölcsi fogalmak, a nemzeti érzet, — mind ez legkisebb darabjában is feltalálható, minden ízét annyira áthatotta. Midőn olvassuk, át kell tennünk Rómába, korába,

* Szabad legyen itt egyre figyelmeztetnem. Mit a nyelvben — általán véve — tökélytelenségnek tartanak, a költői nyelvre igen előnyös, rövidség s széphanzás tekintetéből egyiránt, hogy Róma nyelve nem vesződik az articulussokkal.

gondolkozásmódjába magunkat, s ha ez nem sikerült: hidegen hagy, vagy nem értjük; de bezeg, ha sikerült: elragad; s midőn fordítjuk, kisebb-nagyobb mértékben mindig erőszakot teszünk rajta — nem csak nyelve nehézségeiért, de képeiért, sőt eszméi legbensőbb magva miatt is. Minden dalában nemzetének egy érverése van, s azt oly bajos megérteni, oly bajos visszaadni, akkor, midőn e nemzet örökre elenyészett. Végre tegyük ezekhez, hogy szerelmi lyrájának gazdagságára nézve ő — s kora költői általában — nagy előnyben állnak a keresztyén nemzetek költői felett. Mi csak egy szerelmet, egy szenvedélyt ismerünk, ők ebben szabadabbak valának. A mit mi undorítónak, sőt azt is, a mit mi szégyenletesnek ismerünk, a paganismus isteneiben szentesíté, hogy magában is menthetővé tegye. Horatius korlátlanul él e szabadsággal — s ne tagadjuk el, lantjának új húrokat, hangjának bájt, változatosságot, kecsét — ez ad.

Horatius ódái az érzés, emelkedettség s lelkesülés örök forrása. Hasonló a blandusiai forráshoz, melyet (Carm. III. 13.) megénekelt: a nyár égető heve el nem érheti, frissességéből semmit el nem vehet. Az újkor legédesebben csengő nyelvének egyik költője, Metastasio, így szólítja meg:

Venosino cantor, sei tu? t' ascolto!
 — — D' un si vivace
 Splendido colorir, d' un si fecundo

Sublime imaginar, d' una si ardita
 Felicità sicura,
 Altro mortal non arrichi natura!

(Venusiai dalnok, te vagy? Hallgatlak... Ily élénk, fényes színekkel, ily gazdag s felséges képekkel, ily merész s biztos szerencsével, halandó még nem gazdagította a természetet!)

Az életírónak kevés mondanivalója van még.

Az államot épen egy nagy csapás reszkettette meg; vagy legalább Augustus szívét, ő pedig joggal elmondhatta mint XIV. Lajos: «l'état c'est moi». A sors különös szeszélylyel — vagy nevezük osztó igazságnak, mert Horatius szerint: «Nihil est ab omni parte beatum», (Carm. II. 16.) — tehát a sors, a szerencse kiválasztott kedvencei számára csapásokat szokott fentartani, hogy midőn dolguk mindenütt jól foly, midőn elbizakodva magokat már minden ellen biztosítva vélik, azokat fejökhöz dobva, mondhassa általok: ti is csak emberek vagytok! Így sujtá XIV. Lajost élte utolsó szakában annyi csapás egymás után; így Augustust is. Akár megjelöljük az évet, mely szerencsés uralkodása hosszú idejét két ellenkező időre osztja: 745—6-ban halt meg Druzus, a birodalom legnagyobb reménye s Augustusé: — ki oda jutott annyi vér, annyi bűn s annyi fáradalom után, hogy örököse nem lévén — az általa gyűlölt Tiberiust kelle utódává tennie, trónjára emelnie.

Titus Livius nagyszerű történelmi művét ezzel, Druzus halálával végzi. Érezte-e, mi várt a birodalomra azokban a császárokban, kik az ifjús nemes hős halála miatt most már a trónra lépendők valának?...

Mæcenas három év óta beteg. Láz gyötré s munka és gyönyörök közt fölemésztett életerejé fogytán volt. Horatius a szenvedőhöz hűebb volt, mint a boldoghoz és hatalmashoz vala.

A jóslat (Carm. II. 17.) közel volt a teljesüléshez.

746-ban halt meg Mæcenas. Végrendeletében, melyet Augustushoz intézte, ez egyszerű, de felséges szavakkal emlékezik meg szívének kedves Horatiusáról: «Horatii Flacci, ut mei, esto memor». «Horatiusról, mint magamról, gondoskodjál!»

Mit ért a nemes barát ez utolsó megemlékezése? Horatius annak nem vette hasznát. Nem volt szüksége reá. Még azon évben, november 27-dikén (5-ta Calend. decembr.) néhány nap hiján ötvenhét éves korában, Horatius hirtelen halt meg; oly hirtelen, hogy végrendeletet sem irhatott, de tanuk előtt Augustust tevő örökösévé. Az imperator fényes temetést adott a halhatatlan hattyúnak s Mæcenas mellé temettette... A jóslat betelt. Betelt a többi is: nevének halhatatlanságáról!

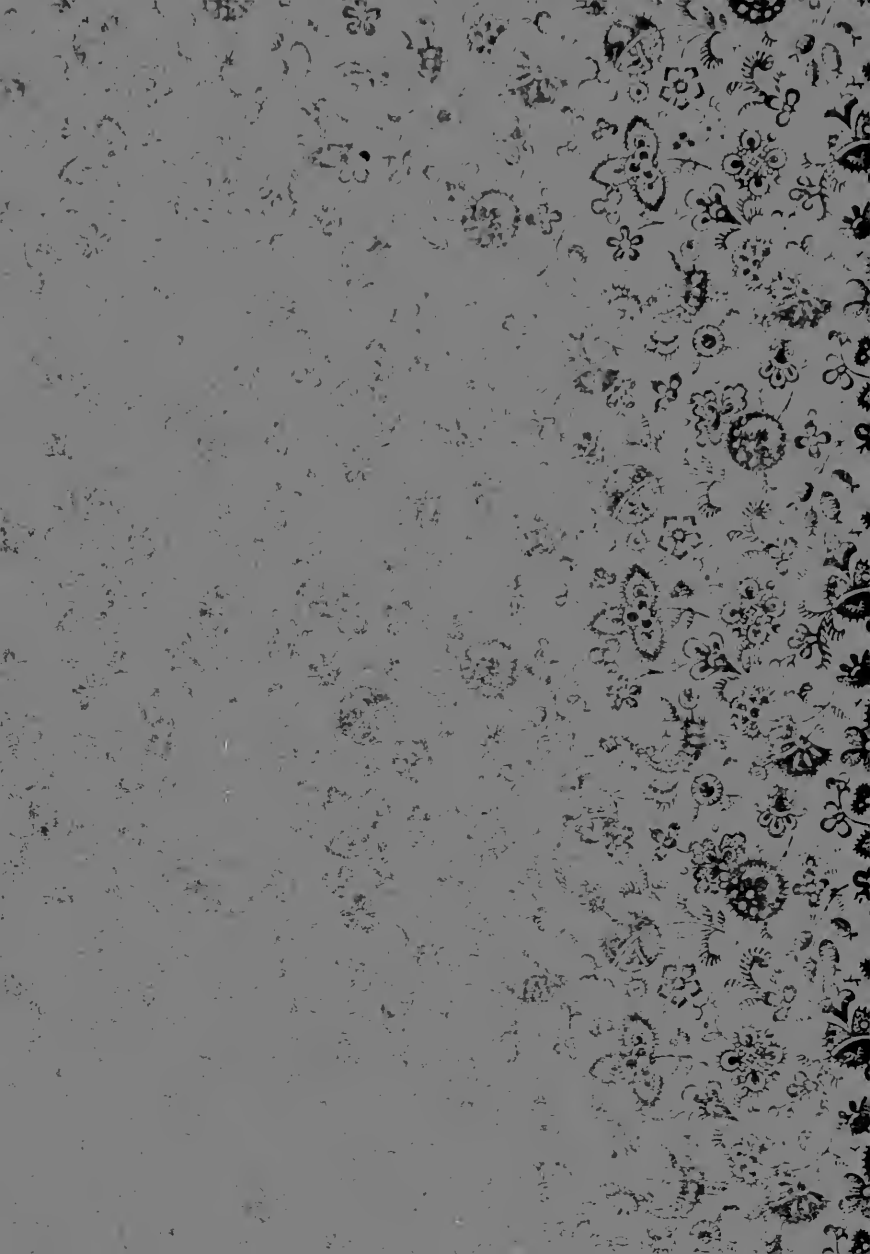
---

40 ✓
8/14/82

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 30 15 03 001 8